

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT
UNIVERSITETI

R.A.YUSUPOV, S.R.TOPILDIYEV, B.Z.GANIYEV

GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH

O‘quv qo‘llanma

O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi huzuridagi Muvofiqlashtiruvchi Kengash tomonidan 5230100 – Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) va 5111000 – Kasb ta‘limi (5230100-Iqtisodiyot) ta‘lim yo‘nalishlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan

TOSHKENT – 2019

UDK: 338:33M (575.1)

Ushbu o'quv qo'llanmada "Global iqtisodiy rivojlanish" fanining predmeti va vazifalari, jahon iqtisodiyotining globallasuvi konsepsiyalari shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo'nalishlari, jahon iqtisodiyoti globallasuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo'llari, globallasuv va xalqaro savdning rivojlanish tendensiyalari, global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlar, globallasuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari, globallasuv sharoitida transmilliy korporatsiyalar, jahon iqtisodiyoti globallasuvi sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari qamrab olingan.

В данной учебной пособии обсуждаются темы и задачи курса «Глобальное экономическое развитие», концепции глобализации экономики, этапы и направления развития, глобализация и международная торговля, глобальные, региональные и национальные финансовые рынки, глобализация и глобальная торговля, проблемы рынка труда и миграции, транснациональных корпораций, экономики в условиях глобализации мировой экономики для обеспечения конкурентоспособности национальных проблем экономики и безопасности.

In this textbook, subjects and tasks of the course "Global Economic Development", formation of concepts, stages and directions of development of globalization of world economy, the consequences globalization of world economy and its solutions, tendencies of globalization and international trade, global, regional and national financial markets, problems of labor market and migration in the context of globalization, transnational corporations in the context of globalization, ensuring the competitiveness of the national economy and security issues in the context of the globalization of world economy are covered.

Mazkur o'quv qo'llanma Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kengashining 2019 yil _____dagi ____-sonli qaroriga muvofiq o'quv jarayoniga tadbiiq etish uchun tavsiya etilgan.

Taqrizchilar:

X.S.Asatullaev – Toshkent moliya instituti "Iqtisodiyot" kafedrasini mudiri, i.f.n., dotsent;

M.T.Yaxshieva – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrasini dotsenti, i.f.n.

"Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrasining 2019 yil "____" _____dagi ____-sonli majlisida muhokama qililgan.

"Global iqtisodiy rivojlanish" fani bo'yicha o'quv qo'llanma Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kengashining 2019 yil _____dagi ____-sonli qaroriga muvofiq o'quv jarayoniga tadbiiq etish uchun tavsiya etilgan.

KIRISH

XXI asr jahon iqtisodiyoti o‘z taraqqiyotining yangi bosqichiga o‘tishi bilan tavsiflanadi, bu yangi bosqich oldingi rivojlanish bosqichlaridan tubdan farq qiladi. Jahon mamlakatlarining o‘zaro bog‘liqligi, ularning rivojlanish darajasi, madaniyati, tarixiy an‘analaridagi barcha farqlarga qaramay, Shunday bosqichga o‘tdiki, bu bosqich hozirgi kunda globallashuv bosqichi deb atalmoqda.

“O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni mamlakatning globallashuv sharoitida iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiyot organlari faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, ularni mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish “lokomotiviga” aylantirish, iqtisodiyotni boshqarishning bozor mexanizmlarini joriy etish maqsadida, shuningdek, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasiga asosan belgilangan vazifalarga muvofiq:

- makroiqtisodiy indikatorlarni tahlil qilish va prognozlash asosida iqtisodiyotni boshqarishning bozor mexanizmlarini joriy etish va iqtisodiyotning real sektori holati, tashqi bozorlari konyunkturasi hamda global va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari bilan bog‘liq holda iqtisodiyot asosiy sohalarini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish;

- xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag‘batlantirish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash va “xufyona” iqtisodiyot ulushini qisqartirish uchun qulay sharoit yaratish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va diversifikatsiya qilishni;

- ishlab chiqarish kuchlarini samarali joylashtirish, hududlarning mavjud tabiiy va iqtisodiy resurslaridan samarali foydalanish asosida mamlakat sanoatini rivojlantirish strategiyalarini (modellarini) ishlab chiqish;

- innovatsiya ishlanmalari va texnologiyalarini joriy qilish, mehnat unumdorligini oshirish, ishlov berish tarmoqlarini jadal rivojlantirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli tayyor raqobatbardosh mahsulotlar ishlab

chiqarishni kengaytirish asosida tovar bozorlari muvozanatini ta'minlash bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirishga qaratilgan sanoat siyosatini amalga oshirish, ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni chuqurlashtirish asosida uning importga qaramligini kamaytirish orqali milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini oshirish maqsadida tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini ishlab chiqish, urbanizatsiya sohasida davlat siyosatini kuchaytirish;

- ishlab chiqarishlarni oqilona joylashtirish, turar joylarni muhandislik, transport va ijtimoiy infratuzilma bilan birgalikda qurishni hisobga olgan holda urbanizatsiya jarayonlarini davlat tomonidan samarali tartibga solishni ta'minlash;

- yer uchastkalariga oid zamonaviy bozor mexanizmlarini joriy etish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, sanoat salohiyatini mustahkamlash va hududlarni kompleks rivojlantirish maqsadida investitsiyalarni jalb qilish sohalari va tarmoqlarini aniqlash orqali mamlakatning faol investitsiya siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish;

- milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va uning raqobatdoshligini oshirishning asosiy resurslari va omillaridan biri sifatida inson kapitalining darajasi va sifatini oshirish;

- iqtisodiyot organlari faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishini ta'minlash, kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

- O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan loyihalarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirishda ko'maklashish tizimini tashkil qilish zarur.

O'zbekiston Respublikasining o'rta muddatli investitsiya siyosati strategiyasi O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi tomonidan O'zbekiston Respublikasini 2030 yilgacha ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish Konsepsiyasi, hududlar va tarmoqlarni rivojlantirish konsepsiyalari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va

O‘zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tasdiqlangan dastur va qarorlar asosida shakllantirilishi zarur bo‘lgan muhim vazifalar kiritilgan.

O‘quv qo‘llanmada fanning ishchi dasturiga asosan mavzular yoritilgan, fan mavzulari bo‘yicha oxirgi yangiliklar, test savollari, glossariylar bayon etilgan. O‘quv qo‘llanmadan talabalar va magistrantlar, ilmiy izlanuvchilar va shu fanga qiziquvchilar foydalanishi mumkin.

Mualliflar o‘quv qo‘llanmaning tuzulishi, mazmuni, muammolarni bayon qilinish tartibi va uslubi bo‘yicha bildirilgan har qanday taklif mulohazalarni minnatdorchilik bilan qabul qiladi hamda keyingi ilmiy faoliyat jarayonida hisobga oladi.

1- MAVZU. “GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH” FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda jahon tajribasiga suyanish;
2. Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati;
3. O'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar;
4. Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktabr);
4. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017- yil 20- sentabr);
5. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;
6. Otamurodov S. “Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”. Toshkent. O‘zbekiston, 2013.
7. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2015.
8. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
9. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.

10. The Global Competitiveness Report 2012-2013.
11. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;
12. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

1. Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda jahon tajribasidan foydalanish

Mamlakatimizda ishlab chiqilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos yo'li konsepsiyasiga amal qilib iqtisodiyotda tub institutsional va tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda, ishlab chiqarishni qayta tashkil etish va davlat tasarrufidagi korxonani xususiylashtirish asosida mulkchilik munosabatlari qayta ko'rilmoqda, yangi bozor mexanizmlari va bozor infratuzilmasi shakllantirilmoqda. Shu bilan birga respublikaning XXI asrga qadam qo'yishi milliy tizimlarga yuksak talablar qo'yuvchi iqtisodiy integratsiya asosida globallashtirishning jahon tendensiyalari kuchaygan bir sharoitga to'g'ri keldi.

Globalishtirish davlatlarning iqtisodiy siyosat sohasidagi ustamonlik bilan harakat qilishlarini cheklaydi, lekin hech ham uni bekor qilmaydi. Hukumatlar davlatdagi investitsiya iqlimini investorlar uchun qiziqish uyg'otishini quyidagi tadbirlar orqali farqini belgilaydilar:

- infrastrukturani rivojlantirish;
- maorifni, kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini qo'llab-quvvatlash;
- ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish bilan birga xizmat ko'rsatish sohasidagi narxlarni pasaytirish;
- erkin raqobat uchun sharoit yaratish yoki normalarni tartibga solishni o'zgartirish;
- mehnat bozorini ishini takomillashtirish.

Iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofotining sovrindori,
Kolumbiya universitetining professori Jozef Stiglts

- Globallashuv - insonlar hayotini yaxshilashning eng yaxshi potensialidir, shu jumladan, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi hayoti yaxshilanmoqda. Uning ayrim yo'nalishlari hozirning o'zida, masalan, ilmning globallashuvi sog'liqni saqlash, insonlarning umrini uzaytirishga olib kelmoqda”

Kaliforniya universiteti professori M.Kastels

- Globallashuv jarayonini “yangi kapitalistik iqtisod”, unda axborot, bilim va informatsion texnologiyalar ishlab chiqarish va raqobatbardoshlik o'sishning asosiy manbasi.

Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari¹

Boz ustiga, bir yo'nalishda hukumat bevosita o'z ta'sirini yo'qotmaydi. Qochqinlar va immigrantlar muammosi o'z dolzarbligini yo'qotmasa hali, imigratsion nazorat va aholini ro'yxatdan o'tkazish tizimi shunga olib keladiki, ommaviy ko'chishlar iqtisodiyotning ko'rsatkichi bo'lib qolmaydi. Fuqarolik va yashash huquqini berish ustidan borilayotgan qattiqqo'l nazorat davlat tomonidan an'anaviy chegaralar va hududlarni saqlab qoluvchi yagona sohaga aylanadi.

Globallashuvning tahlili davlatlarni global dunyodagi funksiyalarni oydinlashtirib beradi, negaki ayrim sohalarda globallashuvning ta'siri uncha katta ahamiyatga ega emas. Har qanday chegaradan yuqori turgan global jihatdan qanchalik uzoqdaligimizni anglasak ham, bir necha yo'nalishlar bo'yicha davlatlarning roli o'zgargan. Davlatlar kapitalni jalb qilish va ushlab qolish va mustaqil iqtisodiy siyosatini o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lsa ham, ularning roli nazoratda emas, balki iqtisodiyotni tartibga solishdan iborat.

2. Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati

Jahon xo'jaligining turli mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiyotining rivojlanishi bo'yicha bir xil emasligi xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy munoobatlarida sezilarli aks etadi.

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

XXI asr busagʻasida jahon xoʻjaligi bozor iqtisodiyoti tamoyillari, xalqaro mehnat taqsimotining obyektiv qonuniyatlari, ishlab chiqarish va kapitalning internatsionallashuviga asoslanadi. Dunyoning koʻplab mamlakatlari savdo, ishlab chiqarish va kredit-moliya sohasining birlashganlik darajasi xalqaro xoʻjalik kompleksi shakllanayotganligining belgisi boʻlib xizmat qiladi. Oʻz mohiyatiga koʻra, jahon xoʻjaligi faqat bir xil emas, balki tobora baynalminal tus olmoqda.

Rossiyalik iqtisodchi olim I.G.Vladimirova

- Globallashuv jahon iqtisodiyoti baynalmilallashuvining eng yuqori bosqichidir.

Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari¹

Zamonaviy xalqaro iqtisodiyot va unga mos keladigan xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimini quyidagilar tavsiflaydi: -xalqaro mehnat taqsimoti ishlab chiqarishining xalqaro ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvi; -ishlab chiqarish omillari: kapital, ishchi kuchi, texnologiya, axborotning xalqaro harakati jadalligining yuqori darajadaliligi; -xalqaro tovar almashuvi, kapital oqimlari, mehnat migratsiyasi, axborot sohalarining globalligi; -ishlab chiqarish va kapitalning baynalminallashuvi. Turli mamlakatlarda joylashgan korxonalaridagi ishlab chiqarish shakllarining, avvalambor, yirik xalqaro korporatsiyalar doirasida koʻpayishi; -ochiq turdagi milliy iqtisodiyotlarning paydo boʻlishi va rivojlanishi, tashqi iqtisodiy aloqalarning umumiy liberallashuvi; -bevosita tovarlar harakati va ishlab chiqarish omillari bilan bogʻliq boʻlmagan mustaqil xalqaro moliya sohasining shakllanishi; -axborotlashtirish, axborot texnologiyalari xalqaro iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biriga aylanmoqda; - xalqaro miqyosda joriy iqtisodiy va valyuta-moliyaviy jarayonlarni milliy

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

darajada tartibga solishdan yuqori turuvchi, davlatlararo tartibga solishga intilishning kuchayib borishi.

Xorijiy mamlakatlarning iqtisodiyotida muhim rol o‘ynovchi bir nechta xalqaro institutlarni ajratib ko‘rsatish zarur.

Bu avvalambor davlatlararo tashkilotlar, muassasalar va konferensiyalardir, chunki xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish tizimida davlat markaziy o‘rin tutadi. Aynan davlat xalqaro huquqning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lgan xalqaro iqtisodiy huquqning asosiy subyektlaridan biri hisoblanadi.

3. O‘tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar

Jahon bozori yanada birlashib, unga o‘tish iqtisodiga ega bo‘lgan mamlakatlar ham kirib kelmoqda. Oxirgi o‘n besh yil ichida jahon savdo sotig‘i ishlab chiqarishdan ko‘ra ancha tez rivojlandi. Jumladan, xorijiy sarmoyalarning rivojlanayotgan mamlakatlarga bo‘lgan oqimi o‘n yil ichida olti marotaba ortgan. Integratsiyaga yordam ko‘rsatish hamda yuzaga kelgan muammolarni hal etish maqsadida umumiy qoidalar ishlab chiqilgan va ularga aloqador bo‘lgan institutlar tashkil etilgan. Ayniqsa, bu borada Jahon savdo tashkiloti alohida o‘ringa ega.

Global xo‘jalik makrotizimi tuzilmasini tabiiy ravishda murakkablashuvi bozor muhiti funksiyalarining tabaqalanishi bilan birga kuzatiladi. Bu funksiyalarning asosiylari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:			
indikativ - bozor agentlari, ya‘ni ishlab chiqaruvchilar, vositachilar va iste‘molchilarni tovar va xizmatlarga talab va taklif tamoyillari yo‘nalishi to‘g‘risida axborotlardan xabardor qilish	tartibga solish - jahon narxlarini harakatiga ta‘sir o‘tkazish	kommunikativ - harakatdagi bozor agentlari o‘rtasida aloqalarni ta‘minlash	sanatsiyalash - raqobat kurashi jarayonida bozorning «o‘z-o‘zini davolashi» jarayoni, ya‘ni iqtisodiy jihatdan samarasiz kompaniyalarni bartaraf etish va talabga ega bo‘lmagan mahsulotlar ishlab chiqarishni to‘xtatish.

Global xo‘jalik makrotizimi tuzilmasi¹

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Rivojlangan mamlakatlardan ko'pchiligi keyingi vaqtda ochiq iqtisodiyot yo'liga o'tganligi sababli, jahon xo'jalik tizimida faol rol o'ynamoqdalar. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning eksport va import hissasi yalpi ishlab chiqarilgan mahsulotning 49 foizini tashkil etadi. O'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlar ko'p yillik yakkalanishdan so'ng jahon bozoriga chiqib, birlashishdan manfaat ko'rmoqdalar, islohot yo'nalishida turgan boshqa mamlakatlardan ko'ra ko'proq yutuqqa ega bo'lmoqdalar.

Umumjahon savdosining foydasi ichki bozor murossasizligi bilan bog'liq iqtisodiy ustunlikdan ham ancha ko'proqdir. Mamlakatlararo kapital, tovar va g'oyalar harakati yagona markaziy rahbariyat tomonidan emas, balki ehtiyoj va takliflar asosida boshqarilmoqda. Bu esa ishlab chiqarish mehnatini, savdo ko'lamini va milliy daromadni tobora o'sishiga olib keladi.

Ochiq savdo siyosatini va chet el sarmoyalarining jalb etilishini muntazam ravishda muhokama qilish g'oyatda muhimdir. Asosiy gap tashqi dunyo bilan o'zaro hamkorlik o'rnatish, ya'ni tijorat oqimlari va ularning jahon, savdosiga ta'siri, tezkorlik bilan JSTga kirish va uning haqqoniy a'zosi bo'lish, mintaqaviy savdo bitimlari tuzish, yangi iqtisodiyot yo'liga o'tgan mamlakatlardan kapitalning oqib kelishi va ularning boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri haqida bormoqda.

Yer yuzining chorak qismini, dunyo aholisining uchdan bir qismini tashkil etuvchi mamlakatlarning o'zaro muvaffaqiyatli uyushmasi butun jahondagi iqtisodiy tizimga o'zining samarali ta'sirini o'tkazmoqda. Shu bilan bir qatorda, avvalgi iqtisodiy yo'nalishda bo'lgan mamlakatlarning umumjahon bozoriga o'tishi natijasida ayrim mamlakatning manfaatlari cheklanib qolmasmikan, degan xavotir ko'pchilikda yo'q emas, bu xavotirlanishda jon bor.

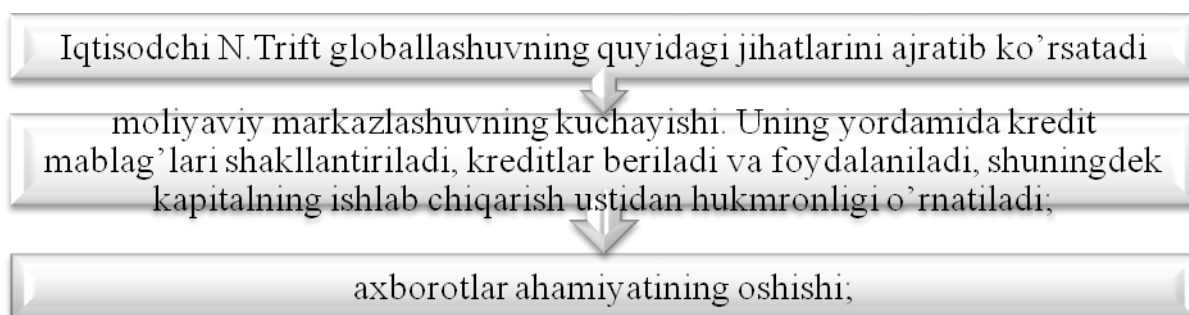
4. Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar

Ayni paytda jahon matbuotida yirik xalqaro iqtisodchilar, moliya mutaxassislarining dunyo iqtisodiyotidagi o'zgarishlar tahlili bilan bog'liq qizg'in bahs-munozaralari boshlanib ketdi. E'tiborga molik tomoni shundaki, o'tgan yil oxiri va shu yil boshida rivojlangan mamlakatlar

iqtisodiyotidagi turg'unlik va pasayishga qaramasdan, xalqaro iqtisodchilar kelgusi yilda yuz berishi kutilayotgan iqtisodiy inqiroz xavfi yo'qolgan deb, hisoblamodalar.

“Financial Times”, “New York Times”, “Wall Street Journal” nashrlarida bu mavzuda bir qator tahliliy maqolalar e'lon qilindi. Ularda aytilishicha, dunyo iqtisodiyotining bugungi ko'rsatkichlariga tayangan holda, yaqin kelajakda ijobiy moliyaviy o'zgarishlar kutish mumkin. Bunga jiddiy asoslar bor.

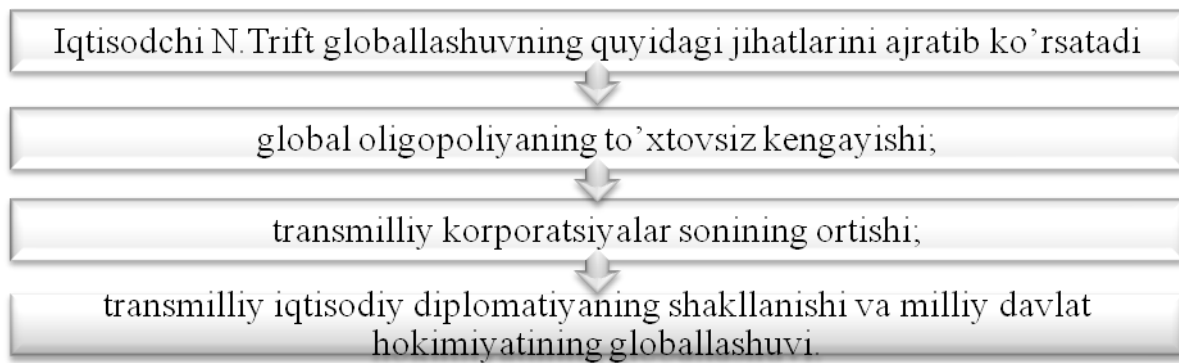
Dunyo iqtisodiyotida eng katta ulushga ega bo'lgan Amerika Qo'shma Shtatlari iqtisodiyotidagi o'sishning to'xtashi u qadar katta xavf tug'dirmaydi. So'nggi o'n yil mobaynida yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarishning yiliga 4,5 foizdan to'xtovsiz o'sishidan so'ng bunday pasayish muqarrar edi. SHu bois, Amerika fond birjalaridagi asosiy indeks bo'lmish Nasdaqning bir yil ichida 50 foizi pasayishi dunyo ishbilarmon doiralarini jiddiy tashvishlantirmadi.

Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari¹

Hatto global iqtisodiyotining yirik pasayishi yuz bersa ham, uni bartaraf etish uchun rivojlangan mamlakatlar ilgarigi inqirozlarga qaraganda ko'proq zaxiralarga ega. Yaponiyadan boshqa barcha rivojlangan davlatlarda byudjet kamomadi qattiq nazoratga olingan. Ko'plab mamlakatlarning liberal va demokratik qoidalarga asoslangan bozor iqtisodiyotiga o'ta boshlaganiga asoslanib, ishonch bilan aytish mumkinki, iqtisodiy bo'hron yuz bersada, 1970- yillardagi xatolar qaytarilmaydi.

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari¹

Sotsialistik va kapitalistik lagerlar o'rtasidagi siyosiy ziddiyatning yo'qolgani ham dunyo iqtisodiyotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa

Jahon iqtisodiyotida XX-XXI asrlar bo'sag'asida globallashuv tushunchasi tobora keng qo'llanilmoqda. Globallashuv jarayonini to'xtatib bo'lmaydi. "Globallashuv" tushunchasi ilk bor amerikalik olimlar tomonidan kiritilgan. T.Levitt "Bozorlarning globallashuvi" nomli maqolasida globallashuvni oldin tasavvur qilib bo'lmaydigan darajada ko'p ko'rsatkichlarga ega bo'lgan iste'mol tovarlari standartlashishi uchun global bozorlar paydo bo'lishi bilan bog'liq yangi tijorat voqeligi deb atagan.

Globallashuv quyidagi jihatlariga ega:

- moliyaviy markazlashuvning kuchayishi. Uning yordamida kredit mablag'lari shakllantiriladi, kreditlar beriladi va foydalaniladi, shuningdek kapitalning ishlab chiqarish ustidan hukmronligi o'rnatiladi;
- axborotlar ahamiyatining oshishi;
- global oligopoliyaning to'xtovsiz kengayishi;
- transmilliy korporatsiya (TMK)lar sonining ortishi;
- transmilliy iqtisodiy diplomatiyaning shakllanishi va milliy davlat hokimiyatining globallashuvi.

Umuman olganda, jahon iqtisodiyotining globallashuvi jahon iqtisodiyotining o'zaro bog'liq turli soha va jarayonlarining kuchayib

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

borishi, jahon xo‘jaligida tovarlar, xizmatlar, kapital, ishchi kuchi va bilimlar bozorini asta-sekinlik bilan yagona bozorga aylanishini bildiradi.

Globallashuv jarayonlarining tezlashishiga bir necha omillar ta’sir etadi, bu omillarning asosiylari quyidagilar hisoblanadi:

- yopiq tipdagi milliy iqtisodiyotdan ochiq iqtisodiyotga o‘tish;
- xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi;
- davlat tomonidan tartibga solish usullarining takomillashuvi;
- transmilliy korporatsiyalarning paydo bo‘lishi;
- baynalmilal iqtisodiy ayirboshlash mexanizmlarining vujudga kelishi;
- fan va texnikaning rivojlanishi.

Tayanch iboralar:

Jahon iqtisodiyoti, globallashuv, integratsiyalashuv, moliyaviy markazlashuv, axborotlar, global oligopoliya, transmilliy korporatsiyalar, global bozor, ochiq iqtisodiyot, xalqaro mehnat taqsimoti, fan-texnika taraqqiyoti.

Nazorat uchun savollar:

1. Globallashuv tushunchasining mohiyatini tushuntiring.
2. Globallashuv jarayonining asosiy jihatlari nimadan iborat?
3. Globallashuv jarayonlarining tezlashishiga qanday omillar ta’sir etadi?
4. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining asosiy xususiyatlarini ayting.
5. Globallashuv jarayoni qanday ijobiy va salbiy oqibatlarga ega?
6. Globallashuv sharoitida o‘tish iqtisodiyotili mamlakatlarning rivojlanish tendentsiyalarini tushuntiring.

2-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTI GLOBALLASHUVI KONSEPSIYALARINING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA YO‘NALISHLARI

Reja:

1. Jahon iqtisodiyotini globallashuv tushunchasi va tamoyillari.
2. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining harakatlantiruvchi kuchlari va omillari.
3. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonlarining natijalari.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017- yil 20- sentyabr);
5. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;
6. Otamurodov S. “Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”. Toshkent. O‘zbekiston, 2013.
7. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2015.
8. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
9. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.
10. The Global Competitiveness Report 2012-2013/

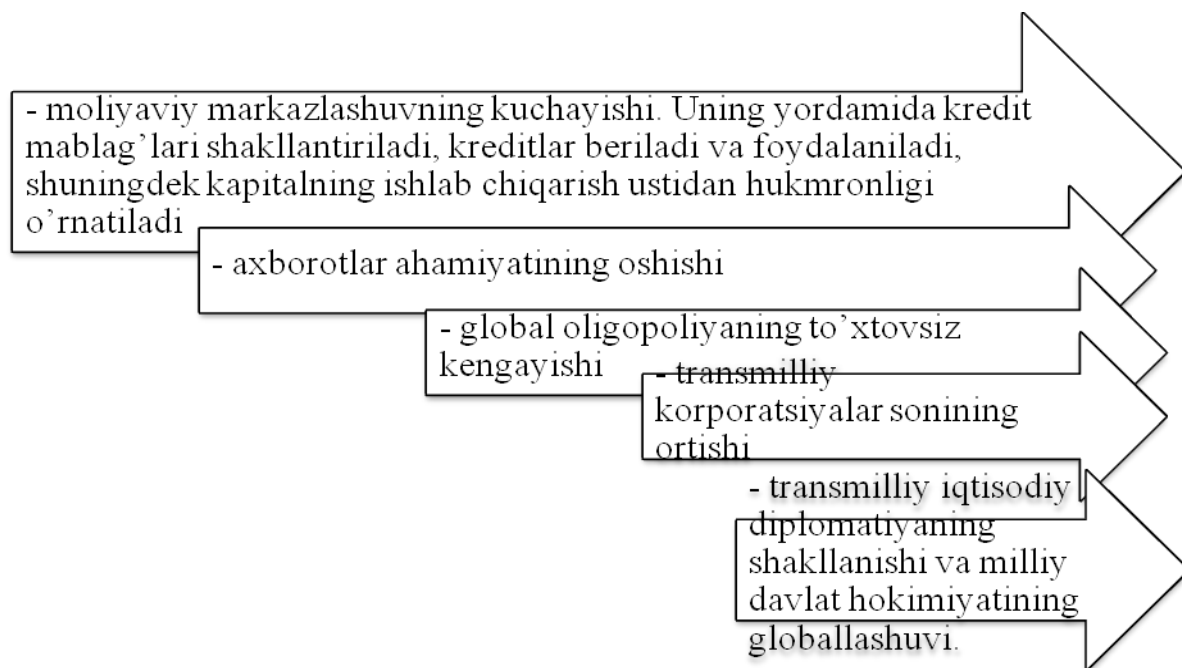
1. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi tushunchasi va tamoyillari

Jahon xo‘jaligini globallashtirish – XX asrning 1980- yillar oxiri 1990- yillar boshida keng ilmiy aylanmaga kiritilgan nisbatan yangi tushunchadir. Bu davrga qadar “globallashtirish” atamasi zamonaviy iqtisodiyotda yirik xalqaro kompaniyalar mahsulotlarining alohida savdo bozorlari va muvofiq tarzda yagona milliy yoki xorijiy bozorni egallashga emas, balki hamma bozorlarda, ya’ni global miqyosda savdo qilishga yo‘naltirilgan korporativ strategiyalarni birlashtirish kabi muayyan, o‘ziga xos hodisani belgilash uchun foydalanilgan.

Globallashtirishga nisbatan turlicha yondoshuvlar, turli ta’riflar mazkur tushunchaning mazmuni va hatto uning muvaqqat chegaralari ifodalanishi saqlanib kelmoqda. Jumladan, globallashtirish jarayonlari antik davrdan buyon yoki boshqa variantlarda, dastlabki jahon bozorlari yoki yaxlit jahon xo‘jaligi yuzaga kelgan vaqtlardan e’tiboran rivojlanib kelayotgani to‘g‘risidagi tasdiqni ham uchratish mumkin. Globallashtirish butun dunyo – tarixiy jarayon sifatida XVIII asr boshlaridan e’tiboran yuzaga kelgan deb hisoblaydi.

Jahon iqtisodiyotini globallashtirish – xo‘jalik hayotini zamonaviy butunjahon internatsionallashtirish bosqichidir, uning doirasida jahon xo‘jaligi sifat jihatdan yangi, rivojlanishning avval notanish bo‘lgan tavsiflari va xususiyatlariga ega bo‘ladi. Shunday tavsiflar sifatida jahon xo‘jaligining muvofiq tarzda ortib borayotgan yaxlitligi hamda deyarli jahonning barcha mamlakatlari iqtisodiyotining keskin kuchayib borayotgan o‘zaro bog‘liqligi, xalqaro iqtisodiy munosabatlarga dastlab yopiq bo‘lgan mamlakatlarni jalb etish, global tovar va ayniqsa moliya bozorlarini shakllantirish, jahon iqtisodiy gomogenizatsiyasiga ba’zan izchil bo‘lmagan (xo‘jalik yuritish shakli va tizimlarining o‘xshashligi, bir xilliligini kuchaytirish) yo‘nalish.

Globallasuvning asosiy jihatlari¹

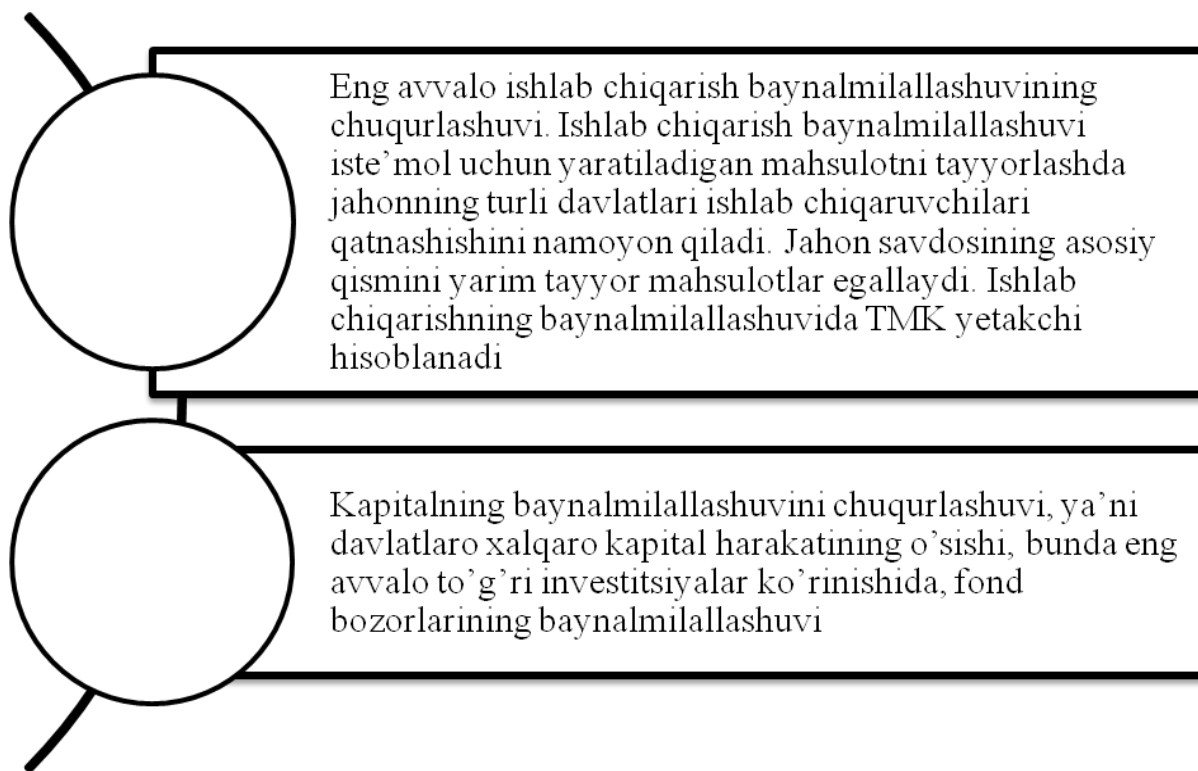
Jahon xo'jaligi katta yoki kichik yaxlit iqtisodiy tizimdan nafaqat xalqaro mehnat taqsimoti, balki ulkan xalqaro, ko'pincha butunjahon, ishlab chiqaruvchi savdo tuzilmalari, global moliyaviy tizim hamda planetar axborot tarmog'i bilan biriktirilgan yagona butunjahon iqtisodiy tashkilotga aylana boshladi. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, investitsiyalarning tarmoqli tuzilmasi, ishlab chiqarish va savdo tabiati xo'jalik hayoti subyektlari tomonidan global konyunktura hisobga olingan holda belgilanadi, iqtisodiy o'sishlar va tushishlar butunjahon miqyosini qamrab oladi.

Xalqaro valyuta fondi taftishchilari jahon xo'jaligining globallashtirishini "tovarlar, xizmatlar va jahon kapital oqimi bo'yicha xalqaro bitimlarning turi, hajmi ortishi, shuningdek, texnologiyalarning nisbatan jadal va keng diffuziyasi natijasida jahonning barcha mamlakatlari ortib boruvchi iqtisodiy o'zaro bog'liqligi" sifatida ta'riflaydilar.

¹ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

2. Jahon iqtisodiyoti globallashtiruvchi kuchlari va omillari

Globallashuv tahlilining keyingi logistik bosqichi globallashtirayotgan jarayonlarga ta'sir ko'rsatuvchi, bevosita ularni shakllantiruvchi omillar va globallashtiruvchi kuchlarini ko'rib chiqishdan iborat bo'lishi lozim. Oxirgisiga jahon iqtisodiyoti doirasida kuch to'playotgan kapitalning jamlanishi va markazlashishini, xo'jalik hayotining transmilliylashtirilishi - yirik transmilliy kompaniyalar va moliyaviy guruhlarining o'sishi va rivojlanishini kiritish mumkin. Zamonaviy globallashtiruv jarayonlariga nafaqat milliy bozorlarda, shuningdek, jahon miqyosidagi bozorlarda ham globallashtiruvni rag'batlantiradigan bozor raqobati kabi baquvvat kuch katta ta'sir ko'rsatadi. Raqobatning asosiy vositasi – xarajatlarni kamaytirish, tovar va xizmatlar sifatini oshirish, ularning turlarini kengaytirish globallashtirishning motori hisoblanadi.

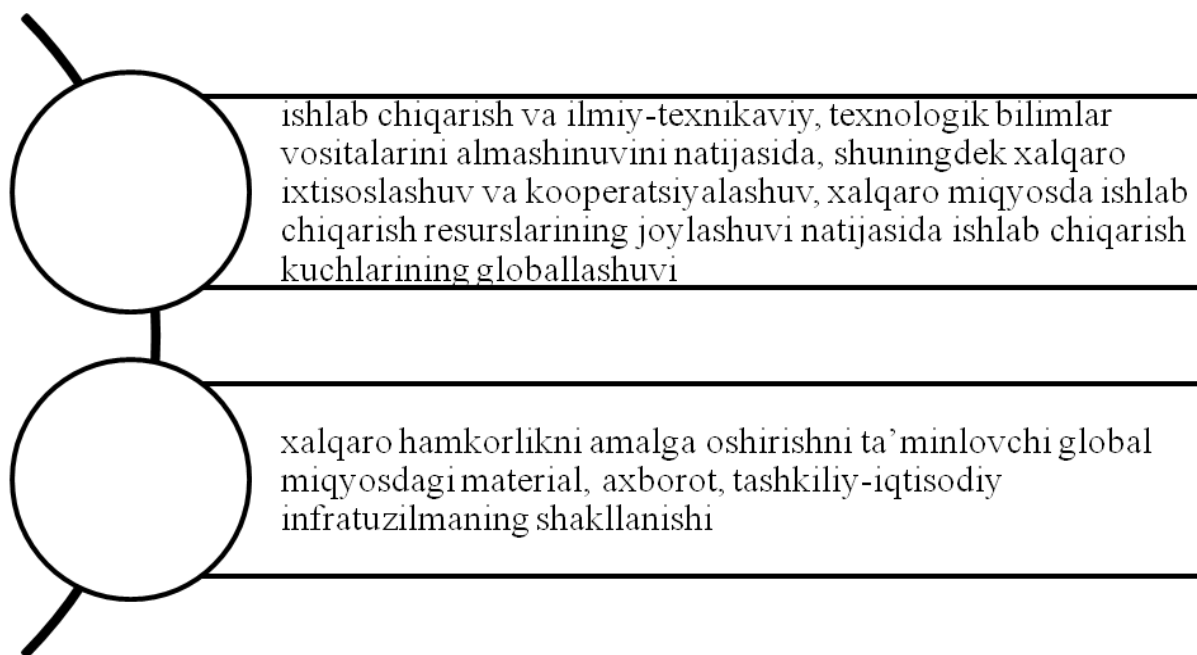
Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallashtiruvchi jarayonlari¹

Globallashtiruvchi kuchlari harakatlantiruvchi kuchlari ilmiy texnikaviy taraqqiyotning, texnologik innovatsiyalar taraqqiyotining rivojlanishi

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. - T.: TDIU, 2017.

bo‘lib, u transport va aloqani, axborot va telekommunikatsiya tarmoqlarini modifikatsiya qilishda yanada yaqqol namoyon bo‘ladi, tovar va xizmatlar, moliyaviy vositalar, g‘oya va axborot mahsulotlarini chegaraviy transport vositalariga tez va kam xarajat bilan joylashtirish uchun kutilmagan imkoniyatlarini yaratadi. Yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining yuzaga kelishi, tez harakatlanuvchi kompyuter texnikasi, signal uzatishning optik to‘lqinli texnologiyasi, sputnik va uyali telefon aloqasi, kibernetika, tarmoq texnologiyalari, kompakt elektron qurilmalar rivojlanishi, internet global tarmog‘i yaratilishi bilan, boshqa texnik yutuqlarning yuzaga kelishi bilan paydo bo‘ldi.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallasuvi quyidagi jarayonlarda namoyon bo‘ladi:

Butunlay yangi imkoniyatlar axborot va kommunikatsiya texnologiyalari doirasida yangiliklarning kashf qilinishi globallashtirish jarayonlari rivojlanishini rag‘batlantiruvchi inqilob bilimlariga (knowledge-based) asoslangan haqiqiy axborot innovatsiyalari haqida gapirish imkonini beradi.

Jahon iqtisodiyotida transmilliyashtirish jarayonlari real va moliyaviy tarmoqlarda transmilliy korporatsiyalar yaratilishi va ularning faoliyati jarayonlarida mujassamlanadi. G‘arb iqtisodchilarining ishlarida iqtisodiy

faoliyatning bunga o'xshash subyektlari transmilliy, xalqaro, multimilliy, supermilliy, global va boshqa kompaniyalar deb nomlanishi mumkin. Shunga muvofiq ravishda transmilliy korporatsiya deganda, yirik moliyaviy, ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, savdo-servis uyushmalari tushuniladi, ular o'z operatsiyalarini o'zlari tashkil etadilar va boshqa xorijiy mamlakatlarda ham birdek amalga oshiradilar. Ularni shaxsiy ishlab chiqarish, bank, investitsiya, savdo-reklama faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish, kadrlarni tayyorlashni o'z ichiga oluvchi murakkab tashkiliy tuzilma bir-biridan ajratib turadi.

3. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlarining natijalari

Alohida mamlakatlar va jahon hamjamiyati mamlakatlari guruhi uchun iqtisodiy globallasuv jarayonlarining natijalari haqidagi masalaning qo'yilishi tan olingan masala hisoblanadi. Bir tomondan, xalqaro iqtisodiyot nazariyasi xorijiy raqobatchilar uchun bozorlarning ochilishi, xalqaro savdoning kuchayishi moliyaviy resurslar va investitsiyalarning mamlakatlararo joylashtirilishi, xalqaro ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish, xalqaro ishlab chiqarishni oshirish uchun imkoniyatlar yaratishidan dalolat beradi.

- Globallasuvning aytib bo'lmaz o'zgarishlari mamlakat tashqi savdosi shartlariga o'tkazadigan ijobiy ta'sirlarini maksimallashtirish va uning tahdidlarini minimallashtirishda iqtisodiyotning boshqa sohalari kabi tashqi savdoda ham olib boriladigan islohotlar muhim ahamiyatga ega.

- Chunki valuta bozorini erkinlashtirish orqali eksport-import operatsiyalarini rag'batlantirish, erkin raqobat muhitida ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali tashqi savdoning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini oshirish, sanoat siyosatini olib borish orqali iqtisodiyotning strategik muhim eksport tovarlari jahon bozori konyukturasining o'zgarishlariga bog'liqlik darajasini kamaytirishga erishish mumkin.

Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari¹

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Natijada globallashtirish mazkur jarayonda ishtirok etadigan mamlakatlarning katta muvaffaqiyati bilan muvofiqlashadi. Shu bilan bir vaqtda, xususan, globallashtirishning neoliberal modelining asosiy mazmuni bo'lgan xo'jalik hayotining keng qamrovli liberalizatsiyaning globallashtirish bilan birlashishi sharoitlarida global tovar va moliyaviy bozorlarda integrallashgan raqobatning kuchayishi raqobat kurashida kuchlilarga yon bosuvchi alohida kompaniyalar hamda alohida mamlakatlar uchun ham muqarrar risklarni anglatadi. Modomiki, rivojlangan mamlakatlar uchun globallashtirishning eng katta foydalari etarli darajada yuqori, alohida ishlab chiqarishni qisqartirish, daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy tengsizlikning kutilayotgan o'sishi ko'rinishidagi risklar davlatning ijtimoiy siyosati bilan bo'lib-bo'lib kompensatsiya qilinadi.

- Ikkinchi variant – odil savdo nazariyasi. Uning mazmuni turli mamlakatlarda savdodan olinadigan nafning birmuncha tekis taqsimlanishi hamda ijtimoiy va ekologik standartlarning tenglashtirilishi maqsadida xalqaro tashkilotlar yordamida rivojlanayotgan mamlakatlar mahsulotlariga qiyosiy narxlar o'rnatishda. Bu nazariyani Laura Tayson qo'llab quvvatlaydi.

- Bu kabi yondashuvning sababi - birinchidan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning savdodan oladigan salmoqli nafining kamayishi hamda pirovard natijada umumiy boylklarning qisqarishidir

Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari¹

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Bu rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham to'g'ri hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqargan tovarlarga nisbatan rivojlangan mamlakatlar tomonidan import cheklashlari tovar egalarining savdo shartlarini yomonlashtiradi.

Boshqa tarafdin, xorij tovarlari uchun chegaralarning butkulyopiqligi monopolizmga, iste'molchilarning yuqori narxlarga duch kelishiga va nihoyat, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xorijiy ishlab chiqaruvchilarga nisbatan raqobatga moyilligining yo'qolishiga olib keladi.

Shu tufayli, bozorning optimallik shartlariga ko'ra aniqlanadigan bir qismi xorij ishlab chiqaruvchilari uchun ochiq bo'lishi kerak: savdodan olinadigan naf ushbu ishlab chiqarish va eksport darajasiga muvofiq tarzda iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish xarajatlarining 120 %dan kam bo'lmashligi kerak.

Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari¹

Globallashtirish jarayonlari ko'p hollarda ilg'or iqtisodiyotning rivojlanishi darajasini oshirishga va unchalik rivojlanmagan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi o'zining kuchsizlanishiga olib keladi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar va o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlar rivojlangan mamlakatlarga texnologik jihatdan bog'liq bo'ladilar: zamonaviy texnologiyalarning murakkablashuvi ularning ishlanmalari xarajatlarini juda oshirib yuboradi, o'zlashtirilgan texnologiyalar esa komplementar omillarning, birinchi navbatda yuqori malakali va o'qitilgan mutaxassislarining yo'qligi tufayli yaxshi samara bermasligi mumkin.

Globallashtirish jahon iqtisodiyoti rivojlanishining umumiy qonunchiligini uning tengsizligini bekor qilmaydi, undan, rivojlangan mamlakatlar guruhlarini uchun jahon bozoridagi etakchilikning o'ziga xos kurashidan qochib qutilib bo'lmaydi.

Globallashtirishning, eng avvalo, moliyaviy foydasi, o'z hududida ta'xis qilingan, alohida mamlakatlar, offshor hududlar, xorij kapitalini jalb

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

qilish maqsadida soliqdan ozod qilinganligini olishlari mumkin. To'rt asosiy hududiy guruhni birlashtiruvchi offshor hududlarning yaxlit pleyadasi yuzaga keldi. Karib havzasining offshor hududlari Nyu-York bilan bir vaqtinchalik mintaqada bo'lgan Shimoliy va janubiy Amerika mamlakatlariga xizmat qiladi. Tinch okeanining Singapur, Gongkong, shuningdek, Vanuatu, Nauru va boshqa orol hududlari Tokio bilan bir vaqtinchalik mintaqada joylashgan Osiyo-Tinch okeani mamlakatlarining moliyaviy kapitalidan foydalanadilar.

Xulosa

XX asrda global iqtisodiyot kuchli dinamizm bilan rivojlandi. XX asrning ikkinchi yarmida savdoning o'sish sur'atlari jahon YaIMning o'sish sur'atlariga nisbatan tezroq rivojlandi.

Global bozorning shakllanishi, turli xil firmalar o'rtasidagi raqobatning kuchayganligi ularni kapitalni jamlash, yanada yangi ishlab chiqaruvchilarni o'z doirasiga jalb etish, birgalikda o'z o'rinlarini saqlab qolish uchun kuchlarni o'zaro birlashtirishga undaydi.

1950-2000 yillarda xalqaro savdoda tovar aylanmasi 14-15 barobar o'sdi. 1950-1970 yillarni xalqaro savdoning "oltin asri" deb aytish mumkin. Aynan ana shu davrda jahon eksporti yiliga o'rtacha 6-7 foizga o'sdi. Xalqaro savdoning barqaror o'sishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatdi:

- xalqaro mehnat taqsimotni va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvining rivojlanishi;
- ilmiy-texnika inqilobi (ITI);
- jahon bozorida transmilliy korporatsiyalarning faoliyati;
- xalqaro savdoning Tariflar va savdo bosh bitimi (GATT) faoliyati orqali tartibga solinishi (erkinlashtirilishi);
- xalqaro savdoning erkinlashtirilishi, ko'plab davlatlarning importni son jihatdan cheklashni bekor qiluvchi va bojlarni keskin qisqartiruvchi rejimga o'tishlari, erkin savdo hududlarining tashkil topishi;
- savdo-iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi. Mintaqaviy to'siqlarning olib tashlanishi, umumiy bozorlar, erkin savdo hududlarining tashkil etilishi;

- sobiq mustamlaka davlatlarning mustaqillikka erishishlari. Ular orasidan tashqi bozorga yo‘naltirilgan iqtisodiyot modelini tanlagan “yangi industrial davlatlarning” ajralib chiqishi va h.k.

Tayanch iboralar:

Global iqtisodiyot, xalqaro savdo, tovarlar va xizmatlar eksporti, tovar aylanmasi, xalqaro savdoning “oltin asri”, GATT, JST, mintaqaviy savdo bloki, rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar, liberallashtirish, erkin savdo, proteksionizm.

Nazorat uchun savollar:

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdo qanday rol o‘ynadi?
2. Global bozorlarning shakllanish xususiyatlarini tushuntiring.
3. Tashqi savdoni tartibga solishda qanday usullardan foydalaniladi?
4. XX asrda xalqaro savdo dinamikasi va o‘zgarishlarining asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
5. Xalqaro savdoda rivojlangan mamlakatlar qanday o‘ringa ega?
6. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida tashqi savdo qanday ahamiyatga ega?
7. Xalqaro savdoni rivojlanishida xalqaro tashkilotlarning rolini tushuntiring.
8. Mintaqaviy savdo bloklari doirasida xalqaro savdoni erkinlashtirish jarayonlarining oqibatlarini tushuntiring.

3-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTNI GLOBALLASHUVINING HARAKATLANTIRUVCHI KUCHLARI, BELGILARI VA SHAKLLARI. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUV OMILLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Reja:

1. Globallashuv jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida;
2. Global jarayonlarning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri;
3. Globallashuv jarayonini harakatlantiruvchi omillar.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxati:

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so'zladi (2017- yil 20- sentyabr);
5. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O'quv qo'llanma. T.: 2013;
6. Otamurodov S. "Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik". Toshkent. O'zbekiston, 2013.
7. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2015.
8. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
9. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и

международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.

10. The Global Competitiveness Report 2012-2013.

11. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;

12. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

1. Globallashuv jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida

Globallashuv zamonaviy jahon iqtisodiyoti riojlanishidagi eng asosiy jarayonlarning biri bo‘lib, xo‘jalik hayoti baynalminallashuvining yuqori bosqichi hisoblanadi.

Xalqaro mehnat taqsimoti, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi, tashqi savdo va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning boshqa shakllari rivojlanishi natijasida milliy iqtisodiyotlarning o‘zaro aloqasi va bir biriga bog‘liqligi tobora kuchaymoqda. Hozirgi davrda tashqi omillarni hisobga olmasdan davlatlarni iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlash mumkin emas.

Globallashuv jarayoni quyidagilarga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi:		
mintaqaviy integratsion jarayonlarni jadallashtirish	hozirgi paytda xo‘jalik yuritishni to‘liq erkinlashtirmagan davlatlar iqtisodiyotini ochiqligi ta‘minlash	barcha bozorlardagi ishtirokchilarning to‘siqlarsiz qatnashuvini ta‘minlash

Globallashuvning asosiy bosqichlari¹

Ma‘lumki, mamlakatlar iqtisodiyotlarining bir-biriga bog‘liqligi kuchayishi, tashqi iqtisodiy aloqalarning milliy iqtisodiyotlarga ta‘sirining ortishi, katta-kichik davlatlarning xalqaro munosabatlardagi ishtiroki

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. - T.: TDIU, 2017.

faollashuvi xo‘jalik faoliyatining baynalminallashuvidir. Iqtisodiyot baynalminallashuvi bir qator bosqichlarni bosib o‘tgan bo‘lib, dastlabkisi xalqaro iqtisodiy hamkorlik hisoblanadi va bunda tashqi savdoning roli g‘oyat muhimdir. Davlatlar o‘rtasidagi xalqaro xo‘jalik aloqalarining me‘yoriy-huquqiy ta‘minlanishi, qayta ishlab chiqarish jarayonlarining milliy chegaralardan tashqariga chiqishi xalqaro iqtisodiy hamkorlikdir.

Globalashuv jarayoni quyidagilarga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi: (davomi)

moliyaviy va savdo operatsiyalarning qonun-qoida va chegaralarini universallashtirish	bozorlarni tartibga solish va nazorat qilishni bir me‘yorga keltirish, ya‘ni unifikatsiya qilish	kapital joylashtirish, investitsion jarayonlar va umumjahon to‘lovhisob tizimini standartlashtirish
---	--	---

Globalashuvning asosiy bosqichlari¹

Integratsiyalashuvning keyingi bosqichi “xalqaro iqtisodiy integratsiya” atamasi bilan bog‘liq. Bu davr xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, kapital harakati jo‘shqinligining kuchayishi, ilmiy-texnik rivojlanish umumbashariy xarakterga ega bo‘lganligi, milliy iqtisodiyotning ochiqligi va erkin savdo darajasi ortishi bilan izohlanadi.

Globalashuvning asosiy jihatlari²

	Taxminiy	Proqnozlar	2017 yil oktyabr oyidan farq WEO prognozlari 1 /	Taxminiy	Proqnozlar
	20162017	2018 2019	2018 2019	2017	2018 2019
Jahon chiqishi	3.2 3.7	3.9 3.9	0.2 0.2	3.9	3.9 3.8
Rivojlangan davlatlar	1.7 2.3	2.3 2.2	0.3 0.4	2.4	2.3 2.0
Rivojlanayotgan va rivojlanayotgan Osiyo	6.4 6.5	6.5 6.6	0.0 0.1	6.8	6.5 6.5

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. - T.: TDIU, 2017.

² Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Integratsiya (integratio) soʻzi lotin tilidan olingan boʻlib, maʼlum bir qismlarning umumlashishi, yagona bir shaklga kelishi va birlashishini anglatadi. Mintaqalar doirasida ayrim mamlakatlar iqtisodiyotlarining oʻzaro yaqinlashib, bir-birini toʻldirishi hamda integratsiyalashuv jarayonida yagona bir ishlab chiqarish va boshqarish tizimida faoliyat yuritishi mintaqaviy integratsiya deb ataladi.

(Yaqin yillarda jahon miqyosida) Global tiklanish kuchaytirildi

- 2016 yil oʻrtalaridan boshlab davom etayotgan sikllar oʻsishi davom etmoqda. Dunyo yalpi ichki mahsulotining toʻrt dan uch qismini hisobga olgan holda 120 ta iqtisodiyot 2017 yilda oʻsish surʼatlarini 2017 yilda boshlagan, bu esa 2010 yildan buyon global miqyosda kengayib borayotgan oʻsishdir.

Globalashuvning asosiy jihatlari¹

Xalqaro iqtisodiy integratsiya mehnat taqsimoti asosida maʼlum bir davlatlar xoʻjaliklarining birlashishi hamda oʻzaro aloqalarining samarali rivojlanishi oqibatida milliy iqtisodiyotlarga turli shakl va darajada taʼsir oʻtkazishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya xoʻjalik munosabatlari baynalminallashuvining yangi va shu bilan birga murakkab bosqichi boʻlib, jahon iqtisodiyotining yuqori, samarali va kelajakka yoʻnaltirilgan rivojlanish nuqtasi hisoblanadi. Bunda faqatgina milliy xoʻjaliklar birlashibgina qolmasdan, balki iqtisodiy muammolarning echimi hamkorlikda hal etilishi taʼminlanadi. Shu oʻrinda aytish joizki, iqtisodiy integratsiya mamlakatlarni birgalikda faoliyat yuritishga etaklovchi jarayon sifatida quyidagilarda namoyon boʻladi:

turli mamlakatlarning milliy xoʻjaliklari oʻrtasidagi hamkorlik hamda ularning toʻliq yoki qisman umumiylashuvi;

mamlakatlar oʻrtasida tovar, xizmat, kapital va ishchi kuchi harakatidagi toʻsiqlarning qisman yoki toʻliq bartaraf etilishi;

yagona bozor yaratish maqsadida maʼlum bir davlatlar bozorlarining bosqichma-bosqich birlashuvi;

turli mamlakatlarga taalluqli boʻlgan xoʻjalik subyektlari oʻrtasidagi farqlarning birin-ketin bartaraf etilishi;

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

har bir hamkor davlatda iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi chet el subyektlarining kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik.

Iqtisodiy integratsiya jarayonlari ikki tomonlama, bir nechta mamlakatlar va hududlararo bo'lishi mumkin. Hozirgi zamonda integratsion birlashmalarning asosiy masalalaridan biri ularning hududiy darajada rivojlanishini ta'minlash hisoblanadi. Bu masalada odatda davlatlararo boshqaruv tizimi joriy etilib, yakka umumiy mintaqaviy xo'jalik majmui tashkil etiladi. Hozirgi bosqichda xalqaro aloqalar tizimining barcha jabhalarida izchil o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Uning aksariyati globallashuv jarayonlarining rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Globallashuv integratsiyalashuvning eng yuqori bosqichi bo'lib, shu nuqtai nazardan bu faqatgina inson va tovarlar harakatining kuchayishigina emas, balki ko'p jihatdan bilimlar va ma'lumotlar almashuviga asoslanadi. Globallashuvga atroflicha ta'rif berilganda, aholining erkin migratsiyasi, tovar va xizmatlar, texnologiya va ma'lumotlarning milliy chegaralardan to'siqsiz erkin o'tishi, xorijiy investitsiyalar hajmining kengayishi, hududiy va ixtisoslashgan bozorlarning o'zaro integratsiyalashuvi, ekologik, demografik muammolarning umumbashariy masalaga aylanganligi tushuniladi.

2. Global jarayonlarning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri

Jahon xo'jaligi zamonaviy globallashuvining asosiy xususiyatlaridan biri kapital, tovar va xizmatlar, ishchi kuchining erkin harakatida inson intellektual qobiliyatidan unumli foydalanish imkoniyatlarining ortishida namoyon bo'ladi. Ushbu omil ta'sirida rivojlanayotgan mamlakatlarning globallashuv afzalliklaridan foydalanish, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini oshirish imkoniyatlari paydo bo'lib, shu bilan birga iqtisodiy siyosat yuritganda, uning e'tiborga olinmasligi salbiy oqibatlarga olib keluvchi natijalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xalqaro kapital migratsiyasi. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalar taraqqiyoti natijasida bevosita investitsiyalar, portfel investitsiyalar va bank ssudalaridan iborat kapitallar xalqaro harakatining kuchayishi globallashuvning diqqatga sazovor xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy resurslar xalqaro

oqimining o'sish sur'atlari xalqaro savdo hajmining o'sish sur'atlarini sezilarli darajada ortda qoldirmoqda. Ayniqsa, bevosita xorijiy investitsiyalar oqimining jadallashib borayotgani diqqatga sazovordir.

- Rivojlangan mamlakatlar qatorida 2017 yilning uchinchi choragida o'sish kuzatilgan. kuzda, ayniqsa, Germaniya, Yaponiya, Koreya va Qo'shma Shtatlarda. Rivojlanayotgan asosiy bozor va Braziliya, Xitoy va Janubiy Afrikani qamrab oluvchi rivojlanayotgan davlatlar, shuningdek, uchinchi chorakning o'sishini kuzgi prognozlarga qaraganda kuchliroq qildi. Yuqori chastotali qattiq ma'lumotlar va his-tuyg'ular ko'rsatkichlari to'rtinchi chorakda kuchli momentum davom etmoqda.

Globalashuvning asosiy jihatlari¹

Xalqaro kapital harakati uning barcha ishtirokchilariga daromad keltiradi. Xorijiy investorlar xalqaro miqyosdagi bozorlarga kirish orqali tavakkalchilikning diversifikatsiyasiga erishib, jahon miqyosida daromad olish imkoniyatini qo'lg'a kiritadilar. Odatda investitsiya qabul qiluvchi davlatlarda foiz stavkalari darajalari yuqori bo'lib, bu investorlarning o'z kapitallarini yuqoriroq foyda miqdorini ta'minlovchi hududlarga yo'naltirishiga turtki bo'ladi.

Ma'lumki, o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarida milliy xo'jalik tizimini takomillashtirish, shuningdek ishlab chiqarish va eksportning diversifikatsiyalashuviga erishish maqsadida mavjud tarmoqlarni rivojlantirish va yangilarini yaratishga ehtiyoj baland.

Bunday sharoitda jahon kapital bozoriga chuqur integratsiyalashuv ushbu mamlakatlar uchun iqtisodiyotni isloh qilish va o'sish sur'atlarini jadallashtirish, moliyaviy tizimni barqarorlashtirish hamda milliy valyuta va bank tizimini mustahkamlash kabi masalalarni hal qilishda investitsiyalarni keng jalb qilish orqali jahon moliya bozorlari afzalliklaridan samarali foydalanish imkoniyatini beradi.

Investitsiya jalb qilish natijasida iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish kapitalning qaysi shaklda kirib kelishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bevosita

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

xorijiy investitsiyalar ko‘rinishidagi xalqaro kapital harakatida ishtirok etish ustuvorligini belgilovchi omillardan biri – bu transmilliy kompaniyalarning intellektual mulki bo‘lmish ilg‘or texnologiyalarning jahon bozorida to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotilmasligi bo‘lib, o‘tish iqtisodiyoti mamlakatlari bunday imkoniyatga faqatgina bevosita xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqaligina ega bo‘lishlari mumkin.

Bu jihatdan bevosita xorijiy investitsiyalarning o‘tish iqtisodiyoti mamlakatlari uchun afcal xususiyatlari: hamkor transmilliy kompaniyalarning mavqei, ularning xom ashyo yetkazib beruvchilar bilan aloqasi, tayyor mahsulot sotuv kanallari, jahon bozori doirasida marketning tadqiqotlari, boshqaruv malakasi va ishlab chiqarish sirlari, shuningdek, kadrlar tayyorlash dasturlaridan iborat bo‘lib, bu va boshqa omillardan oqilona foydalanish milliy iqtisodiyot samaradorligi va raqobatbardoshligi darajasining oshishiga olib kelmoqda.

Mamlakatda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarining tashkil etilishi erkin raqobat muhitini yaratish orqali tovar va xizmatlar sifatini oshirish, ishlab chiqarish tannaixini pasaytirish va avvallari bozorning mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan monopollashtirilgan tarmoqlarida tovar va xizmatlar sifat standartlarining oshishiga olib kelishi mumkin.

Tovar va xizmatlar erkin savdosi globallashuvning muhim jihatidir. Ma’lumki, milliy iqtisodiyotning nisbiy afzalliklarga ega tarmoqlarda ixtisoslashuvi va xalqaro savdoda ishtirok etishi aholi daromadlari va farovonligi oshishining qo‘shimcha manbai bo‘lib hisoblanadi. Fan-texnika yutuqlaridan foydalanish natijalari xalqaro savdo orqali boshqa mamlakatlarga bilvosita va to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarqaladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri tarqalish fan-texnika yutuqlarini o‘zida mujassam etgan texnologiyalarning jahon bozorida sotilganida va boshqa mamlakatlar ularni xarid qilganida sodir bo‘ladi. Bilvosita tarqalish yangi texnika va texnologiya ishlab chiqilgan mamlakat eksport tarmoqlari samaradorligi oshganida va tovarlar sifatining yaxshilanganida ro‘y beradi.

3. Globallashuv jarayonini harakatlantiruvchi omillar

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar ilk davlatlar bilan bir paytda obyektiv reallik sifatida paydo bo'lgan keng ko'lamdagi rang-barang aloqalar va munosabatlarning muhim tarkibiy qismini ifodalaydi. Uzoq tarixga nazar tashlar ekanmiz, qadimgi sivilizatsiyalar eramizdan avvalgi IV-III ming yilliklardayoq iqtisodiy sohada o'zaro aloqalar olib borishganiga doir bir talay misollarga duch kelamiz, chunki ular hoh Qadimiy Misr yoki Shumer madaniyati bo'lsin, xoh Ind vodiysi madaniyati yoki Shan-In davridagi Xitoy bo'lsin, kelib chiqishining avtonomligi va geografik jihatdan ajralganligiga qaramasdan, bir-birlari bilan xo'jalik munosabatlarini o'rnatishga va ularni keyin ham davom ettirishga intilishgan.

- So'nggi oylarda jahon savdosi sarmoyalarni jalb qilish, ayniqsa rivojlangan davlatlar o'rtasida qo'llab-quvvatlangani va Osiyoda yangi ishlab chiqarilgan smartfon modellari ishga tushirilgunga qadar ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilan mustahkamlanib borgan.

- Xarid qilish menejerlari indeksleri kuchli ishlab chiqaruvchi faoliyatni oldinga suradi va kuchli iste'molchilarning ishonchliligi sog'lom yakuniy talabga ishora qiladi.

Globallashuvning asosiy jihatlari¹

Juda ko'p manbalar shundan guvohlik beradiki, ahyon-ahyonda tartibsiz tabiatdagi natural tovar ayirboshlash ko'rinishdagi munosabatlar o'rniga asta-sekin antik davr (eramizdan avvalgi I minginchi yillar - eramizning I minginchi yillarining o'rtalari)ga xos bo'lgan tovar-pul munosabatlarning rivojlanishi asosidagi doimiy xo'jalik aloqalari vujudga keladi.

O'rta asrlarning boshlanishi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ilgarilanma harakatida iqtisodiyotning yalpi naturallashuvi, mulkning korporativ-tabaqalangan tuzilmasi va ijtimoiy munosabatlarning sakralizatsiyasiga asoslangan orqaga chekinishni keltirib chiqardi. Biroq shaharlarning o'sishi va savdo-sudxo'rlik kapitalining rivojlanishi Buyuk

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

geografik kashfiyotlar ochilgan davrda mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy sohadagi aloqalarning misli ko'rilmagan darajada kengayishiga va Yevropadagi yetakchi davlatlar: Ispaniya, Portugaliya, Gollandiya, Fransiya va Britaniyaning kolonial imperiyalari tashkil topishiga poydevor yaratdi.

Aynan ana shu omil, shuningdek, ishlab chiqarish, transport va aloqa vositalarida ulkan olg'a siljishni ifodalagan XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlaridagi sanoat to'ntarishi (inqilobi) zamonaviy ko'rinishdagi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi uchun zarur bo'lgan muhit sifatida global iqtisodiy makrotizimni yuzaga kelish jarayoniga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, insoniyatni XIX-XX asrlar bo'sag'asida taraqqiyotning industrial davriga o'tishi an'anaviy ko'rinishdagi hududiy xo'jalik tizimlari evolyutsiyasidan oldingi davrga yakun yasadi, jahon miqyosida Yevropa bozor iqtisodiyoti modelining g'alabasini ifodaladi.

Boshqacha qilib aytganda, bir tomondan Yevropa, Shimoliy Amerika va ma'lum darajada, Yaponiya milliy xo'jaliklarini, ikkinchi tomondan keng ko'lamdagi mustamlaka periferiyalarini o'z ichiga olgan jahon iqtisodiy majmuasining yuzaga kelishi xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimining Shunday ko'rinishining yaralishiga olib keldiki, bu ko'rinish shu holatda ma'lum o'zgarishlar bilan hozirgi kunda ham mavjud bo'lib kelmoqda.

Mustamlakachilik imperiyalarining tugatilishi va rivojlanayotgan mamlakatlar deb atalmish guruhlarning vujudga kelishi natijasida iqtisodiy aloqalar uch iqtisodiy markaz, ya'ni AQSH, Yevropa, Yaponiya bilan Osiyo, Afrika hamda Lotin Amerikasidagi yosh davlatlar o'rtasidagi aloqalar ko'rinishini oldi. Sobiq SSSRning tarqalib ketishi va sobiq sotsialistik mamlakatlarning tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yo'liga o'tishi rejali-buyruqbozlik xo'jaligining samarasiz ekanligi va rivojlanishning bozor modeliga keng ko'lamda o'tish muqarrar ekanligini namoyish qildi.

Globalashuv jarayonlarining tezlashishiga bir necha omillar ta'sir etadi, bu omillarning asosiylari quyidagilar hisoblanadi: yopiq tipdagi milliy iqtisodiyotdan ochiq iqtisodiyotga o'tish; xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi; davlat tomonidan tartibga solish usullarining

takomillashuvi; transmilliy korporatsiyalarning paydo bo'lishi; baynalmilal iqtisodiy ayirboshlash mexanizmlarining vujudga kelishi; fan va texnikaning rivojlanishi.

Davlatlarning yopiq tipdagi xo'jalik tizimidan qutulishga intilishi haqida gapirganda, yetakchi mamlakatlar o'z siyosatlarida global bozor makrotizimini qurishning asosiy sharti bo'lgan barcha uchun barobar raqobat muhitini saqlashni qayd etib o'tish kerak.

Xulosa

Global iqtisodiyotning vujudga kelishini nafaqat tovarlar va xizmatlar eksportining ulkan ko'lamlari, balki kapitalni olib chiqish, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari shaklidagi mulkchilik huquqlari savdosi namoyon etmoqda. Xalqaro fond va valyuta bozorlaridagi aylanmalar savdo aylanmalaridan o'nlab, ba'zan yuzlab marta ortiqdir. 1997 yilda jahon aksiyalar savdosi aylanmasi 40 trln. dollar, mamlakatlar o'rtasida valyutani xarid qilish va sotish hajmi 400 trln. dollar deb baholangan edi. 2006 yilda turli kredit resurslarining hajmi ulkan miqdorga – 152 trln.dollarga yetdi.

Bir mamlakatdan boshqa mamlakatlarga kapitallarning katta oqimi ularning iqtisodiy rivojlanishining o'zaro bog'liqligini paydo qiladi. TMKlar o'zlarining tashkiliy, ishlab chiqarish va marketing tizimlarini chet mamlakatlar hududlariga yoyib, shu yo'l bilan tovar, xizmat, kapital va texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etib, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ta'sir etdi. Shuningdek jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuv jarayonlarida xalqaro tashkilotlar rolini alohida e'tirof etish zarur.

Xalqaro valyuta fondi (XVF) – bu BMTning maxsus tashkiloti. U 1944 yilda Bretton-Vudsdagi valyuta-moliya masalalari bo'yicha bo'lib o'tgan BMT konferentsiyasida tashkil topgan va o'z faoliyatini 1946 yildan boshladi. XVFning vazifasi unga a'zo bo'lgan mamlakatlarning oltin va AQSh dollarida ifodalangan valyuta zaxiralarini tartibga solish hamda a'zo mamlakatlarning valyuta paritetlarining barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Globalashuv jarayonlari o‘tish iqtisodiyotili mamlakatlarda tegishli iqtisodiy siyosatni olib borishini taqozo etadi. Bu vaqtda iqtisodiy siyosatning vazifasi nafaqat jahon ho‘jaligi jarayonlarida ishtirok etishdan olinadigan nafni maksimallashtirish, balki ushbu vaziyatda kelib chiqishi mumkin bo‘lgan xavfni ham minimallashtirishdan iboratdir.

Jahon moliya bozorlarining o‘sishi, ular raqobatdoshligining oshishi va faoliyat doiralarining kengayishi daromad darajasi past bo‘lgan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashishiga imkoniyat yaratadi. Lekin bir qator sabablar tufayli rivojlanayotgan davlatlarning jahon iqtisodiyotida to‘laqonli qatnashish imkoniyatlari xali mavjud emas.

XXI asr boshida rivojlanmay qolib ketgan davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini sezilarli darajada yaxshilash uchun samarali xalqaro tizim yaratilishi kerak. Zarur islohotlar sifatida ko‘pincha quyidagilar ta’kidlanadi:

- bundan buyog‘iga iqtisod qilishning qat’iy dasturlarini amalga oshirolmaydigan rivojlanayotgan davlatlarning qarzga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha og‘irlikni kamaytirish;

- BMT tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga yordam berish ko‘rsatkichiga – donor-davlatlar YaIMning 0,7foiz iga erishish uchun yordam hajmini ko‘paytirish;

- rivojlanayotgan davlatlarga, ayniqsa, hududiy savdo bloklarini shakllantirayotganlarga nisbatan proteksionistik tadbirlarni bekor qilish orqali ularning jahon savdosidagi ulushini ko‘paytirish;

- XVF va Jahon bankini isloh qilish.

Tayanch iboralar:

Kapital eksporti, qimmatli qog‘ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari, xalqaro fond va valyuta bozorlari, kredit resurslari, xalqaro tashkilotlar, Xalqaro valyuta fondi (XVF), moliyaviy islohot.

Nazorat uchun savollar:

1. Global moliya bozorlarining shakllanish xususiyatlari nimadan iborat?
2. Xalqaro moliya munosabatlarini tartibga solishda xalqaro moliya tashkilotlari qanday o‘ringa ega?
3. Globallashuv sharoitida o‘tish iqtisodiyotili mamlakatlarda davlat moliya siyosatini olib borish xususiyatlarini tushuntiring.
4. Xalqaro moliya munosabatlarida rivojlanayotgan mamlakatlarning ishtirok etishi qanday xususiyatlarga ega?
5. Rivojlanayotgan mamlakatlarda nima uchun moliyaviy tizimlar islohotlarini o‘tkazish zarur?
6. O‘zbekiston Respublikasining xalqaro moliya munosabatlarda ishtirok etish tamoyillari nimalardan iborat?

4-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINING GLOBALLASHUV MUAMMOLARI VA ULARNING GURUHLANISHI

Reja:

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lishi;
2. Global o'zaro bog'liqlik jarayonining ziddiyatlari;
3. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llari;
4. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017- yil 20- sentyabr);
5. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;
6. Otamurodov S. “Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”. Toshkent. O‘zbekiston, 2013.
7. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2015.
8. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
9. Novie podxodi k globalnomu finansovomu regulirovaniyu. Pod. red. L.S.Xudyakovoy. M.: Institut mirovoy ekonomiki i mejdunarodnix otnosheniy imeni E.M.Primakova Rossiyskoy akademii nauk, 2015.
10. The Global Competitiveness Report 2012-2013.
11. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo‘lishi

Global muammolar o‘zaro bog‘liqlikning yaqqol ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida hozirgi davr sivilizatsiyamiz o‘zining rivojlanish jarayonida hech qachon hozirgi kundagidek keskin muammolar girdobiga duch kelmagan. Jahon iqtisodiyotida bu muammolarni hal etmasdan turib, insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo‘lidan rivojlanib harakat qila olmaydi. Jahon iqtisodiyotida u yoki bu muammoni global, ya’ni, umumjahon miqyosdagi muammolar ekanligini ko‘rsatuvchi asosiy mezonlar quyidagilar hisoblanadi:

- Uning olamshumul ahamiyat kasb etishi.
- Insonlar hayotining barcha sohalariga taalluqliligi.
- Muammoni hal etishda ko‘pchilik davlatlarning birgalikda harakat qilishligi.

Olimlar va jamoat arboblari orasida mamlakatlar yoki hududlar taraqqiyotidagi o‘ziga xos masalalarning global muammolarga aylanishi hususida turli fikrlar va qarashlar konsepsiyasi mavjud. Shuni qayd etib o‘tish joizki, bu jarayonga asosiy sabab jahon xo‘jaligining XX asr industrial bozor iqtisodiyoti bosqichiga xos bo‘lgan ekstensiv rivojlanishi bo‘ldi. Ammo oxirgi o‘n yilliklarda Yevropa, Amerika va Osiyoning rivojlangan mamlakatlari o‘z iqtisodiyotlarini intensiv rivojlanish yo‘liga o‘tkazish uchun qanchalik harakatlar qilayotgan bo‘lsalarda, ko‘plab qoloq, rivojlanayotgan, shuningdek, bir qator o‘tish davri iqtisodiyotli sobiq sotsialistik mamlakatlar uchun intensifikatsiyalash jarayoni echilmagan eng muhim muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Global rivojlanish prognozi¹

Global muammolar orasida ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolar asosiy o'rinni egallaydi.

Ekologik muammo. Jahon iqtisodiyotida ekologik muammolar ko'p asrlik tarixga ega, biroq, XX asrning 70-90 yillariga kelib, takror ishlab chiqarish va insonlarning xo'jalik faoliyati orasidagi muvozanatning buzilishi oqibatida biosfera holatida keskin yomonlashish holatlari kuzatila boshlandi. Jahon iqtisodiyotida ko'plab keltirilgan ma'lumotlarda atrof-muhit degradatsiyasi ko'larnining kattalashib borayotganligi qayd etiladi. Keyingi 100 yil ichida sayyoramizdagi o'rmonlarning uchdan ikki qismi yo'qolib ketdi, atmosferadagi karbonat angidrid miqdori 13 foizga ko'paydi, o'nlab turdagi o'simlik va hayvonot dunyosi butunlay qirilib ketdi, inson genofondining o'zi ham oldini olib bo'lmaydigan mutatsion o'zgarishlar xavfi ostiga tushib qoldi.

Ekologik xavf-xatarlarning kuchayishi jahon iqtisodiyotida ekologizatsiyalash jarayonini rivojlantirishga asos bo'ladi, zero tabiatni himoyalash omillari savdo, investitsiyalar, ishchi kuchi migratsiyasi

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

kabilarga ta'sir etadi. Mutaxassislarning qayd etishicha, hozirgi kunda umumiy aylanmasi 150 mlrd. dollarga teng bo'lgan tabiatni asrovchi tovarlar, xizmatlar va texnologiyalarning maxsus bozorlari vujudga kelmoqda.

Atrof-muhitni himoya qilish tadbirlari eksport qilinadigan mahsulotlarning raqobatbardoshligiga ham ta'sir qiladi, zero iste'molchilar ekologik toza va xavfsiz mahsulotlarni afzal ko'rishadi. Ekologik muammolar ko'plab mamlakatlar rivojlanishining strategik dasturlarida markaziy o'rinlardan birini egallab, global va hududiy xalqaro integratsion tashkilotlarning kun tartibiga olib kirildi. Eng yirik xalqaro tashkilot – BMT 1972- yildan buyon maxsus Atrof-muhit bo'yicha dastur (YUNEP)ni amalga oshirib kelmoqda. 1992- yilda o'tkazilgan atrof-muhit bo'yicha BMT Anjumanining (Rio-de-Janeyro) o'tkazilishi katta ahamiyat kasb etdi. Ushbu Anjuman qatnashchilari barqaror rivojlanish tamoyilini qabul qilishdi. Bu tamoyil o'z ichiga 27 ta tavsivaviy harakterdagi printsiplarni olib, ularning mohiyati ekologik xavfsizlikning universal mezonlarini qabul qilish, chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish, sanoat va harbiy sohadagi chiqindilardan rejali ravishda foydalanish, yangi avlodni atrof-muhitni asrab-avaylashga qarata tarbiyalashdan iboratdir.

Ma'lumki, bizning respublikamiz va shuningdek qo'shni davlatlar aholisi ham Orol dengizi suvining kamayib ketishi bilan bog'liq bo'lgan muammoni o'z boshidan kechirmoqda. Bu faqat bizning respublikamiz muammosigina bo'lib qolmasdan, balki global muammo ekanligini jahon hamjamiyati ham bugungi kunda tan olmoqda.

60-90- yillarda Orol dengizi akvatoriyasi 7 baravar qisqardi, suv hajmi 13 marta kamaydi, uning minerallashuvi esa o'nlab baravar oshib, dengizni tirik organizmlarning yashashi uchun yaroqsiz ahvolga keltirdi. Bugun Orolbo'yida nafaqat ekologik, balki dunyo miqyosida og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va demografik muammolar paydo bo'ldi. Orol dengizining qurishi davom etayotgani va uning atrofida gumanitar faloqat sodir bo'layotgani sababli Orolbo'yining tabiiy biologik fondini asrab-avaylash, Orol inqirozining atrof-muhitga, eng muhimi, bu yerda istiqomat qilayotgan yuz minglab va

millionlab odamlar hayotiga haloqatli ta'sirini kamaytirish bugungi kundagi eng muhim vazifa hisoblanadi.

2. Global o'zaro bog'liqlik jarayonining ziddiyatlari

Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o'sib borayotgan o'zaro bog'liqligi, ularning rivojlanish darajasi, madaniyat, tarixiy an'analardagi barcha farqlarga qaramay, Shunday bosqichga o'tdiki, bu bosqichni "globallashuv" deb atamoqdalar. Bu tushuncha hozirgi kunda juda ommaviylashib ketdi. Lekin globallashuv ko'pchilik mamlakatlar tomonidan ularning milliy manfaatlari va o'zligiga tahdid sifatida qabul qilinmoqda. O'zbekiston ham globallashuv natijasida ochilayotgan imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy xavf-xatarlarga duch kelmoqda.

- Ikki yillik prognozga ko'ra, global istiqbolga yo'naltirilgan yuksalishning o'zgarishi, asosan, 2018 va 2019 yillarda o'sishning 2 foizdan oshishi kutilayotgan rivojlangan mamlakatlardan kelib chiqadi.

- Ushbu prognoz global moliyaviy sharoit va ijobiy his-tuyg'ularni qo'llab-quvvatlaydi ayniqsa, sarmoyada talab katta bo'lgan tezlashtirishni saqlab qolish, katta eksportga ega iqtisodlarning o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Global rivojlanish prognozi¹

So'nggi yillarda turli davlatlarning iqtisodiy globallashuvga moslashuvida turli muammolar vujudga kelmoqda. Bu muammo rivojlanayotgan mamlakatlarning, shu jumladan o'tish iqtisodiyotli mamlakatlarning jahon xo'jaligi tizimiga to'liq integratsiyasida namoyon bo'lmoqda.

Globallashuv borgan sari o'z faoliyatini kengaytirayotgan va mustakil xarakterga ega bo'layotgan moliyaviy bozorlarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib bormoqda. Globallashuv farovonlik keltirish bilan birgalikda ko'p imkoniyatlardan maxrum ham etishi mumkin.

Globallashuv jarayonidan ancha uzoq bo'lgan yer sharining yarim aholisi, ya'ni 3 milliard kishi, kuniga 2 AQSH dollaridan kam pulga

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

yashashga majbur. BMTning sobiq Bosh kotibi Kofi Annan ta'kidlaganidek, "Globallashuv butun insoniyatga foyda keltirishi mumkinligiga men ishonaman. Ammo ko'rinib turibdiki, ayni kunlarda millionlab odamlar, balki, insoniyatning ko'pchilik qismi bundan yuz o'girmoqda. Ular hayotlarida globallashuv mevalarining ko'pligi tufayli emas, balki ozligi yoki butunlay yo'qligi tufayli kambag'aldir".

Hozirda tabiiy ravishda faqat bir mamlakat miqyosida hal qilib bo'lmaydigan va samarali hal qilinishi lozim bo'lgan bir qator muammolar vujudga keldi. Mintaqaviy darajadagi texnogen va ekologik salbiy oqibatlariga Chernobil va Orol fojiasini ko'rsatish mumkin. Texnika va texnologiyaning rivojlanishi va shu jarayonga moslashmaganligi tufayli ishchilarning bo'shatilishi va ishsizlikning o'sishi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda keskin tus olmoqda. Kambag'allik, etnik to'qnashuvlar va boshqa lokal fojialar tufayli aholining ommaviy ravishda migratsiyasi ro'y bermoqda (Afg'oniston, Osiyo va Afrikaning alohida mamlakatlari).

Jahon iqtisodiyoti globallashuvi natijasida jahon xo'jaligi sohalarining bog'liqligi darajasi o'zining yangi pog'onaga ko'tarilganligidan dalolat bermoqda. O'zaro bog'liqlik darajasining oshishi har tomonlama rivojlanishga sabab bo'lish bilan birgalikda bir qancha xavflarni ham vujudga keltirmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tashqi ta'sir omillari iqtisodiy soha ichida yoki makrodarajadagi xavflar bilan xarakterlanadi.

Tashqi iqtisodiy omillar keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan xavflardan biri mamlakatning tashqi qarzlari paydo bo'lishi va uning kuchayishidir. Ma'lumki, tashqi qarzlarning salmog'i mamlakat YaIMning 1/2 qismidan ortishi xavfli hisoblanadi. Qarzni me'yorida ortishi esa, kelajakda nafaqat mazkur qarzni qaytarishda qiyinchilik tug'diradi, balki investitsiya qilish va iqtisodiy o'sish imkoniyatlarining qisqarishi, valyuta zaxiralarining kamayib ketishi va to'lov balansi inqirozi kabi hodisalarga sababchi bo'ladi. Masalan, rivojlangan mamlakatlar, ayniqsa, AQSH davlat tashqi qarzi miqdorining o'sib borganligi va uni YaIMga nisbatan salmog'i o'sganligi 2008- yildagi moliyaviy inqirozni kuchayishining asosiy omillaridan biri bo'ldi (7.1-rasm). Rasmdan ko'rinib turibdiki, keyingi 4 yil mobaynida xususan, AQSH va ayrim MDH davlatlari (Qirg'izistondan

tashqari) tashqi qarzlarning YaIMga nisbatan salmog'i ortib borgan. Xususan, 2008- yilda AQSH tashqi qarzlarning YaIMga nisbatan salmog'i qariyb 90 foizni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich Rossiyada 37 foizni, Qozog'istonda 102 foizni, Ukrainada 64 foizni tashkil etgan. Qirg'izistonda esa keyingi 3 yil mobaynida pasayish tendensiyasi kuzatilib, 2008- yilda 81 foizni tashkil qilgan.

Axborot texnologiyalari va global moliya bozorlarining taraqqiy etishi kapitalning qisqa muddatda yer sharining turli joylarida joylashgan bir iqtisodiyotdan ikkinchisiga o'tib ketishiga sabab bo'lmoqda. Bu kabi jarayonlar ham keskin iqtisodiy vaziyatga, qolaversa inqirozga ham olib kelishi mumkin.

3. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llari

Butun dunyo mamlakatlari uchun yuzaga keluvchi imkoniyatlarni kengaytirishda hamda turmush sifatini oshirishda energetik resurslar juda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda jahon xo'jaligida energiya resurslariga bo'lgan talab oshib bormoqda. Markaziy Osiyo va ayrim MDH mamlakatlarida katta hajmda yonilg'i-energiya zaxiralari mavjudligi tufayli mintaqada energetik xavfsizlik muammosi unchalik sezilmaydi. Ayrim MDH davlatlari, neft qazib chiqarish bo'yicha yetakchi davlatlar qatoridan joy olgan. 2006 yilda ushbu davlatlar jahon neft savdosining 14,2 foizini ta'minlab berishdi.

Global rivojlanish prognozi¹

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Biroq samarali, ishonchli va ekologik jihatdan xavfsiz energiya ta'minoti butun insoniyat oldida turgan global vazifa va xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning asosiy muammosi hisoblanadi. Barcha jihatlarni qamrab olgan ushbu muammoni hal etish uchun bir qancha birinchi darajali va o'zaro aloqador muammolarni hisobga olish zarur, bular:

- neftning yuqori bo'lib borayotgan va o'zgaruvchan narxi;
- energetik resurslarga borgan sari o'sib boruvchi talab (hisoblarga ko'ra, u 2030- yilga borib 1,5 barobardan ko'pga o'sadi va ushbu talabning 80 foizi zaxiralari cheklangan qazib olinuvchi yoqilg'i hisobiga ta'minlanadi);
- ko'pgina davlatlarda energiya importiga o'sib boruvchi bog'liqlik;
- energetika sohasining barcha tarmoqlarida yirik investitsiyalarga bo'lgan talab;
- atrof-muhitni himoyalash zaruriyati va iqlim o'zgarishidagi muammolarni hal qilish;
- hayotiy muhim energetik infratuzilmani tabiiy va boshqa tahdidlarga bardosh bera olmasligi.

Ushbu muammolarning global xarakterdaligini hamda energetika resurslarini ishlab chiqaruvchi, tranzit va iste'mol qiluvchi davlatlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni borgan sari oshib borishi sababli global energetik xavfsizlikni mustahkamlash maqsadida barcha manfaatli tomonlar o'rtasida sherikchilik aloqalarini rivojlantirish zarur.

Mazkur maqsadlarga erishishning eng yaxshi yo'li - samarali, raqobatbardosh jahon energetik bozorlarini tashkil etishdir.

Global energetik muammolarni hal qilishda milliy hukumat va tegishli xalqaro tashkilotlar muhim o'rin egallaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda yashovchi 1,6 mlrd. kishini elektr energiyasiga va 2,4 mlrd. kishini yoqilg'i resurlarga hozirda bundan mahrum bo'lgan qat'iy ta'minotini ta'minlamay turib, global energetik xavfsizlikka ham, BMTning Ming yillik rivojlanish maqsadlariga ham erishib bo'lmaydi. Xalqaro hamjamiyat uchta o'zaro aloqador muammoni - energetik xavfsizlik, iqtisodiy o'sish va ekologiya muammolarini samarali hal qilish imkoniyatiga ega.

Energetik kambag'allik hajmini kamaytirish bo'yicha qat'iy chora-tadbirlar bilan birga issiqxonalaridan chiquvchi gazlarning hajmini qisqartirish, atrof-muhit holatini global miqyosda yaxshilash, energetik xavfsizlikni mustahkamlash hamda atmosferaning ifloslanish darajasini qisqartirish bo'yicha umumiy maqsadlarni amalga oshirish zarur. Bu borada rivojlanayotgan davlatlarni energiya resurslaridan foydalanishga bo'lgan imkoniyatini kengaytirish bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish muhimdir.

Global energetik xavfsizlikni ta'minlashda barcha iste'molchi va ishlab chiqaruvchi davlatlarning umumiy manfaatini hisobga olgan holda, "Sakkizlik guruhi"ga kiruvchi yetakchi davlatlar rahbarlarining 2006- yil 16- iyulda Sankt-Peterburgdagi yig'ilishida global iqtisodiy o'sishning asosida quyidagilarni e'lon qildilar:

- energetik resurslarni transportirovkasi va tranziti doirasidagi xizmatlarni amalga oshirish, ishlab chiqarish, foydalanish va yetkazib berish uchun bozorlarning ochiqligi, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish;

- energetik xavfsizlik doirasida o'zaro bog'liqlik masalalarini barcha manfaatdor tomonlar orasida dialog va fikrlar almashinuvi va kelishuvlarni rivojlantirish;

- rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi kambag'al qatlamini energetik muammolarini hal qilishga ko'mak berish.

Global energetik xavfsizlikni mustahkamlash quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ko'zda tutadi:

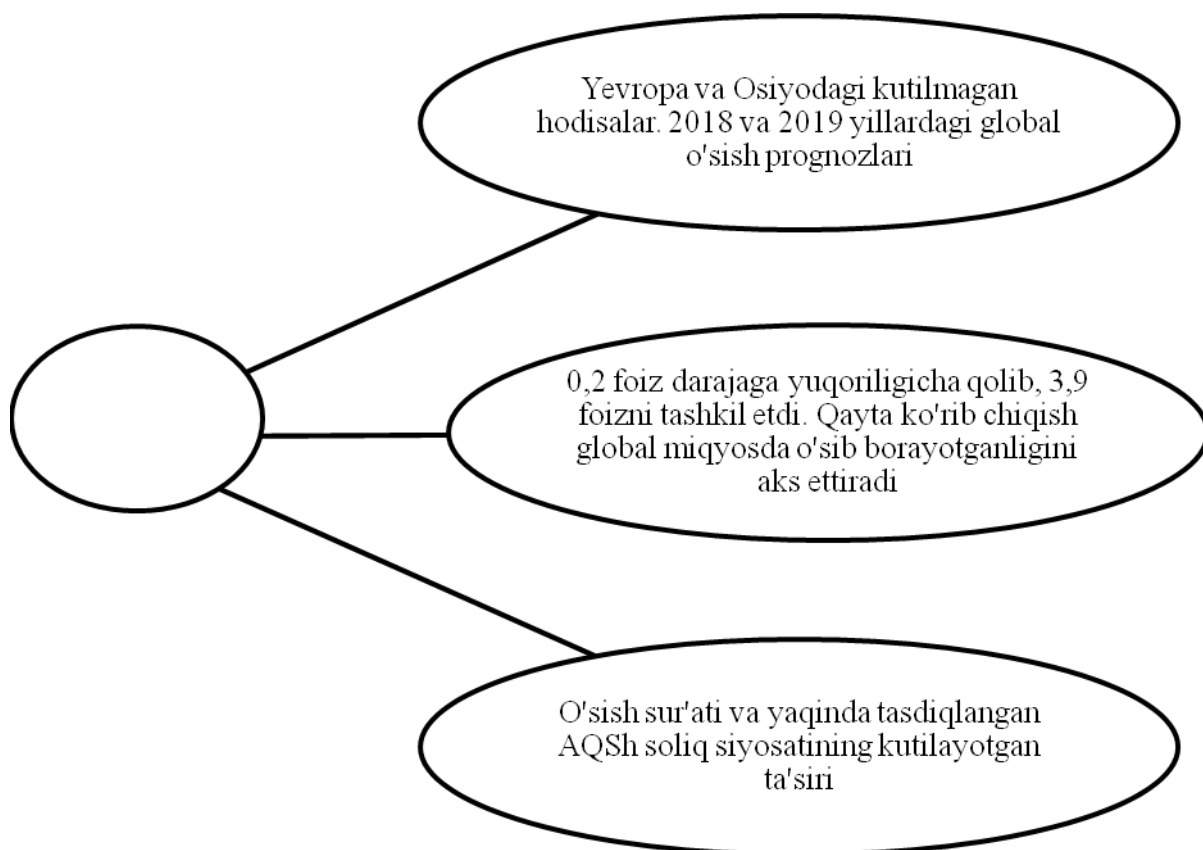
- global energetik bozorlarni barqarorligini oshirish;
- energetik tarmoqlarida investitsiya muhitini yaxshilash;
- energetika samarasini ko'tarish va energiyani tejash;
- energiya turlarini diversifikatsiyalash;
- hayotiy muhim energetika infratuzilmasining xavfsizligini ta'minlash;
- energetik kambag'allik ko'lamini qisqartirish.

4. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, iqtisodiyotning ochiqligi rivojlanishni jadallashtirish maqsadida tashqi omillardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. U milliy xo'jalikda xorijda o'zlashtirib bo'lingan ilg'or texnologiyalardan, mashina va uskunalarning yangi avlodlaridan, ishlab chiqarishni va sotishni boshqarishning zamonaviy tajribasidan foydalanish ko'lamlarini kengaytirishga, chet eldan qo'shimcha moddiy va moliyaviy resurslarni jalb qilishga, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasiga qo'shilishga imkoniyat yaratadi.

Biroq iqtisodiyot "ochiqligi" nafaqat bozor islohotlarini jadallashtiradi, balki iqtisodiy rivojlanishda, ayniqsa rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotli mamlakatlar uchun ma'lum xavf-xatarlarni ham vujudga keltiradi. Milliy ishlab chiqaruvchilarni xorijiy raqobatchilar tomonidan siqib chiqarish, alohida tarmoqlarning jahon kon'yunkturasiga, sanoati rivojlangan mamlakatlarning savdo va sanoat siyosatiga bog'liqligining o'sish xavfi paydo bo'ladi.

XX va XXI asrlarda jahon iqtisodiy rivojlanishiga ikkita yangi holatlar ta'sir ko'rsatdi. Birinchidan, kon'yunktura o'zgarishlarini tartibga solishga qaratilgan davlat iqtisodiy siyosat tizimi asta-sekin shakllantirildi. Ikkinchidan, jahon iqtisodiy tuzilmasida moliyaviy (aksiyadorlik kapitali institutining, kapital, valyuta, qimmatli qog'ozlar va ularning hosilalari bozorlari tizimlarining shakllanishida ifodalanuvchi) soha keskin o'sdi. Jahon iqtisodiyotining mazkur sohasining rivojlanishi natijasida moliyaviy operatsiyalar hajmi moddiy ne'matlar bilan iqtisodiy operatsiyalar hajmidan ancha ortib ketdi.

Global rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari¹

Bozor mexanizmining amal qilishida davriy takrorlanuvchi inqirozlar o'zining namoyon bo'lish shakllarini asta-sekin o'zgartirdi. Agar sanoatlashtirish davrida moliyaviy buzilishlar (banklarning kasodga uchrash shaklida) asosan keyingi sanoat pasayishlariga olib kelgan bo'lsa, sanoatlashtirishdan keyingi davrda bunday yaqqol ketma-ketlik o'z shaklini o'zgartira boshladi.

Moliyaviy soha shunchalik yirik ko'lamga erishdiki, bu uni o'z qonuniyatlari bo'yicha rivojlanuvchi nisbatan mustaqil iqtisodiy blokka aylantirdi. Xususan, moliyaviy sohani ustun ravishda va ishlab chiqarish sohasini nisbatan kamroq qamrab oluvchi inqirozlar kelib chiqdi. Moliyaviy xo'jalikning bunday "mustaqilligi" moliyaviy buzilishlarning ham nisbiy "mustaqilligini" keltirib chiqardi. Bu esa jahon moliyaviy inqirozlarini ro'y berishiga olib keladi.

Inqiroz shuni ko'rsatdiki, bu mamlakatlarda qanchalik iqtisodiy muvaffaqiyatlarga erishilgan bo'lmasin, ammo ularning moliyaviy tizimi

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

barqarorlik bosqichiga etmagan va mintaqadagi boshqa alohida mamlakatlarning moliyaviy bozorlaridagi salbiy jarayonlarga qarshi tura olmaydi.

Bu moliyaviy inqirozlar jahon kapital bozorlari kon'yunkturasini yomonlashishiga va jahon bozorida muhim mineral xomashyolarning narx kon'yunkturasining pasayib ketishiga olib keldi.

Zamonaviy moliyaviy inqirozlarning o'ziga xos xususiyati ularning bir vaqtda bir nechta mamlakatlarda paydo bo'lishi va mintaqa bo'ylab tez tarqalishidan iborat. Moliyaviy "epidemiya"ning xususiyati shundaki, ular hatto mamlakatlarning moliyaviy bozorlari iqtisodiy jihatdan o'zaro kam bog'langan vaziyatda ham tarqalish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu eng avvalo, moliya bozorlari shakllanayotgan mamlakatlarga tegishli. Bir mamlakatdagi inqiroz boshqa o'xshash makroiqtisodiy sharoitlarga ega mamlakatlarning valyutalariga chayqovchilik hujumlari uchun turtki bo'lishi mumkin.

Aksariyat rivojlangan mamlakatlarning tajribasida jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ko'rsatayotgan salbiy ta'sirlarning oldini olish va bartaraf etish choralari orasida har qanday yo'l bilan bank-moliya tizimini saqlab qolishga urinish holatlari keng namoyon bo'ldi. Jumladan, AQSH birinchilardan bo'lib uzoq yillar davomida xususiy banklar sifatida faoliyat ko'rsatib kelgan to'rtta yirik bankni milliyashtirdi. SHuningdek, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida bank tizimining yuqori riskli aktivlarini davlat tomonidan kafolatlash orqali uzoq muddatli moliyalashtirish tadbirlari amalga oshirildi. Natijada, bank-moliya sohasida likvidlik darajasi pasaygan bir pallada davlatlar turli yo'llar bilan yirik hajmdagi mablag'larni ushbu sohaga yo'naltira boshladi.

Xulosa

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy zamonaviy xususiyatlari iqtisodiy globallasuv va o'zaro bog'liqlikning kuchayishidir. Global muammolar o'zaro bog'liqlikning yaqqol ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida u yoki bu muammoni global, ya'ni, umumjahon miqyosdagi muammolar ekanligini ko'rsatuvchi asosiy mezonlar quyidagilar hisoblanadi:

- uning olamshumul ahamiyat kasb etishi.
- insonlar hayotining barcha sohalariga taalluqliligi.
- muammoni hal etishda ko'pchilik davlatlarning birgalikda harakat qilishligi va h.k.lar.

XXI asr boshidagi global muammolar orasida ekologik, oziq-ovqat, demografik, iqtisodiy, energetik muammolar, moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar alohida ajralib turadi.

Globallashuvning bu muammolarini milliy va xalqaro institutlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ikki tomonlama, mintaqaviy va xalqaro darajada yechish orqali hal qilish mumkin.

Shuningdek jahonning turli nuqtalarida hamon davom etayotgan urushlar va qarama-qarshiliklar saqlanib qolayotgani, davlatlararo, millatlararo va dinlararo ziddiyatlar, Mingyillik rivojlanish deklaratsiyasida ta'kidlanganidek, qashshoqlik, ochlik, onalar va bolalar o'limi, epidemiyalar va insoniyatning boshqa muammolariga qarshi kurash borasidagi eng jiddiy to'siqlar bo'lib qolmoqda. Bu muammolarni hal etishda 2000 yilda bo'lib o'tgan BMTning Mingyillik Sammitida "Mingyillik Deklaratsiyasi"ning qabul qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur muhim tarixiy hujjat XXI asrga mo'ljallangan Global kun tartibini belgilab berdi hamda Mingyillik rivojlanish maqsadlari (MRM) sifatida ma'lum bo'lgan sakkizta aniq maqsadga erishishga qaratilgan vazifalarni qo'ydi. MRM jahon hamjamiyatining 2015 yilgacha bo'lgan davr uchun global loyiha bo'lib, u jahondagi barcha mamlakatlarga nisbatan tatbiq etiladi.

Tayanch iboralar:

Jahon iqtisodiyoti, iqtisodiy globallashuv, o'zaro bog'liqlik, global muammolar, ekologik muammo, oziq-ovqat muammosi, demografik muammo, iqtisodiy muammolar, energetik muammo, moliyaviy va iqtisodiy inqiroz, xalqaro institutlar, Mingyillik rivojlanish deklaratsiyasi, Mingyillik rivojlanish maqsadlari (MRM).

Nazorat uchun savollar:

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lish sabablari nimadan iborat?
2. Global muammo deganda nimani tushunasiz?
3. Global o'zaro bog'liqlik nima va u qanday ziddiyatlarga ega?
4. Global ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolarni tavsiflab bering.
5. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llarini tushuntiring.
6. Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz jahon iqtisodiyotiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
7. Antigloballashuvning asosiy belgilari va maqsadlari nimadan iborat?

5-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUVI MUAMMOLARINING OQIBATLARI VA HAL ETISH YO‘LLARI

Reja:

1. Tashqi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi;
2. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar;
3. Milliy xo‘jaliklar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish;
4. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi;

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;
5. Otamurodov S. “Globalashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”. Toshkent. O‘zbekiston, 2013.
6. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
7. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.
8. The Global Competitiveness Report 2012-2013.
9. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;
10. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

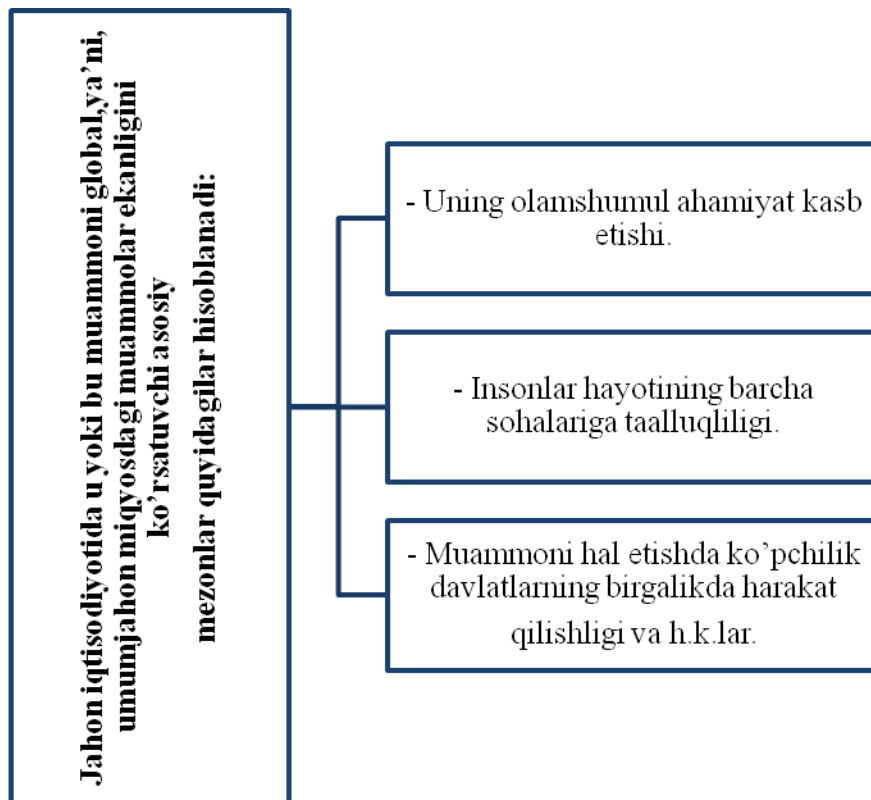
1. Tashqi iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi

Jahon tajribasini o'rganish shundan dalolat beradiki, integratsiya davlatning jahon xo'jaligiga kirishini rag'batlantirish uchun samarali, tashqi iqtisodiy o'sishni, aholi daromadlari o'sishini, inson kapitali jamlanishini, iqtisodiyotda ilg'or texnologik va tarkibiy siljishlar yuz berishini, ishlab chiqarish, investitsiyalarni boshqarish va ularning sifatli ishlashini ta'minlashidan dalolat beradi. Real iqtisodiy integratsiya o'zida qatnashuvchi mamlakatlarning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarining muayyan tengligini nazarda tutuvchi ishlab chiqarishning xalqaro umumlashtirilishi darajasini ifodalaydi.

Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining integratsiyasi muammosi tahlili tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish muammolarini shakllantirish va milliy iqtisodiyotni isloh qilish jarayonida hal etiladigan ustuvor vazifalarni aniqlash imkonini beradi. Iqtisodiy integratsiya jarayoni sharoitida O'zbekiston oldida quyidagi muhim muammolarni hal etish zarur: ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish, milliy iqtisodiyotda tarkibiy qayta o'zgarishlarni amalga oshirish va tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish.

Iqtisodiyotning ochiqligi darajasining oshishi va tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish globallashtirish, transnatsionallashtirish va milliy iqtisodiyotning baynalminallashtirish sharoitlarida mamlakatlarning jahon xo'jaligi holatiga bog'liqligini kuchaytiradi.

Zamonaviy Yevropa integratsiyasini tahlil etilishi Yevropa integratsiyasi yetarlicha murakkab jarayon ekanligini ko'rsatdi.

Tashqi iqtisodiy munosabatlar shakllanishi¹

Davlatlarning har xil mintaqaviy birlashmalari bilan aloqalarni kengaytirish O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'zbekiston Yevropa Ittifoqi, EKO, NATO, BMT bilan muvaffaqiyatli hamkorlik qilmoqda. O'zbekiston tashqi siyosatining Yevropa yo'nalishi kengaydi. Ushbu hamkorlik Yevropaning alohida har bir mamlakati bilan hamkorlikni ham o'z ichiga oladi.

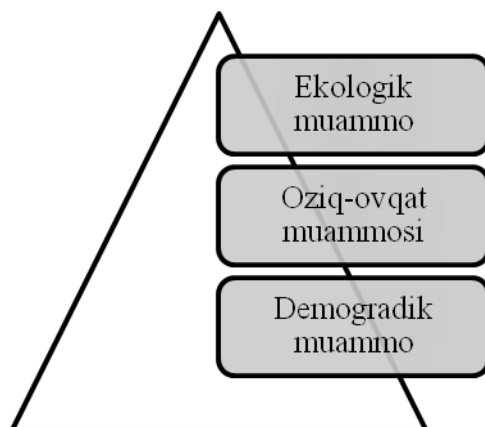
O'zbekistonning ushbu mamlakat bilan munosabatlari do'stlik va hamkorlik, o'zaro ishonch va hurmat tamoyillariga asoslanadi. Mamlakatlarimiz ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishdan birdek manfaatdor, hamkorlikni kengaytirish borasida muntazam muloqot yo'lga qo'yilgan. Xalqaro muammolarga nisbatan qarashlarimiz ham mushtarak.

Mamlakatlarimiz Savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha hukumatlararo komissiyaning faoliyatiga, terrorchilik va diniy ekstremizmga, noqonuniy muhojirlik va qurol-yarog' savdosiga, uyushgan

¹ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

jinoyatchilik va narkobiznesga qarshi kurashda hamkorlikni yanada kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor beradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlardagi real integratsiya jarayonlari hali juda kuchsiz ekanligini va xarakteriga, harakatlantiruvchi omillariga, rivojlanish sur'atlariga ko'ra o'zaro farqlanishini ko'rsatdi. Ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar amalda so'zning tuliq ma'nosida integratsiya jarayonidan tashqarida qolmoqda, ya'ni ham alohida firmalar va korxonalar, ham umuman milliy xo'jaliklar darajasida doimiy ravishda rivojlanib boruvchi bevosita mamlakatlararo aloqalardan tashqarida qolmoqda. Rinojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy hamkorligi, ular tomonidan e'lon qilingan integratsiya maqsadlari real integratsiya jarayonining tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi.

Global muammolar ko'rinishlari¹

Sharqiy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy integratsiya rivojlanishi tajribasi “davlat boshchilik qilayotgan iqtisodiyot” modeli doirasida mamlakatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun, eng avvalo, uchta majburiy shartni ta'minlash shartligini ko'rsatadi. Birinchidan, Davlat korxonalari emas, balki xususiy korxonalar iqtisodiy o'sishning ichki dvigatellariga aylanishi kerak. Ikkinchidan, iqtisodiy siyosat eksportga aniq yo'naltirilgan holda qurilishi kerak. Uchinchidan, iqtisodiyotning davlat tomonidan boshqarilishi amalga oshirilishi, rivojlanishning istalayotgan

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lgan kuchli iqtisodiy rag'batlar negiziga qurilishi kerak.

O'zbekiston eksportga yo'naltirilgan siyosat orqali jahon xo'jaligiga iqtisodiy integratsiyalashuvni rivojlantirishning ulkan salohiyatiga ega. Shu bilan birga respublika iqtisodiyotining eksportga yo'naltirilgan rivojlanishini to'xtatib turgan omillar mavjuddir, jumladan:

-iqtisodiyotda xususiy sektorning yetarlicha rivojlanmaganligi va buning oqibati sifatida xususiy korxonalar eksportining juda oz ekanligi;

-eksportdan olingan daromadning davlat bilan mahsulot ishlab chiqaruvchilar o'rtasida nomuqobil taqsimlanishi, qishloq xo'jaligida daromadlarning tekis taqsimlanmaganligi butun iqtisodiyotda ishlab chiqarishning potensial o'sishida salmoqli yo'kotishlarga olib keladi;

-sanoat ishlab chiqarishining monopoliya qilinishi. Bu valyuta nazorati orqali yuqori darajadagi proteksionizm ko'rinishida qo'llab-quvvatlanadi. Kichik korxonalar sektorining sust rivojlanganligi, ularning eksportdagi hissasining oz ekanligi iqtisodiyotning nobarqarorligi, monopolizatsiya va inflyatsiya saqlanib qolishiga ko'maklashadi;

-moliyaviy sektorning va tashqi bozorga ishlovchi korxonalarni kredit berish yo'li bilan qo'llab-quvvatlashning sust rivojlanganligi;

-eksport kiluvchilarning ma'muriy jihatdan yetarlicha qo'llab-quvvatlanmasligi, tayyor mahsulotni eksport qilishga ruxsatnomalarni rasmiylashtirish bilan bog'liq qiyinchiliklar va bunday ruxsatnomalar berilishi kechiktirilishi.

2. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar

Hozirgi vaqtda mutaxassislar orasida integratsiya jarayonlariga nisbatan yagona ilmiy nuqtai nazar mavjud emas. Iqtisodchilarning bir guruhi integratsiya jarayonida mamlakatlar o'rtasida yangi tovar oqimlarini shakllantirish hisobiga "resurslarning cheklanganligi omili" ni bartaraf etishni eng muhim muammo deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, bu bir xildagi qimmatroq tovarlarni alohida olingan bir mamlakat ichida ishlab chiqarishni bartaraf etish yoxud ilmiy-tadqiqot va tajriba

konstruktorlik ishlariga mablag'larni tejash imkonini beradigan texnologiya ayirboshlashni kengaytirishdir.

Olimlarning boshqa bir guruhi tashqi iqtisodiy omillarni, masalan, kollektiv xavfsizlikni mustahkamlashni ustun shart-sharoit sifatida ilgari suradi. Uchinchi guruh olimlar integratsiya guruhlari barpo etilishi ularning qatnashchilariga ishlab chiqarishning barqaror o'sishi, ijtimoiy barqarorlik va hokazolar kabi maqsadlarga osonroq va tezroq erishish imkonini beradi, deb hisoblaydilar. Ushbu va boshqa nazariy yondoshuvlarni umumlashtirgan holda deyish mumkinki, integratsiya o'zida mintakaviy ko'lamda sifat jihatidan yangi iqtisodiy muhitni shakllantirish yo'li bilan milliy xo'jalik komplekslarining yaqinlashishi va o'zaro bir-biriga kirib borishini ifodalaydi.

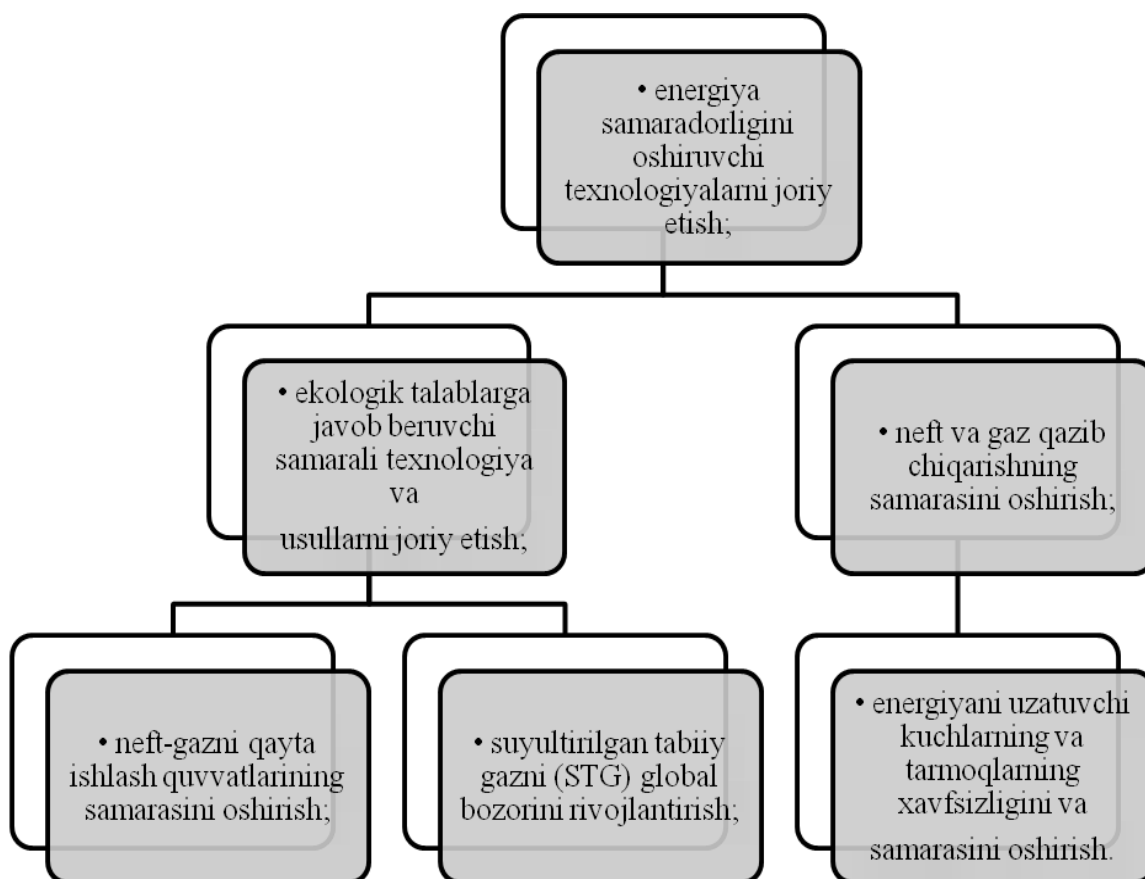
Ishlab chiqarishni baynalmilallashuvining erishilgan darajasi bo'yicha integratsiya tuzilmalarini farqlash zarur. U rasmiy hamda real tusga ega bo'lishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya uch darajali model sifatida qaraladi (ayniqsa, G'arbiy Yevropa variantida):

-mikro darajada, ya'ni korporativ darajada, bunda ayrim kompaniyalar to'g'ridan-to'g'ri xo'jalik aloqalariga kirishadi, integratsiya jarayonlarini avj oldiradi;

-davlatlararo darajada, bunda davlatning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati mamlakatlarning u yoki bu guruhi doirasida mehnat va kapital chatishib ketishi integratsiya jarayonlariga ko'maklashadi, alohida integratsiya vositalari mavjud bo'lishini ta'minlaydi;

-milliy manfaatlardan ustun turuvchi darajada, bunda ishtirokchi mamlakatlar bir qancha siyosiy-iqtisodiy funksiyalarni ushbu sohadagi suverenitetdan voz kechib ittifoqqa ixtiyoriy ravishda boradi.

Energetika tarmoqlarida investitsiya muhitini yaxshilash¹

Iqtisodiy integratsiya o‘z asosiga ko‘ra bir qancha obyektiv omillarga egadir. Ular orasida quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

- xo‘jalik baynalminallashuvining o‘shishi;
- xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi;
- xususiyatiga ko‘ra umumjahon ilmiy-texnik inqilobi;
- milliy iqtisodiyotlar ochiqligi darajasining oshishi.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiyotda vujudga kelayotgan va rivojlanayotgan ko‘p sonli integratsiya o‘z oldiga ko‘pincha o‘xshash vazifalarni qo‘yadi:

- iqtisodiyot ko‘lamlari afzalliklaridan foydalanish;
- qulay tashqi siyosiy muhit yaratish;
- savdo siyosati vazifalarini hal etish;
- iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurilishiga ko‘maklashish;

¹ Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

-milliy sanoatning endi paydo bo'lgan tarmoqlarini qo'llab quvvatlash.

Xalqaro iqtisodiyot doirasida integratsiya savdoning ko'p darajada erkin bo'lishi tomon qo'yilgan qadammi yoki aksincha, savdo oqimlari bo'limidagi cheklanish ekanligi nuqtai nazaridan baholanishi kerak.

U yoki bu integratsiya guruhining tashkil etilishi umuman olganda xalqaro iqtisodiyotning manfaatlariga qanchalik muvofiq ekanligini baholash uchun Jahon banki mutaxassislari bir qancha mezonlarni ishlab chiqdi:

Mintaqaviy savdo bitimlari istisnosiz iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qamrab olishi kerak;

O'tish davri 10 yildan ortiq bo'lmasligi kerak va ayrim sohalarda savdoning erkinlashtirishining aniq jadvalini o'z ichiga olishi kerak;

Eng ko'p qulaylik rejimi asosida erkinlashtirishdan oldin tariflar azaldan yuqori bo'lsa, istalgan yangi integratsiya guruhi tashkil etilishi kerak;

Bojxona ittifoqi doirasida tashkil etiladigan umumiy bojxona tarifi tarmoqda mavjud bo'lgan eng past tarifdan yoki hatto eng ko'p qulaylik rejimi doirasidagi eng past tarifdan ortiq bo'lmasligi kerak;

Integratsiya bitimlariga yangi a'zolarini qabul qilish qoidalari erkin bo'lishi va a'zolar soni, kengayishiga to'sqinlik qilmasligi kerak; Tovarning qaysi mamlakatdan kelib chiqishini aniqlash qoidalari ochiq-oydin bo'lishi va guruh ichida proteksionizm vositasiga aylanmasligi kerak;

Integratsiyaning eng rivojlangan shakllariga tezroq o'tish zarur, integratsiyaning rivojlangan shakllari rivojlanmagan shakllariga qaraganda ustun hisoblanadi, chunki ishlab chiqarish omillarining maqbulroq taqsimlanishi va ulardan foydalanishni ta'minlaydi;

Integratsiya guruhlari barpo etilganidan keyin, dempingga qarshi qoidalar uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga nisbatan qo'llanilmasligi, uchinchi mamlakatlarga nisbatan esa ularni qo'llashning aniq qoidalari belgilanishi kerak.

3. Milliy xo‘jaliklar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish

Integratsiyalashuv mamlakatlar o‘rtasidagi barqaror o‘zaro aloqalar rivojlanishi jarayoni va qayta ishlab chiqarishning milliy xo‘jalik doirasidan chetga chiqishidir. Baynalmilallashuvning o‘shiga, ayniqsa, transmilliy korporatsiyalar (TMK) faol ko‘maklashadi.

TMK chet ellarda o‘z aktivlariga ega bo‘lgan milliy monopoliyalardir. Ularning qayta ishlab chiqish va savdo-sotiq faoliyati doirasi bir davlat doirasidan chiqib ketadi. Ishlab chiqarish va kapitalning baynamilallashuvi “yirik kompaniyalarning chet elda korporatsiyalarni transmilliy korporatsiyalarga aylantirish yo‘li bilan xo‘jalik aloqalarini ekspansiya qilish” xususiyatiga ega bo‘la boshlaydi. Kapitalni olib chiqish xalqaro korporatsiyalarni tuzish va rivojlantirishda muhim omilga aylanadi.

Integratsion jarayonlar rivojlanishining boshqa xalqaro mehnat taqsimoti tuzilishidagi chuqur ilgari siljishlar amalga oshiriladi.

Xalqaro mehnat taqsimoti – mamlakatlar o‘rtasida mehnatni ijtimoiy-hududiy taqsim qilishni rivojlantirishning ma‘lum mahsulot ishlab chiqarishni alohida mamlakatlarda barqaror konsentratsiya qilishni nazarda tutuvchi yuqori bosqichidir.

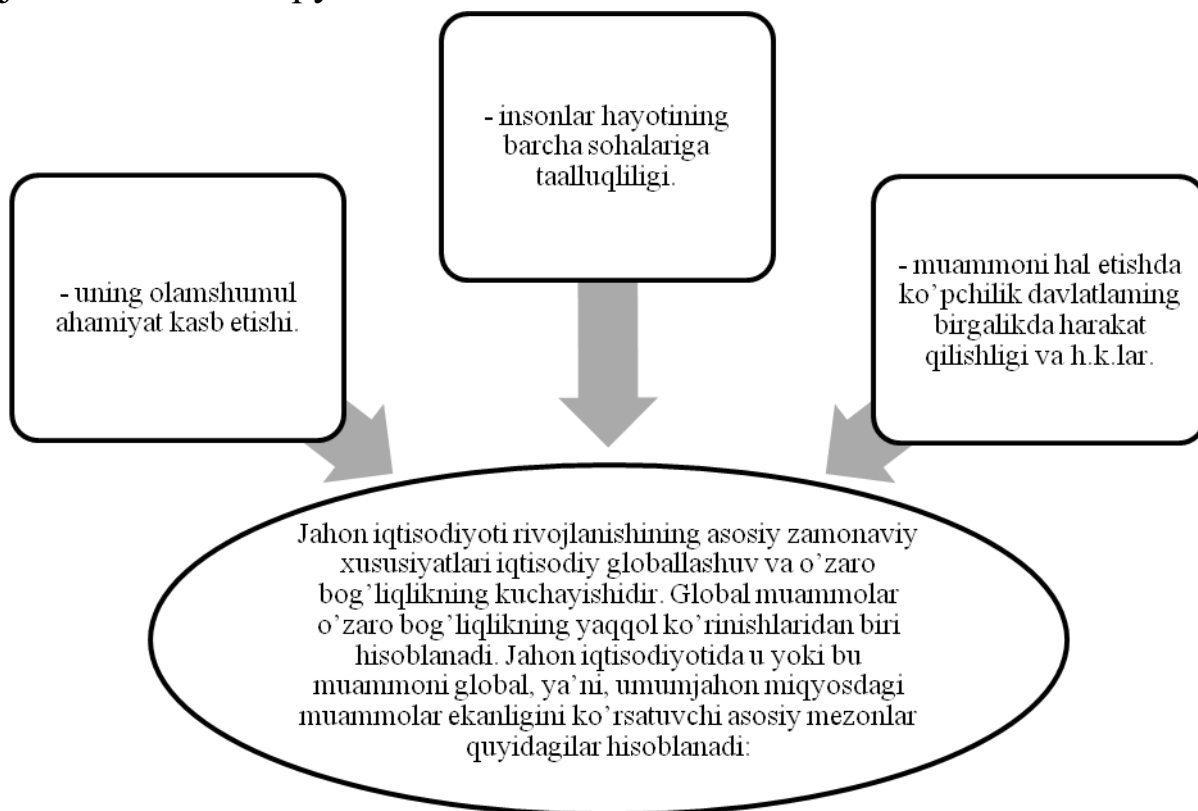
Shunisi ayonki, nisbatan mustaqil fazalar ajralar ekan, ishlab chiqarish jarayoni ishlab chiqarishni ma‘lum hudud, alohida mamlakatlardagi alohida bosqichlari bo‘yicha konsentratsiyalashmay qolishi mumkin emas. SHuning uchun hududiy mehnat taqsimotining ikki turini ajratib ko‘rsatishadi:

Mintaqalararo – bir mamlakatning turli mintaqalari o‘rtasidagi mehnat taqsimoti;

Xalqaro – turli mamlakatlar o‘rtasidagi mehnat taqsimoti.

Tarmoq ichidagi ixtisoslashuv keng tarqalib bormoqda. Ilmiy-texnik inqilobining turli mamlakatlarda har xil tarqalganligiga qaramay uning hozirgi bosqichi ham bozor, ham ishlab chiqarishni baynamilallashtirishni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. ITI zamonaviy qayta ishlab chiqarishda tashqi iqtisodiy aloqalarning roli o‘shini keltirib chiqaruvchi mustaqil omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Boshqa

davlatlardan ajralgan holda u yoki bu mamlakatda fan va texnikaning rivojlanishi muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin emas.

Milliy xo‘jaliklar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish¹

Keyingi yillarda turli mamlakatlarning firmalari o‘rtasida kooperatsiyalashuvning jadal rivojlanishi yirik xalqaro ishlab chiqarish-investitsiya komplekslarining paydo bo‘lishiga olib keldi, ularni tuzish tashabbuslari ko‘pincha TMKlar hisoblanadilar. Ular uchun firma ichidagi mehnat taqsimoti milliy chegaralardan chiqib ulgurdi va mohiyatan xalqaro mehnat taqsimotiga aylandi. SHu asosida milliy iqtisodiyotlarning ochikligi darajasi oshib bormoqda. Ochiq iqtisodiyot mamlakatning jahon xo‘jalik aloqalariga yanada ko‘proq qo‘shilishi asosida shakllanmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda ochiq iqtisodiyotni shakllantirishda eksportga mahsulot ishlab chiqarishni rag‘batlantirish, xorijiy firmalar bilan kooperatsiyalashuvga ko‘maklashish va chet eldan kapitallar, texnologiyalar, malakali kadrlar kirib kelishiga ko‘maklashuvchi huquqiy asoslarini yaratish bo‘yicha davlat tashqi iqtisodiy strategiyasi muhim rol

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

o'ynaydi. Hozirgi kunda xalqaro iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan va rivojlanayotgan ko'plab integratsion birlashmalar aslida o'z oldiga bir-biriga o'xshash vazifalarni qo'yadilar. Bular quyidagilardan iborat:

Iqtisodiyot ko'lami ustunliklaridan foydalanish.

Iqtisodiy ko'lam nazariyasi asosida bozor hajmini kengaytirish, transaksion xarajatlarni kamaytirish va boshqa imtiyozlar olishni ta'minlash.

Bu o'z navbatida, o'zlarining ehtiyojlarini qondiradigan, mustaqil ishlab chiqarishdan manfaati bo'lgan katta hajmli bozorlarga bajonidil kirib keladigan bevosita chet el investitsiyalarining e'tiborini tortishga imkon beradi.

Qulay tashqi siyosiy muhit yaratish.

Ko'plab integratsion birlashmalarining muhim maqsadi ularda ishtirok etuvchi davlatlarning siyosiy, harbiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa noiqtisodiy sohalarda bir-birini tushunishi va hamkorligini mustahkamlashdir. Geografik jihatdan bir-biriga yaqin joylashgan va rivojlanish sohasida o'xshash muammolarga ega bo'lgan mamlakatlar uchun qo'shnilar bilan o'zaro iqtisodiy majburiyatlar orqali mustahkamlangan do'stona munosabatlarga ega bo'lish muhim ustuvor yo'nalish hisoblanadi.

Savdo siyosatidagi vazifalarni hal qilish.

Mintaqaviy integratsiya, ko'pincha, GAAT JST doirasida ishtirok etayotgan mamlakatlarning muzokara nuqtai nazaridan olib karaladi. Mamlakatlar bloki nomidan kelishilgan holdagi bayonot ancha jiddiy hisoblanadi va savdo siyosati sohasida kutilgan natijalarni beradi.

Iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurishga ko'maklashishi. Bozor iqtisodiyotini yoki tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirayotgan mamlakatlarning ancha yuqori bozor iqtisodiyoti rivojlanishi darajasidagi mamlakatlar bilan mintaqaviy savdo bitimlariga qo'shilishi bozor tajribalarini berishning muhim kamoli, bozorga yo'naltirilgan kurs o'zgarmasligining kafolati sifatida namoyon bo'ladi. O'z qo'shnilarini intergatsiya jarayonlariga qo'shar ekanlar rivojlanganroq davlatlar ham o'sha mamlakatlardagi to'laqonli va katga hajmli bozorlarni yaratish hamda ulardagi bozor islohotlarining ildiz otishidan manfaatdor bo'ladilar.

Yevropa Ittifoqining u yoki bu shakliga qo‘shila turib, ko‘plab G‘arbiy Yevropa mamlakatlari shu maqsadlarni ko‘zlagan edilar.

4. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi

Ishlab chiqarish sohasida xalqaro munosabatlarning jadal sur‘atdagi yo‘nalishi va xarakteri muayyan darajada integratsion jarayonning mazmuni va rivojlanishini belgilaydi. Umuman, ishlab chiqarish bilan birga aloqa o‘rnatish sohalarini qamrab oladi. Savdo munosabatlari ko‘pincha ikkinchi – darajaga surilib, xalqaro ishlab chiqarish hamkorligining yakunlovchi bosqichiga aylanmoqda.

Energetik kambag‘allik ko‘lamini qisqartirish.

Energetik jihatdan kambag‘al rivojlanayotgan davlatlarni ishonchli, zamonaviy, to‘xtovsiz energetik xizmatlarga bo‘lgan ta‘minotini yaxshilash uchun hamkorlikni amaldagi ikkitomonlama va ko‘ptomonlama mexanizmini takomillashtirish katta ahamiyatga ega.

Energetika-mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning muhim qismidir.

Energiya resurs bozorlari faqatgina lokal tarmoqda mavjud bo‘lgan holatlari qadimda qoldi. Avval neft, keyinchalik gaz bozorlari mintaqaviy, so‘ngra global holatda rivojlana boshlandi.

Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi¹

Xalqaro ishlab chiqarish hamkorligida bir nechta bosqichni belgilash mumkin:

Birinchi bosqich – mamlakatlarning xalqaro ixtisoslashganligiga suyanadi, ya‘ni bunda bir ishlab chiqarish sohasining (masalan, sanoat) mahsulotini boshqa soha (masalan, qishloq xo‘jaligi) mahsulotiga ayirboshlash rivojlanadi;

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Ikkinchi bosqich – qisman mehnat taqsimoti bazasi asosida shiddat bilan rivojlanayotgan tarmoqlararo ixtisoslashtirish bilan xarakterlanadi, avvalambor bu ishlab chiqarishning moddiy tarafdin soha tuzilishini murakkablashtirish, ya'ni sanoat sohalarini differensiallashtirishdir;

Uchinchi bosqich – umumiy va xususiy mehnat taqsimotiga asoslanib, xalqaro tarmoqlar o'rtasidagi ixtisoslashtirishning rivojlanishi bilan xalqaro sohalar ichidagi ixtisoslashtirishni chuqurlashtirish jarayoni bilan boshlanadi, bu xususiy hamda yakka mehnat taqsimotiga asoslangandir.

Ayrim mahsulotlar qismlarini (agregatlar, detallar) ishlab chiqarish nazarda tutilmoqda, maqsad – yangi texnika va texnologiya bazasini amaliy ishlab chiqarish, mehnat unumdorligini oshirish, sarf-xarajatlarni kamaytirish va h.k. Tabiiyki, bu ixtisoslashtirish asosida yakunlovchi mahsulot (mashinalar, agregatlar, ishlab chiqarish obyektlari) chiqarish uchun keng miqyosdagi muvofiqlashgan (kooperatsion) aloqalarni yuzaga keltirini talab etiladi.

energetik infratuzilma ob'yektlaridagi eng jiddiy xavfli joylarini aniqlash va kategoriyalarga ajratish;

terroristok aktlar bilan bog'liq tahdidlarni baholash;

energetikaning barcha tarmoqlarida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi jahon tajribasini umumlashtirib axborot ma'lumotlarini ishlab chiqish va targ'ibot qilish;

infratuzilmani kritik muhim ob'yektlarini himoyalashni mukammallashtirish doirasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.

Hayotiy muhim energetik infratuzilmaning xavflari va tahdidlari¹

Ishlab chiqarish hamkorligi tushunchasi asosida xalqaro ixtisoslashtirish bilan kooperatsiya ishlab chiqarishi o'zaro bog'liqligi yotadi.

Xalqaro ishlab chiqarish koopertsiyasi turli mamlakatlarning bir xil yoki boshqa (turli) ishlab chiqarishdagi kundalik bir-biriga bog'liq ish jarayonlarida subyektlar va huquqiy shaxslarning birlashmasidir.

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Shunday qilib, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi aniq ishlab chiqarish maqsadi asosida birlashib, faoliyat ko'rsatuvchi huquqiy shaxslar uyushmasidir.

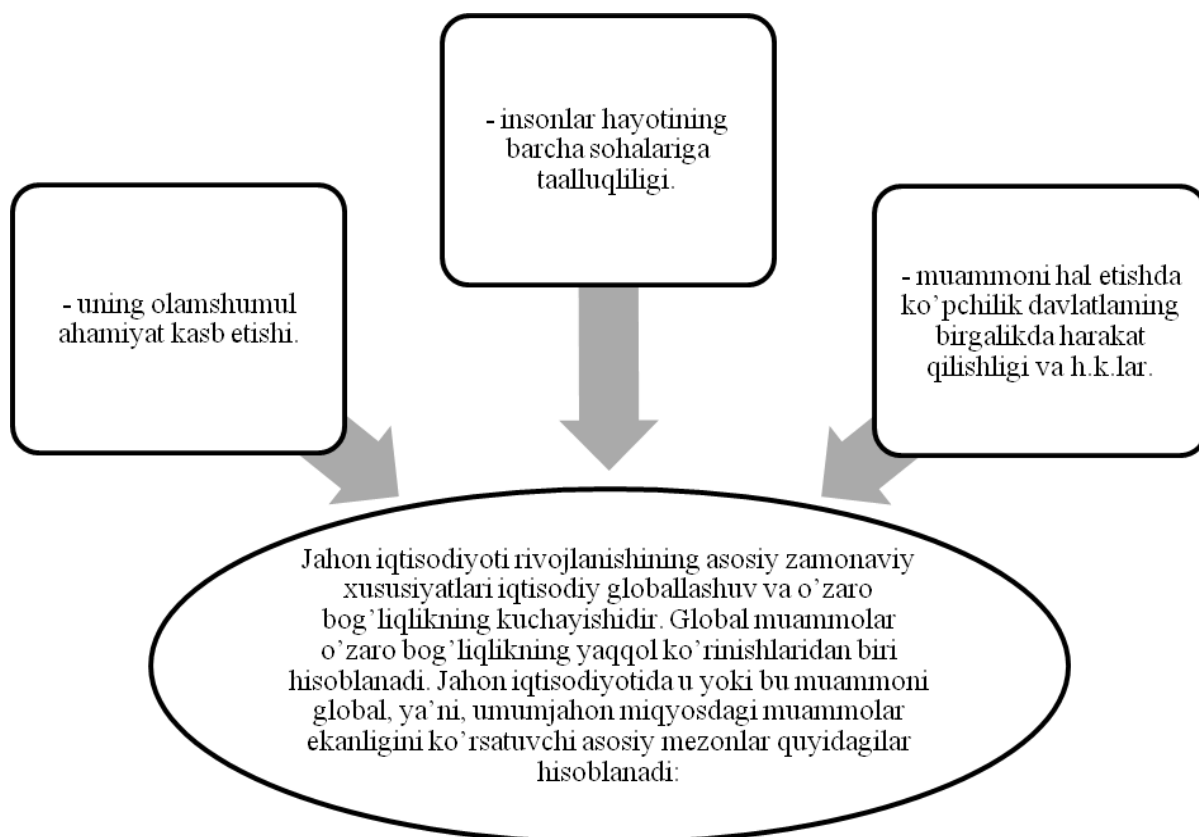
Xalqaro ishlab chiqarish hamkorligining shakllarini quyidagicha ajratib ko'rsatish mumkin:

-ixtisoslashtirish va kooperatsiya asosida ishlab chiqarish hamda savdo ishlarini muvofiqlashtiruvchi hamkorlik;

-ilmiy-texnika hamkorligi, pudrat (pay) asosida qurilish sohasida faoliyat yuritish (qo'shma korxonalariga ega bo'lish).

Hamkorlikning bu shakllarni "sof holda" bo'lmasligi mumkin. Biroq amaliyotda ko'pincha firmalar muayyan mahsulotlar ishlab chiqarish qo'shma korxonalarini tashkil etadilar yoki sohaslararo va ichki ixtisoslashtirilgan sohaslar asosida ishlab chiqarish xizmatlarini o'taydilar.

Xalqaro ixtisoslik asosidagi ishlab chiqarish hamkorligi, odatda, xalqaro integratsion jarayonlarning yuksak darajadagi taraqqiyotini aks ettiradi.

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy zamonaviy xususiyatlari¹

¹ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

Ilmiy, moliyaviy va moddiy resurslarni birlashtirish yo‘li bilan ilmiy-tadqiqot hamda loyihalash ishlarining dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda hamkorlik qilish, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar guruhlarini yoki tashkilotlari hamkorligini tuzish g‘oyatda muhimdir.

Xulosa

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy zamonaviy xususiyatlari iqtisodiy globallasuv va o‘zaro bog‘liqlikning kuchayishidir. Global muammolar o‘zaro bog‘liqlikning yaqqol ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida u yoki bu muammoni global, ya’ni, umumjahon miqyosdagi muammolar ekanligini ko‘rsatuvchi asosiy mezonlar quyidagilar hisoblanadi:

- uning olamshumul ahamiyat kasb etishi.
- insonlar hayotining barcha sohalariga taalluqliligi.
- muammoni hal etishda ko‘pchilik davlatlarning birgalikda harakat qilishligi va h.k.lar.

XXI asr boshidagi global muammolar orasida ekologik, oziq-ovqat, demografik, iqtisodiy, energetik muammolar, moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar alohida ajralib turadi.

Globallasuvning bu muammolarini milliy va xalqaro institutlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ikki tomonlama, mintaqaviy va xalqaro darajada yechish orqali hal qilish mumkin.

Shuningdek, jahonning turli nuqtalarida hamon davom etayotgan urushlar va qarama-qarshiliklar saqlanib qolayotgani, davlatlararo, millatlararo va dinlararo ziddiyatlar, Mingyillik rivojlanish deklaratsiyasida ta’kidlanganidek, qashshoqlik, ochlik, onalar va bolalar o‘limi, epidemiyalar va insoniyatning boshqa muammolariga qarshi kurash borasidagi eng jiddiy to‘siqlar bo‘lib qolmoqda. Bu muammolarni hal etishda 2000- yilda bo‘lib o‘tgan BMTning Mingyillik Sammitida “Mingyillik Deklaratsiyasi”ning qabul qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur muhim tarixiy xujjat XXI asrga mo‘ljallangan Global kun tartibini belgilab berdi hamda Mingyillik rivojlanish maqsadlari (MRM)

sifatida ma'lum bo'lgan sakkizta aniq maqsadga erishishga qaratilgan vazifalarni qo'ydi. MRM jahon hamjamiyatining 2015- yilgacha bo'lgan davr uchun global loyiha bo'lib, u jahondagi barcha mamlakatlarga nisbatan tatbiq etiladi.

Tayanch iboralar:

Jahon iqtisodiyoti, iqtisodiy globallasuv, o'zaro bog'liqlik, global muammolar, ekologik muammo, oziq-ovqat muammosi, demografik muammo, iqtisodiy muammolar, energetik muammo, moliyaviy va iqtisodiy inqiroz, xalqaro institutlar, Mingyillik rivojlanish deklaratsiyasi, Mingyillik rivojlanish maqsadlari (MRM).

Nazorat uchun savollar:

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lish sabablari nimadan iborat?
2. Global muammo deganda nimani tushunasiz?
3. Global o'zaro bog'liqlik nima va u qanday ziddiyatlarga ega?
4. Global ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolarni tavsiflab bering.
5. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llarini tushuntiring.
6. Moliyaviy-iqtisodiy inqiroz jahon iqtisodiyotiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
7. Antigloballasuvning asosiy belgilari va maqsadlari nimadan iborat?

6-MAVZU. GLOBALLASHUV VA XALQARO SAVDONING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Reja:

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o‘rni;
2. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari;
3. Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari;
4. Xalqaro savdo dinamikasi va o‘zgarishlarining xususiyatlari;

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar ro‘yhati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017- yil 20- sentyabr);
5. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;
6. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o‘rni

Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o‘zaro borayotgan o‘zaro bog‘liqligi, rivojlanish darajasi, madaniyat, tarixiy an‘analardagi barcha farqlarga qaramay, Shunday bosqichga o‘tdiki, bu bosqichni “globallashuv” deb atamoqdalar.

Yangi tushuncha iqtisodiyot, siyosat va madaniyatga ham birdek taalluqlidir. Biroq aynan iqtisodiyot globallashuvi barcha globallashuv jarayonlarining negizini tashkil etadi va o‘rnatilgan jahon tuzilmasiga tahdid soladi. XX asrda global iqtisodiyot kuchli dinamizm bilan

rivojlandi. XX asrning ikkinchi yarmida savdoning o‘shish sur‘atlari jahon yalpi mahsulotining o‘shish sur‘atlariga nisbatan tezroq rivojlandi.

O‘tgan asrning so‘nggi yillarida jahon eksporti yalpi mahsulotga nisbatan 1,7 marta tezroq ko‘paydi. Bu alohida mamlakatlarning milliy xo‘jaligi tobora ko‘proq darajada tashqi bozorga ishlayotganligini, eksport esa global mahsulotning chorak qismidan oshib ketganini ko‘rsatadi.

Iqtisodiy globallashuv qator yangi sifat belgilariga egaligi tufayli uni iqtisodiy hayot baynalmilallashuvining alohida bosqichiga ajratish mumkinki, bu bosqich o‘tgan asrning boshi yoki o‘rtalariga nisbatan farq qiladi. Xo‘jalik faoliyatining o‘zaro bog‘liqligi hozirgi vaqtda nafaqat kuchliroq namoyon bo‘lmoqda, balki global darajaga chiqib, deyarli barcha mamlakatlarni qamrab oladi. Albatta, eng avvalo sanoati rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotlari o‘zaro birikib ketadi, lekin boshqa mamlakatlar ham turli tezlik va jadallik bilan umumjahon jarayonlariga jalb etiladi.

100 yil (1890-1990- yillar) ichida tovarlar eksporti va YAIMning o‘zaro nisbati¹

Germaniya	15,9 foiz – 24 foiz
Fransiya	14,2 – 17,1 foiz
Italiya	9,7 – 15,9 foiz
Yaponiya	5,1 – 8,4 foiz
AQSh	5,6 – 8 foiz
Buyuk Britaniya	27,3 – 20,6 foiz

Kompyuter texnikasi va elektron telekommunikatsiyalarning tez rivojlanishi, yuqori tezlikka va tejamkorlikka ega transportning paydo bo‘lishi barcha qit‘alar va davlatlarni bir-biriga yaqinlashtirdi, xalqaro ayirboshlashning keskin o‘shishi uchun kerakli shart-sharoitlarni yaratdi. Mamlakatdan mamlakatga ko‘chayotgan tovarlar va xizmatlar, kapital va ishchi kuchi oqimlari, global kompaniyalar va axborot tizimlari, xalqaro

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlar va korporatsiyalar faoliyati global iqtisodiyotni tashkil etadiki, unga barcha milliy xo‘jaliklar u yoki bu darajada qo‘shiladi. Global iqtisodiyotdagi har qanday uzilishlar xavf-xatarlarni olib keladi.

Iqtisodiy globallashuvning erishilgan darajasi ko‘pgina bashoratlardan o‘tib ketdi. Yuqorida keltirilgan jahon tovarlar va xizmatlar eksporti va jahon yalpi ichki mahsuloti o‘rtasidagi o‘zaro nisbat global o‘zaro bog‘liqlikning haqiqiy ko‘lamlarini kamaytiradi. Chunki jahon YAIMning 60foiz i xizmatlarga to‘g‘ri keladi, ularning ko‘p qismi esa (ta‘lim, tibbiy xizmat ko‘rsatish, davlat boshqaruvi, ulgurji va chakana savdo) xalqaro savdoning predmeti hisoblanmaydi. Bu savdo qilinmaydigan (nontradable) deb ataluvchi, ya‘ni xalqaro savdoda ishtirok etmaydigan xizmatlardir. Jahon savdosida ishtirok etmaydigan xizmatlar chiqarib tashlangan jahon YAIMda tovarlar eksportining ulushi umumiy jahon YAIM hajmida tovarlar eksportining ulushiga nisbatan ancha ko‘p (ayrim hisoblarga ko‘ra, deyarli 50foiz).

Yirik mamlakatlar Belgiya, Niderlandiya kabi kichik mamlakatlarga nisbatan ko‘proq ichki bozorga tayangan holda rivojlanishga qodir. Umuman olganda, hozirgi vaqtda qator mamlakatlar uchun jahon bozori milliy bozorga qo‘shimcha sifatida emas, balki xalq xo‘jaligi amal qilishining zaruriy shartiga aylandi. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda tashqi bozorning roli ichki bozorning roliga tenglashadi.

Bu baynalmilal o‘zaro bog‘liqlik va kooperatsiyaning yangi sifat darajasi bo‘lib, zamonaviy davrning alohida hodisasi sifatida global iqtisodiyot to‘g‘risida gapirishga imkon beradi.

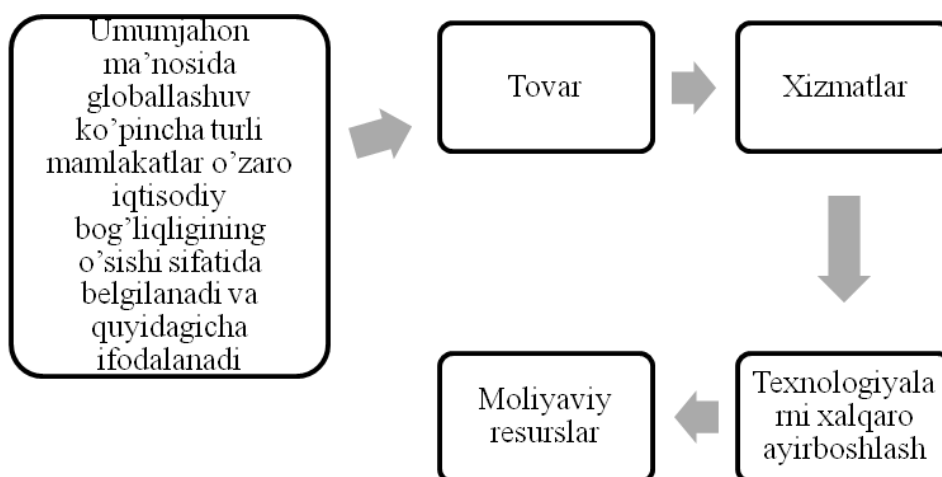
2. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari

Hozirgi sharoitda globallashuv jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdo o‘shishining muhim rag‘batlantimvchi omiliga aylandi. U shaxsiy muloqot hamda inson shaxsining ijodiy salohiyati namoyon bo‘lishi uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. U obyektiv xarakterga ega bo‘lib, sayyorada inson hamda tabiiy resurslarning notekis taqsimlanishi bilan

asoslanadiki, ulardan yanada unumli foydalanish uchun xalqaro kooperatsiyani chuqurlashtirish zaruriyatini belgilab beradi.

Globalashuvning iqtisodiyot liberallashuviga ta'siri davlatlarni o'zaro bog'liqligi va xalqaro tashkilotlarda ishtirokining ortib borishida namoyon bo'ldi. Aynan xalqaro tashkilotlarda ishtirok etish davlatlarning davlat va nodavlat segmentlarini qamrab olgan institutsional tuzilmalarining shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Zamonaviy globalashuv jahon bozorlari va inson faoliyatining barcha sohalaridagi hududiy iqtisodiyotlarning tizimlashgan integratsiyasi bilan tavsiflanadi, buning natijasida barqaror iqtisodiy o'sish, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullari tatbiq etilishining tezlashishi yuzaga keladi.

Globalashuv turli mamlakatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqligining o'sishi sifatida belgilanishi¹

Globalashuv rivojlanishi hozirgi bosqichining o'ziga xos xususiyati shundaki, jahon xo'jaligi mamlakatlarining nafaqat o'zaro, balki jahon xo'jaligining yaxlit tarzdagi holati va o'sish sur'atlariga bog'liqligi ham tobora ortib bormoqda.

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Globallashuvning quyidagi belgilari ajratib ko'rsatiladi:

- axborot texnologiyalaridagi inqilob
- iqtisodiy inqilob
- liberal demokratiya o'rnatilishi
- milliy lashtirish siyosati sifatida - "lokallashuv"
- gorizontaal munosabatlar; qutblashish (polarization).

Globallashuvning asosiy belgilari¹

O'zbekiston Respublikasi hukumati integratsion jarayonlar rivojlanishi va bozor o'zgarishlariga alohida ahamiyat berayotgan va "asosiy ustuvor yo'nalish - bozor islohotlarini chuqurlashtirish va keyingi iqtisodiy liberallashtirish bo'lib qolayotgan" hozirgi zamonaviy sharoitlarda "hududiy va jahon bozorlaridagi talablar va raqobatning keskin shakllari" ortib boradi, ular, o'z navbatida, "navbatdagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish zaruriyatini obyektiv holda talab etuvchi" omillarga aylanadi. Faqat barqaror iqtisodiy rivojlanish va to'liq quvvatdagi bozor infratuzilmasini shakllantirishgina bizning mamlakatimizga global jahon xo'jaligi tizimiga samarali integratsiyalashish imkonini beradi.

Iqtisodiy fanda "globallashuv" rivojlanish davrlari orqali belgilanuvchi iqtisodiy kategoriya sifatida ko'riladi. Birinchi davr – XIX-XX asr oralig'i. Bu davrda o'zaro savdo va investitsiyalarning telefon, paroxod va konveyerlar tufayli global miqyosda kengayishi hisobiga insoniyat yaqinlashish fazasiga kirdi. Globallashuvning ilk namoyondalari R.Kobden va D.Brayt ushbu masalalarni ilmiy jihatdan erkin savdo faol tarzda jahon iqtisodiy o'sishiga aylanishi to'g'risidagi tezisida ko'rsatib berdilar.

"Iqtisodiy globallashuv" tushunchasi mazmunidan kelib chiqib, quyidagi bir necha darajaga ajratiladi: umumjahon, davlat, tarmoq va alohida kompaniya darajasi. Ularning har biri uchun o'z mezonlari mavjud. Umumjahon ma'nosida globallashuv ko'pincha turli mamlakatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqligining o'sishi sifatida belgilanadi hamda tovarlar, xizmatlar, moliyaviy resurslar va texnologiyalarni xalqaro ayirboshlashning o'sishi bilan ifodalanadi.

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Alohida davlat darajasidagi globallashuv davlat iqtisodiyoti va jahon xo‘jaligi munosabatlarining intensivligi sifatida tushuniladi. Alohida mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga tortilish darajasi turlicha bo‘lib quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi – mamlakat yalpi milliy mahsulotidagi eksport va import ulushi, xorijiy investitsiyalar hajmi, texnologiyalar almashinuvidan to‘lovlar kelishi va ketishi.

Tarmoq globallashuvi asosiy ko‘rsatkichlari tashqi bozorda sotilgan mahsulotning ushbu tarmoq mahsuloti umumiy hajmidagi ulushi, shuningdek unga kiritilgan xorijiy investitsiyalarning ushbu tarmoqqa kiritilgan kapital qo‘yilmalar umumiy hajmidagi ulushi hisoblanadi. Aniq bir kompaniyaning jahon xo‘jaligi munosabatlariga tortilganligi uning xorijdan olayotgan daromadlari hamda uning jahonning turli hududlaridagi shoxobchalari orqali halqaro kapital, tovar va texnologiyalar ayirboshlashdagi ishtiroki bilan belgilanadi.

3. Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari

Jahon tajribasiga ko‘ra, zamonaviy jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashish davomli jarayon bo‘lib, uzoq muddatli iqtisodiy strategiya ishlab chiqilishini, iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish, xo‘jalik aloqalari shakl va usullarini tubdan qayta tuzishni talab etadi.

Globallashuvning hukumat faoliyatiga ta’siri juda murakkab bo‘lib, o‘z ichiga siyosatdagi har xil kuchlar muvozanatini va ta’sirini qamrab oladi. Birinchi qarashda, globallashuv ba’zi bir milliy monopoliyalarni - aloqa, TV, radioni buzadi. Xalqaro telefon xizmati va fakslar jo‘natilishi, odatda, boshqa tovarlar va xizmatlarga qaraganda oddiy aholi uchun ancha arzon. Bugungi kunda Internet haqiqatan ham global tarmoq bo‘lib, kommunakatsiyalar va axborot almashuvida katta imkoniyatlar yaratadi.

Bu o‘zgarishlar davlat funksiyalarini faqat kamaytirib qolmasdan, balki aholining milliy tegishliligi hissasini pasaytiradi. Biroq ushbu o‘zgarishlarning ahamiyatini oshirib yubormaslik kerak. Davlat modem, faks va shu kabilarni ishlab chiqarish va ishlatishni nazorat qiladi. Davlat televizion stantsiyalar, simsiz telefonlar uchun radiochastotalardan foydalanish uchun litsenziyalar berilishini ham nazorat qiladi. Davlat

sirlarini, kompyuter tarmoqlari bilan ishlashning hususiy mulkchilik huquqini himoyalash uchun texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Zamonaviy global kommunakatsiya tizimi davlatning kuchsizlanishiga olib keladi, deb hisoblash qo‘pol xatodir.

-Davlat modem, faks va shu kabilarni ishlab chiqarish va ishlatishni nazorat qiladi.

-Davlat televizion stansiyalar, simsiz telefonlar uchun radiochastotalardan foydalanish uchun litsenziyalar berilishini ham nazorat qiladi.

-Davlat sirlarini, kompyuter tarmoqlari bilan ishlashning hususiy mulkchilik huquqini himoyalash uchun texnologiyalar ishlab chiqilmoqda.

Globallashuv siyosatdagi kuchlar muvozanati va ta’siri¹

SHunga o‘xshash holatni davlat tomonidan iqtisodiyotning rivojlanishini tartibga solinishi nazarda tutilishini iqtisodiyotda ham ko‘ramiz. Bu borada bir nechta muammo ko‘rib chiqilmoqda. Birinchidan, global bozorlarning, ayniqsa bir kunlik aylanishi 1 trillion dollarni tashkil etuvchi valyuta bozorining faoliyati. Bu faoliyat, masalan, ishsizlik, inflyatsiya darajasini tartibga solish bo‘yicha davlat tomonidan o‘tkazilayotgan mustaqil milliy siyosatni o‘rnatishga putur yetkazadi. Ikkinchidan, qisqa muddatli va uzoq muddatli kapital, yuqori malakaga ega mehnat resurslari kabi ishlab chiqarishning yuqori safarbarligini ko‘rsatuvchi omillar davlat tomonidan ishlab chiqarishni joylashtirish, daromadning taqsimlanishi, soliq stavkalarini o‘rnatilishi va atrof muhitni muhofaza qilish va ish bilan band qilish sohalari ustidan nazoratni ancha kamaytiradi.

Shunday qilib, globallashuv davlatlarning iqtisodiy siyosat sohasidagi harakatlarini cheklaydi, lekin uni bekor qilmaydi.

Alohida olingan mamlakatlar uchun globallashuvdan keladigan foyda yoki yo‘qotishlar integratsiya bilan emas, balki bu mamlakatlar ichki bozorining tuzilmasi xususiyatlari bilan ko‘proq bog‘liq. Globallashuv raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shu sababli jahon bozoriga chiqish muvaffaqiyat kafolati hisoblanmaydi. Masalan, kemasozlik, aviatashish xizmatlari, kimyoviy qayta ishlash, po‘lat ishlab chiqarish kabi sohalar xalqaro raqobat sharoitida o‘z daromadlarini yo‘qotib, tavakkal qilishga

---

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

majbur bo'lmog'dalar. Globallashuv jahon bozorida to'g'ri strategiyani tanlay olganlarga eng ko'p foyda keltiradi va bu bilan xalqaro raqobatning salbiy ta'sirini kamaytiradi.

Globallashuv fenomenining mohiyati shundaki, u jahon bozorida tan olingan va tan olinmaganlarning foydalari farqini kuchaytiradi. Bu hamma sohalarda (sport, san'at, fan, musiqa, bank ishi yoki korporativ sohalar) ham o'z aksini topadi.

Hozirgi sharoitda tashqi savdo siyosati davlatning iqtisodiy tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim vosita hisoblanadi va tashqi iqtisodiy faoliyat mexanizmlari orqali amalga oshiriladi.

4. Xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining xususiyatlari

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishida xalqaro savdoning mavqei XX asrda tobora oshib bordi. Buning asosida, birinchi navbatda, xalqaro savdoning hajmi 1870 yillardan boshlab muntazam ravishda o'sib borishi yotar edi. Agar 1870-1913- yillarda eksportning o'rtacha yillik o'sishi 3,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 1950-2015- yillarda bu ko'rsatkich 6,2 foizni tashkil etdi, savdoni YAIMdagi ulushi esa ushbu davrda 4,6 foizdan 19,4 foizgacha oshdi.

XX asrning 50-yillaridan so'ng jahon iqtisodiyotida xalqaro savdo tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Jahon eksporti 1948- yilda atigi 59 mlrd. dollarga teng bo'lgan. Ushbu davr ichida mintaqalarning jahon eksportidagi hissasi ham o'zgardi: Shimoliy Amerikaning hissasi 28,1 foizdan 14,5 foizgacha tushgan bo'lsa, Yaqin Sharq va Osiyoning ulushi esa qariyb ikki barobar o'sdi.

raqobat kurashining keskinlashishi;

valuta kurslarining nobarqarorligi;

to'lov balanslarining kamomadlari;

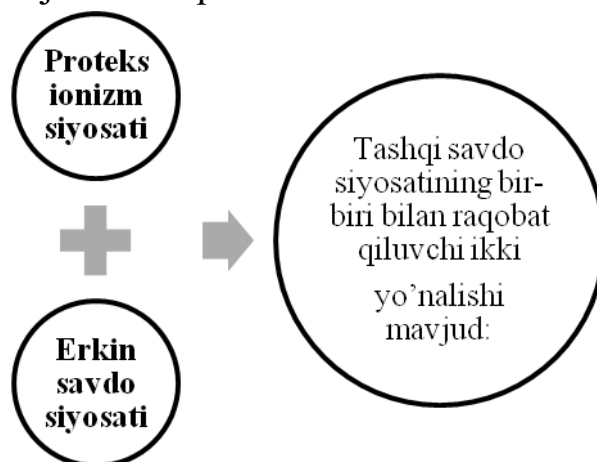
o'tish davri iqtisodiyotidagi va rivojlanayotgan mamlakatlarning tashqi qarzlari kabilar.

Tashqi savdoni tartibga solish vositalari¹

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

1950-2015- yillar orasidagi davrda xalqaro savdoda tovar aylanmasi 14-15 barobar o'sdi. Mutaxassislarning fikricha, 1950-1970- yillarni xalqaro savdoning "oltin asri" deb aytish mumkin. Aynan ana shu davrda jahon eksporti yiliga o'rtacha 6-7 foizga o'sdi. Ammo, 70-yillarda u 5,5 foizga tushib, 80-yillarda yanada kamaygan edi. 80-yillarning oxirida va 90-yillarda jahon eksporti sezilarli ravishda jonlanganligini ko'rishimiz mumkin (90-yillarning o'rtasida 8-9 foizni tashkil etgan). Bu davrda xalqaro savdoning barqaror o'sishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatgan bo'lib, ular quyidagilardir:

- xalqaro mehnat taqsimotni va ishlab chiqarishning baynalmilallashuvining rivojlanishi;
- ilmiy-texnika inqilobi (ITI);
- jahon bozorida transmilliy korporatsiyalarning faoliyati;
- xalqaro savdoning Tariflar va savdo bosh bitimi (GATT) faoliyati orqali tartibga solinishi (erkinlashtirilishi);
- xalqaro savdoning erkinlashtirilishi, ko'plab davlatlarning importni son jihatdan cheklashni bekor qiluvchi va bojlarni keskin qisqartiruvchi rejimga o'tishlari, erkin savdo hududlarining tashkil topishi;
- savdo-iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi. Mintaqaviy to'siqlarning olib tashlanishi, umumiy bozorlar, erkin savdo hududlarining tashkil etilishi;
- sobiq mustamlaka davlatlarning mustaqillikka erishishlari. Ularning orasida tashqi bozorga yo'naltirilgan iqtisodiyot modelini tanlagan "yangi industrial davlatlarning" ajralib chiqishi va h.k.

Tashqi savdo siyosatining raqobat qiluvchi yo'nalishlari¹

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

XX asrning 50-yillaridan soʻng jahon iqtisodiyotida tashqi savdo dinamikasining notekisligi namoyon boʻla boshladi. Bu esa, oʻz navbatida jahon bozoridagi davlatlar oʻrtasidagi kuchlar nisbatiga taʼsir koʻrsatdi. Jahon iqtisodiyotida AQSHning hukmronligi pasaya boshladi. Oʻz navbatida, Germaniya eksporti Amerikanikiga yaqinlashib va hatto ayrim yillarda undan ham oshib ketdi. Germaniyadan tashqari boshqa Gʻarbiy Yevropa davlatlarining eksporti ham oʻsdi. 90-yillarda Gʻarbiy Yevropa xalqaro savdoning asosiy markazlaridan biriga aylandi.

XX asrning 80-yillarga kelib xalqaro savdo sohasida Yaponiya katta oʻsishga erishdi. 1983 yilda u birinchi marta mashina va eksporti boʻyicha birinchi oʻringa chiqdi. Yaponiya jahonda yengil va yuk avtomillarini, kundalik elektrotexnika asbob-uskunalar va boshqalarni olib chiqish boʻyicha boshqa davlatlardan ancha oldinlab ketdi. Yaponiya eksportining 1/3 qismi AQSHga toʻgʻri keladi.

Sof holda deyarli mavjud boʻlmaydi, chunki unga koʻra boshqa mamlakatlar bilan tashqi savdo sohasida ayirboshlash bilan bogʻliq boʻlgan munosabatlarga davlatning aralashuvi talab qilinadi. Haqiqatda esa koʻrsatib oʻtilgan jarayonlarga davlatning aralashuvi minimallashtiriladi.

Erkin savdo siyosati¹

Oxirgi yillarda ham jahon savdosining oʻsishi kuzatilmoqda. Ushbu jarayon barcha mintaqalarga taalluqlidir. Eksport va importning eng tez oʻsish surʼatlari Janubiy va Markaziy Amerika, MDH, Yaqin Sharq va Osiyoda kuzatilmoqda.

Rivojlanayotgan davlatlar hozircha rivojlangan davlatlar uchun asosan xom ashyo yetkazib beruvchi boʻlib qolmoqda. Jahon iqtisodiyotida sanoati rivojlangan davlatlar jahon oziq-ovqat va xom-ashyo eksportidagi ulushini yildan-yilga oshib bormoqda.

Bu boshqa mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solish siyosatidir. Bu siyosatning maqsadi milliy kompaniyalarning milliy va xorijiy bozorlardagi faoliyatiga xorijiy raqobatchilarga nisbatan yaxshiroq shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Bu ichki bozorni himoyalash va milliy kompaniyalarning xorijiy bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga koʻmaklashish orqali amalga oshiriladi.

Proteksionizm siyosati¹

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Rivojlanayotgan davlatlar o‘z eksportlarini sanoat tovarlari hisobiga diversifikatsiya qilishga urinishlari sanoati rivojlangan davlatlarning u yoki bu shakldagi qarshiligiga duch kelmoqda. Shu bilan birga ba’zi bir rivojlanayotgan davlatlar, ayniqsa, “yangi industrial davlatlar” o‘z eksportlarining restrukturalashtirishda ancha muvaffaqiyatga erishib, unda tayyor mahsulotlar, sanoat mahsulotlarni, shu jumladan, mashina va uskunalarning ulushini ko‘paytirmoqda.

Xulosa

XX asrda global iqtisodiyot kuchli dinamizm bilan rivojlandi. XX asrning ikkinchi yarmida savdoning o‘shish sur‘atlari jahon YaIMning o‘shish sur‘atlariga nisbatan tezroq rivojlandi.

Global bozorning shakllanishi, turli xil firmalar o‘rtasidagi raqobatning kuchayganligi ularni kapitalni jamlash, yanada yangi ishlab chiqaruvchilarni o‘z doirasiga jalb etish, birgalikda o‘z o‘rinlarini saqlab qolish uchun kuchlarni o‘zaro birlashtirishga undaydi.

1950-2015 yillarda xalqaro savdoda tovar aylanmasi 14-15 barobar o‘ydi. 1950-1970 yillarni xalqaro savdoning “oltin asri” deb aytish mumkin. Aynan ana shu davrda jahon eksporti yiliga o‘rtacha 6-7 foizga o‘ydi. Xalqaro savdoning barqaror o‘shishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatdi:

- xalqaro mehnat taqsimotni va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvining rivojlanishi;
- ilmiy-texnika inqilobi (ITI);
- jahon bozorida transmilliy korporatsiyalarning faoliyati;
- xalqaro savdoning Tariflar va savdo bosh bitimi (GATT) faoliyati orqali tartibga solinishi (erkinlashtirilishi);
- xalqaro savdoning erkinlashtirilishi, ko‘plab davlatlarning importni son jihatdan cheklashni bekor qiluvchi va bojlarni keskin qisqartiruvchi rejimga o‘tishlari, erkin savdo hududlarining tashkil topishi;

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

- savdo-iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi. Mintaqaviy to‘siqlarning olib tashlanishi, umumiy bozorlar, erkin savdo hududlarining tashkil etilishi;

- sobiq mustamlaka davlatlarning mustaqillikka erishishlari. Ular orasidan tashqi bozorga yo‘naltirilgan iqtisodiyot modelini tanlagan “yangi industrial davlatlarning” ajralib chiqishi va h.k.

Tayanch iboralar:

Global iqtisodiyot, xalqaro savdo, tovarlar va xizmatlar eksporti, tovar aylanmasi, xalqaro savdoning “oltin asri”, GATT, JST, mintaqaviy savdo bloki, rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar, liberallashtirish, erkin savdo, proteksionizm.

Nazorat uchun savollar:

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdo qanday rol o‘ynadi?

2. Global bozorlarning shakllanish xususiyatlarini tushuntiring.

3. Tashqi savdoni tartibga solishda qanday usullardan foydalaniladi?

4. XX asrda xalqaro savdo dinamikasi va o‘zgarishlarining asosiy xususiyatlari nimadan iborat?

5. Xalqaro savdoda rivojlangan mamlakatlar qanday o‘ringa ega?

6. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida tashqi savdo qanday ahamiyatga ega?

7. Xalqaro savdoni rivojlanishida xalqaro tashkilotlarning rolini tushuntiring.

8. Mintaqaviy savdo bloklari doirasida xalqaro savdoni erkinlashtirish jarayonlarining oqibatlarini tushuntiring.

7-MAVZU. GLOBAL, MINTAQAVIY VA MILLIY MOLIYAVIY BOZORLARI

Reja:

1. Global moliya bozorlarining shakllanishi;
2. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o‘rni;
3. Globallashuv sharoitida o‘tish iqtisodiyotili mamlakatlarda davlat moliya siyosati;
4. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o‘rni.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017- yil 20- sentyabr);
5. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;
6. Otamurodov S. “Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”. Toshkent. O‘zbekiston, 2013.
7. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2015.
8. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;
9. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

1. Global moliya bozorlarining shakllanishi

XX asrning so‘nggi yillarida sobiq Ittifoqning parchalanishi, mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy va siyosiy aloqalarning sifat jihatdan yangi bosqichga o‘tishi, milliy xo‘jalik aloqalarining integratsiyalashuvi bilan globallashuv jarayonlarining jadallashuvi yuz berdi. Globallashuv natijasida jahon xo‘jaligining tarkibiy qismiga aylanib borayotgan mamlakatlarning soni ortib bormoqda. Bu milliy darajadagi huquqiy, iqtisodiy hamda texnologik to‘siqlarning yo‘qolishiga, uning o‘rniga xalqaro iqtisodiy xo‘jalikning umumiy iqtisodiy qonuniyatlari va xalqaro xo‘jalikning funktsional aloqalarini tatbiq etilishiga olib kelmoqda.

Mamlakatlar hayotidagi globallashuv – iqtisodiy munosabatlardagi tovarlar, xizmatlar, kapital hamda fond bozorlaridagi savdo va siyosatga doir tartiblarning tobora erkinlashuvi orqali namoyon bo‘lmoqda.

XXI asrda jahon iqtisodiyotida to‘rtta asosiy an‘ana kuzatiladi.

Birinchi, xom ashyo eksportiga asoslangan hamda sanoati rivojlangan mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlardagi o‘zgarishlar. Xom ashyo yetkazib beruvchi mamlakatlar va sanoati rivojlangan mamlakatlar o‘rtasida an‘anaviy iqtisodiy aloqalar mavjud bo‘lib, ularning o‘zaro munosabatlar modeli quyidagicha edi: xom ashyo yetkazib beruvchi mamlakatlar xom ashyoni eksport qilib, olingan valyuta tushumlaridan sanoat mahsulotlari importini moliyalashtirganlar.

-1950 yillardan boshlab AQSH korporatsiyalarining o‘z xorijiy faoliyatlarini kengaytirishga intilishi. Jahon bozorida Yevropa va Yaponiya korporatsiyalari faoliyatining sezilarli o‘sishi, xalqaro maydonda ular va AQSH korporatsiyalari o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi;

- 1957 yilda Londonda Britaniya hukumatining funt-sterling ustidan nazorat o‘rnatishiga javob tariqasida yevrodollar bozorining yuzaga kelishi;

- 1958 yilda dastlab “Umumiy bozor” deb atalgan Yevropa Iqtisodiy Hamkorligi (EIH) - hozirgi Yevropa Ittifoqining (YEI) tashkil topishi;

Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhiti shakllanishiga ta'sir etgan o'zgarishlar¹

XX asrning 70-yillarida "Rim klubi" nomi bilan mashhur G'arbiy Yevropa olimlari "dunyo miqyosida tez orada tabiiy resurslarning global taqchilligi yuzaga keladi" deb bashorat qilgan edilar. Ushbu mulohazalarga asoslanib, ko'pgina xom ashyo yetkazib beruvchi mamlakatlar xom ashyo sotish evaziga valyuta tushumini oshirish maqsadida kartellarga birlashdilar. Ammo sanoat texnologiyasi va qishloq xo'jalik sohasining keskin rivojlanishi xom ashyoga bo'lgan talabning qisqarishiga ta'sir ko'rsatdi va natijada xom ashyo bahosining pasayishi yuz berdi.

Ikkinchidan, sanoati rivojlangan mamlakatlarda qo'l mehnatiga asoslangan ishlab chiqarishdan, bilim va malakaga asoslangan ishlab chiqarishga o'tildi. Jahon iqtisodiy tuzilmasidagi ushbu o'zgarishlar natijasida bandlik tarkibida yuqori malaka talab qiluvchi mutaxassislariga ehtiyoj ortib, nisbatan past malakali mutaxassislariga talab pasayib bordi. Axborot almashuvining osonligi tadbirkorlik faoliyatini, kichik biznes va shaxsiy tashabbusni rag'batlantirdi.

Ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlaridan foydalanish bilimni va yuqori malakani talab qildi, shuning uchun ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshlikni oshirish uchun inson kapitaliga investitsiya qilishning ahamiyati ortdi.

Uchinchidan, jahon iqtisodiyotida xalqaro kapital harakatining sezilarli darajada ortishi. Ushbu o'zgarish xalqaro savdoga nisbatan xalqaro kapital harakatining tez sur'atda o'sishi bilan yuz berdi.

---

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

- XX asming 60-yillarida Yaponiya iqtisodiyotini tez sur'atlar bilan o'sishi, Uzoq Sharq biznes faoliyatida yangi imkoniyatlarning vujudga kelishi;

- 1971-1973 yillarda Brettonvuds tizimini qulashiga olib kelgan jahon moliya inqirozlari, valyutaning belgilangan kursi tizimidan suzuvchi valyuta kurslariga o'tish;

- 1971-1979 yillardagi birinchi va ikkinchi neft inqirozlarining jahon iqtisodiy tizimiga bosim o'tkazishi. Ushbu davrda neft eksport qiluvchi mamlakatlar tashkilotining (OPEK) neft narxini sezilarli darajada oshirishi;

- 1982 yilda rivojlanayotgan mamlakatlarning tashqi qarzlariga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq jahon qarzdorlik inqirozining boshlanishi;

Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhiti shakllanishiga ta'sir etgan sezilarli o'zgarishlar¹

Global iqtisodiyotning vujudga kelishini nafaqat tovarlar va xizmatlar eksportining ulkan ko'lamlari, balki kapitalni olib chiqish, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari shaklidagi mulkchilik huquqlari savdosi namoyon etmoqda. Xalqaro fond va valyuta bozorlaridagi aylanmalar savdo aylanmalaridan o'nlab, ba'zan yuzlab marta ortiqdir. 1997- yilda jahon aksiyalar savdosi aylanmasi 40 trln. dollar, mamlakatlar o'rtasida valyutani xarid qilish va sotish hajmi 400 trln. dollar deb baholangan edi.

Davlatlar, xalqaro tashkilotlar, banklar, xususiy kompaniyalar tomonidan beriladigan xalqaro kreditlar ulkan hajmlarda amalga oshirilmoqda.

To'rtinchidan, transmilliy korporatsiyalarning qo'shma korxonalarini tashkil etish uchun xalqaro investitsiyalari va hamkorlik bitimlarida diversifikatsiya darajasining ortishi. Bunda asosiy o'zgarish sifatida TMKlar va ularning turli mamlakatlardagi qo'shma korxonalarini sonining o'sib borishini ko'rish mumkin.

---

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

TMKlar o‘zlarining tashkiliy, ishlab chiqarish va marketing tizimlarini chet mamlakatlar hududlariga yoyib, shu yo‘l bilan tovarlar, xizmatlar, kapital va texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etib, ushbu mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarga ta’sir etdi. Qo‘shma korxonalar xalqaro biznes integratsiyasining keng tarqalgan shakliga aylandi.

Shuningdek jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuv jarayonlarida xalqaro tashkilotlar rolini alohida e’tirof etish zarur. Jahon savdo tashkiloti (JST), Xalqaro valyuta fondi (XVF), Jahon banki (JB), Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETTB), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT), Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) kabi xalqaro institutlar hamda yetakchi mamlakatlar rahbarlari va moliya vazirlarining har yili bo‘lib o‘tadigan uchrashuvlarining xalqaro munosabatlarni tartibga solishdagi ahamiyati ortib bormoqda. Texnologiyalar bo‘yicha, atrof-muhitni asrash, moliya institutlarining faoliyati, buxgalteriya hisobotlari, milliy statistika (milliy hisoblar tizimi) va boshqalarga yagona andozalarni qo‘llash kengaymoqda. Ushbu andozalar ta’lim va madaniy sohalarga ham yoyilmoqda.

2. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o‘rni

Davlatlararo har tomonlama hamkorlikning bir ko‘rinishi sifatida xalqaro tashkilotlar va fondlar yuzaga chiqmoqda. Ular siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy sohalarda umumiy tushdagi maqsadlarga erishish uchun davlatlar, milliy institutlar, nodavlat assotsiatsiyalarini birlashtiradi. Xalqaro tashkilotlar o‘z faoliyatini har tomonlama muvofiqlashtirish uchun o‘z fondlarini tashkil etadilar.

Davlatlararo kelishuvlar asosida ishtirokchi davlatlarning yagona moliya va kredit siyosatlarini amalga oshirish uchun pul mablag‘larining davlatlararo maqsadli fondlari tuziladi. Davlatlararo fondlar (tashkilotlar) daromadlarini shakllantirish usullari va moliyalashtirish tusiga ko‘ra bir nechta turlarga bo‘linadi.

Birinchi turga moliya-kredit tashkilotlarining davlatlararo va xalqaro fondlari kiradi. Ular nizom kapitalida ishtirok etuvchilarga maqsadli kreditlar ajratadilar va maqsadli fondlarni tashkil etadilar. Bu tashkilotlar

faoliyati davomida olgan daromadlaridan ulushiga ko'ra dividend to'laydilar hamda turli maqsadlar uchun zaxira fondlarini shakllantiradilar. Mazkur tashkilotlar jumlasiga Xalqaro Investitsiya bankini (XIB), Xalqaro Iqtisodiy Hamkorlik bankini (XIHB), ETTB, XVFn kiritish mumkin.

XVF BMTning maxsus tashkiloti bo'lib, uni tuzish to'g'risidagi kelishuv 1944 yilda Bretton-Vudsdagi valuta-moliya masalalari bo'yicha bo'lib o'tgan BMT konferensiyasida imzolangan. 1945 yilning 27 dekabrda ushbu kelishuv kuchga kirgan. XVF amalda o'z faoliyatini 1946 yildan boshladi. Brettonvud kelishuviga muvofiq XVFnning vazifasi unga a'zo bo'lgan mamlakatlarning oltin va AQSH dollarida ifodalangan valuta zahiralarini tartibga solish hamda a'zo mamlakatlarning valuta paritetlarining barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Xalqaro valyuta fondining tashkil topishi va rivojlanishi¹

Xalqaro banklar va fondlarning nizom kapitalining shakllanishida, olingan daromadlarni taqsimlab, turli fondlarni tashkil etishda moliya munosabatlari katta rol o'ynaydi.

Milliy va xalqaro moliya-kredit institutlarining mablag'lari, xalqaro ishtirokchi-tashkilotlar fondi, manfaatdor mamlakatlarning valyuta fondlari va byudjet mablag'lari to'lanadigan badallarning manbasi hisoblanadi.

EI da ham qator davlatlararo fondlar tashkil etilgan, jumladan, EI ning byudjeti, Yevropa Taraqqiyot fondi, Yevropa Valyuta Hamkorlik fondi va boshqalar.

Ikkinchi tur tashkilotlarning byudjetlari ishtirokchilarning har yillik badallari evaziga tashkil etiladi. Bunday tashkilotlarga ma'lum sohalardagi milliy tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirib turuvchi xalqaro va umumjahon institutlari kiradi. Ularga BMT, Xalqaro vaqt byurosi, Atom energetikasi bo'yicha xalqaro agentlik, Dengiz aloqasi bo'yicha xalqaro tashkilot, Ilmiy xizmatchilarning umumjahon federatsiyasi va boshqalarni kiritish mumkin.

Uchinchi tur xalqaro tashkilotlarga vaqtinchalik tusga ega bo'lgan ilmiy dasturlar va kongresslarni kiritish mumkin. Ularni moliyalashtirish qatnashuvchi ishtirokchilar tomonidan amalga oshiriladi. Masalan,

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Xalqaro biologiya dasturi (1964-1974- yy.), Xalqaro geodinamik loyiha (1971-1980- yy.), Xalqaro osoyishta quyosh yili (1964-1965- yy.), 1957-yildan boshlab har ikki-uch yilda chaqiriladigan Xalqaro tog‘ kongressi va boshqalar. Ushbu tashkilotlar turli mamlakat olimlari bilan yaxlit ilmiy tadqiqotlar olib boradi.

To‘rtinchi tur xalqaro tashkilotlar xalqaro ilmiy laboratoriyalar, institutlar, ittifoqlar, yaxlit va sohalar assotsiatsiyalari, ma’lum ilmiy sohalar bo‘yicha byurolardan iborat. Ular mamlakatlarni, milliy ilmiy tashkilotlarni, assotsiatsiyalarni, ilmiy tadqiqotlar bilan shug‘ullanayotgan alohida olimlarni birlashtiradi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi. Ushbu tashkilotlar yillik ulushli badallar, konferensiyalarda ishtirok etuvchilarni ro‘yxatga olish badallari, yuridik va jismoniy shaxslarning xayriya mablag‘lari, davriy ilmiy nashrlardan daromadlar hisobidan tashkil etiladigan byudjetlar hisobidan moliyalashtiriladilar. Mazkur tashkilotlarga misol qilib milliy va qo‘shma dasturlar bo‘yicha ishlaydigan Kuchli magnit maydonlari va past xarorat bo‘yicha xalqaro fond, Xalqaro matematik markaz va boshqalarni ko‘rsatish mumkin.

Beshinchi tur xalqaro tashkilotlar faoliyatning ma’lum sohalariga ko‘maklashish va tadbirlarni moliyalashtirish uchun mablag‘larni yig‘ish bilan shug‘ullanadilar.

4. Globallashuv sharoitida o‘tish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosati

Globallashuv jarayonlari jahon xo‘jaligida ishtirok etuvchi har bir mamlakat iqtisodiyotiga ma’lum miqdorda ta’sir etadi. Bozorning turli ishtirokchilari o‘z manfaatlari yo‘lida harakat qilib, zanjirsimon jarayonni vujudga keltiradilar. Ularning faoliyat yuritish uslubi doimiy tarzda o‘zgarib turishi sababli jahon xo‘jaligi sohalarining bir-biriga bog‘liqlik darajasi oshib bormoqda. Georg Fisherning ta’kidlashicha, jahon xo‘jaligida global o‘zgarishlar tarqalishining texnik mexanizmi mavjud. Bunga “Buyuk depressiya” misol bo‘lib, inqiroz bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga ko‘pincha zanjirsimon shaklda tarqalgan: bozorning pasayishi – kapitalning boy berilishi – talabning qisqarishi, ishlab chiqarishni qisqartirish – davlat tomonidan import qiluvchilarga nisbatan bojxona

to'siqlarining o'rnatilishi – xalqaro savdo kamayishi – savdo-sotiq bo'yicha hamkor mamlakatlarda ishlab chiqarishning pasayishi – tovar sifatini bojxona to'siqlarini o'rnatilishini va hokazo.

Bundan tashqari, bozor ishtirokchilari ko'pchilik mamlakatlarda tarqalgan biznes yuritishning tamoyillarini qayta shakllantirmoqdalar. Ular go'yoki faoliyat maydonida o'zlarining tashkiliy va texnik to'rlarini yoyib tashlamoqdalar. Bu kabi korporativ to'rlar bilan birgalikda diasporaviy, diniy, mafiozli va megapolisli to'rlar ham shakllangan. Tovar va pul oqimi bilan hamohang bu kabi tarmoqlar transmilliylashuv va o'zaro bog'liqlik darajasining yanada kuchayishiga olib kelmoqda. Mahalliy hukumatlarning xalqaro miqyosida amalga oshiradigan vazifalari o'zgarmoqda. Nodavlat birlashmalarining xalqaro munosabatlarga shiddat bilan kirib kelishi davlatlar hukumatlarining xalqaro miqyosidagi monopolligiga to'sqinlik qilib, siyosiy hokimiyatni barcha masalalar – iqtisodiyotdan tortib diniy va madaniy masalalargacha jamiyat fikri bilan murosa qilishga majbur qilmoqda.

Bugungi kunda XVFnning asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- valuta siyosati sohasidagi xalqaro hamkorlikni kengaytirish;
- valuta siyosati sohasida balanslashgan rivojlanishda hamkorlik qilish;
- yuqori bandlik darajasi hamda real daromadlarni ta'minlash va rag'batlantirish, barcha a'zo-mamlakatlarning iqtisodiy siyosatini asosini tashkil etuvchi, ishlab chiqarish potensialini rivojlantirish uchun jahon savdosining balanslashgan o'sishini barqarorlashtirish;
- valuta barqarorligini ta'minlash va a'zo-mamlakatlar o'rtasida valuta munosabatlarini soddalashtirish, shuningdek raqobat muhitini shakllantirish nuktai nazaridan kelib chiqqan sodda valuta devalvatsiyasini oldini olish;
- ko'p tarmoqli to'lov tizimlarini tashkil etishda ishtirok etish, shuningdek valutani o'tkazish bilan bog'liq cheklovlarni bekor qilish;
- a'zo-mamlakatlar to'lov balanslari taqchilligini yo'qotish uchun mablag'lar berish.

XVFnning asosiy maqsadlari¹

Globalashuv sharoitida bu kabi jarayonlarning sodir bo'lishi shubhasiz, o'tish iqtisodiyotli mamlakatlarda tegishli iqtisodiy siyosatni

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

olib borishini taqozo etadi. Bu vaqtda iqtisodiy siyosatning vazifasi nafaqat jahon ho‘jaligi jarayonlarida ishtirok etishdan olinadigan nafni maksimallashtirish, balki ushbu vaziyatda kelib chiqishi mumkin bo‘lgan xavfni ham minimallashtirishdan iboratdir.

Har bir davlatning yillar davomida shakllangan o‘z tarixiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy rivojlanish xususiyatlari mavjud bo‘lib, boshqa mamlakatlarning tajribalarini ko‘r-ko‘rona ko‘chirib olish yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan tavsiya etiladigan, iqtisodiy rivojlanishning hamma uchun umumiy retseptlarini qo‘llash samarasiz bo‘lishi va iqtisodiy vaziyatni izdan chiqarishi mumkin.

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlar ham globallashtirish jarayonida munosib siyosat yuritish ustida bosh qotirib, milliy iqtisodiyotning raqobatdoshlik darajasini oshirishning turli chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Globallashtirish sharoitida amalga oshiriladigan vazifalarning bozor tamoyillariga qat’iy amal qilishi muhim ahamiyatga ega.

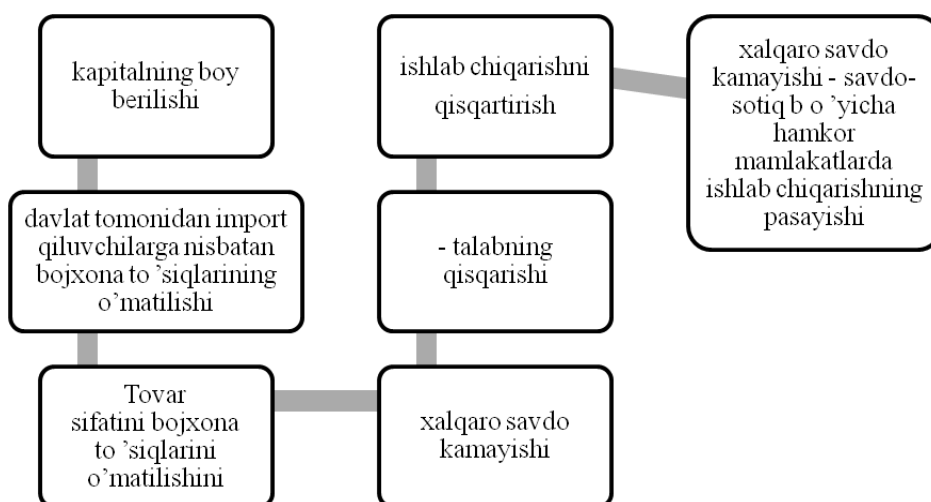
Xususiylashtirish. Globallashtirish sharoitida xususiylashtirish va unga xos mulkchilikning milliy iqtisodiyot raqobatdoshligini oshirishdagi o‘rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘z daromadini maksimallashtirishdan manfaatdor mulkdorlar sinfining shakllanishi iqtisodiyotda raqobat muhitini yaratish, tovarlar sifatini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etishda eng muhim omil bo‘lib hisoblanadi.

Barqaror iqtisodiy muhitda xususiy mulkchilik iste’molchilar talabiga munosib javob beradi, raqobatdoshlik ustuvorliklariga faol ta’sir o‘tkazadi, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishga sababchi bo‘ladi, iqtisodiy o‘sish sur’atlariga hamohang faoliyat olib boradi hamda ilmiy-texnik taraqqiyotni jadallashtiradi. Xususiy korxonalar rahbari har qanday sharoitda faoliyat bilan bog‘liq mas’uliyatni to‘la qonli ravishda o‘z zimmasiga ola biladi. Korxonaning yuqori daromadli faoliyat yuritishidan birinchi o‘rinda manfaatdor hisoblangan rahbar ichki imkoniyatlarni to‘g‘ri baholash, strategiyani aniq belgilash, kutilishi mumkin bo‘lgan xavfni puxta anglab etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bunda ustuvor yo‘nalishlar korxonalar salohiyatini to‘liq anglab etish imkoniyatidan holi hisoblangan yuqori

tashkilotlar tomonidan emas, balki bevosita mutasaddi rahbar tomonidan belgilanadi.

4. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o‘rni

O‘tgan muddat jahon iqtisodiyotida muhim globallashtirish jarayonlari yuz berganligi bilan ajralib turadi. Milliy xo‘jaliklarning jahon iqtisodiyotiga tobora integratsiyalashib borishi xalqaro resurslar harakatining hajmlari va xarakteriga ta‘sir qilish darajasiga chiqib bormoqda. Xalqaro savdoning yanada kengayishi imkoniyatlari, faqatgina xalqaro kelishuvlarni moliyalashtiruvchi bank sektori imkoniyatlari bilangina chegaralanib qolmoqda. Jahon moliya bozorlarining o‘sishi, ular raqobatdoshligining oshishi va faoliyat doiralarining kengayishi daromad darajasi past bo‘lgan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashishiga imkoniyat yaratadi. Jiddiy moliyaviy muammolar domiga tushib qolgan (investitsiyalar va asbob-uskunalar, xom ashyo, ehtiyoj qismlar importi hajmining chegaralanganligi, shuningdek, ular tomonidan tuzilgan savdo shartnomalariga ishonchning pastligi) uchinchi dunyo mamlakatlari kengayib borayotgan jahon moliya bozorlarida qatnashishni faollashtirgan holda rivojlanishning yangi imkoniyatlarini ochishi va iqtisodiy muammolarni hal qilishda tanlov va qarorlar xilma-xilligini oshirishi mumkin.

Inqirozning bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga tarqalishi¹

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Lekin hozirgi davrda hanuzgacha uchinchi dunyo mamlakatlari xalqaro bozorlar globallashuvidan yutadimi yoki yo'qmi aniq emas. Bir qator sabablar tufayli rivojlanayotgan davlatlarning jahon iqtisodiyotida to'laqonli qatnashish imkoniyatlari xali mavjud emas.

Milliy bozorlar tobora ochiqlashib borayotgan bir paytda jahon bozorlariga chiqish hali ham qiyin bo'lib qolmoqda. Masalan, uchinchi dunyo mamlakatlari mahsulotlariga nisbatan proteksionizm oxirgi o'n yillikda sezilarli darajada kuchaydi, shuningdek, bu guruhdagi davlatlarning qarz olish foizlari sanoati rivojlangan davlatlarning xuddi shu ko'rsatkichidan besh baravar kattadir. Shunday qilib, xalqaro bozorlar globallashuvi jahon bozoriga chiqish imkoniyati bo'lgan davlatlar o'rtasidagi savdo munosabatlaridagi transaksion xarajatlarni kamaytiradi va shu bilan birga globallashuv natijalaridan foydalana olmagan davlatlarning nisbiy yo'qotishlarini ko'paytiradi.

Hatto globallashuv jarayonlarida bevosita qatnashib kelayotgan rivojlanayotgan davlatlar uchun ham uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari umuman noaniqdir. Hozirgi davrda moliyaviy mablag'larni yer sharining istalgan nuqtasiga o'tkazish deyarli bir zumda amalga oshirilishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar gorizontaal va vertikal ishlab chiqarish integratsiyasiga ega global fabrikalarni ko'plab davlatlarda tashkil qilmoqda. Boy davlatlarning kichik guruhi xalqaro tovarlar va xizmatlar oqimining tobora katta qismini amalga oshirmoqda.

Bu xildagi globallashuvning oqibatlarini ikki tomonlama bo'lishi mumkin. Bir tarafdin alohida davlatlar, ayniqsa, uchinchi dunyo mamlakatlarining kuchi va ta'siri kamayib ketadi. Ayniqsa, Shimoliy Amerika, Osiyo-Tinch okeani hududi yoki Yevropadagi qaytadan shakllanayotgan hududiy savdo bloklari bilan qaysidir darajada bog'liq bo'lmagan rivojlanayotgan davlatlarni yanada qiyin davrlar kutmoqda.

XXI asr boshida rivojlanmay qolib ketgan davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini sezilarli darajada yaxshilash uchun samarali xalqaro tizim yaratilishi kerak.

Tashqi savdo, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarda quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. Respublikaning eksport qudratini rivojlantirish va yanada mustahkamlash, eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotni shakllantirish;

2. Eksport imkoniyatini kengaytirish, jahon bozoriga kirib borish uchun, avvalo qimmatbag'o xomashyoni qayta ishlash negizida tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi qo'shma korxonalami rivojlantirish;

3. Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish, xo'jalik ishlarini yurituvchi sub'yektlarga xorijiy sheriklar bilan bevosita aloqalar o'rnatishda o'z mahsulotlarini chet ellarda sotishda ko'prok erkinlik berish, tovarlarni eksport va import qilishda birmuncha imtiyozli tartibni joriy qilish borasida aniq maqsadni ko'zlab siyosat o'tkazish;

4. Xorijiy sarmoyalarni respublika iqtisodiyotiga keng ko'lamda jalb etish uchun zarur huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda boshqa sharoitlarni yaratish;

5. Xalqaro moliyaviy munosabatlarning tarkibiy majmuini vujudga keltirish;

6. Xalqaro huquq va xalqaro moliyaviy munosabatlar sohasida malakali mutaxassislar tayyorlashni tashkil etish.

Tashqi savdoning ustuvor yo'nalishlari¹

U moliya, atrof-muhit, xalqaro resurslar harakati va texnologiyalar transferti sohalaridagi global muammolarni ham hal qila olishi kerak. Zarur islohotlar sifatida ko'pincha quyidagilar ta'kidlanadi: 1. Bundan buyog'iga iqtisod qilishning qat'iy dasturlarini amalga oshirolmaydigan rivojlanayotgan davlatlarning qarzga xizmat ko'rsatish bo'yicha og'irlikni kamaytirish. 2. BMT tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga yordam berish ko'rsatkichiga - donor-davlatlar YAMMning 0,7foiz iga erishish uchun yordam hajmini ko'paytirish. 3. Rivojlanayotgan davlatlarga,

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

ayniqsa, hududiy savdo bloklarini shakllantirayotganlarga nisbatan proteksionistik tadbirlarni bekor qilish orqali ularning jahon savdosidagi ulushini ko'paytirish. 4. XVF va Jahon bankini isloh qilish.

Oxirgi bandga nisbatan shuni aytish mumkinki, XVF ko'proq rivojlangan davlatlar va xalqaro banklarning moliyaviy nizolarini hal qilib beruvchi xalqaro politsiya vazifasini emas, balki rivojlanish instituti rolini bajarishi kerak. Bank rahbariyati moliyalashtirish shartlarini ishlab chiqishda "egiluvchanlik"ni amalga oshirishi, ya'ni qat'iy shartlardan iloji boricha voz kechishi va katta qarzlarni yuki ostida qolib ketgan davlatlardan standart barqarorlashtirish dasturlarning qat'iy shartlari bajarilishini talab qilgandan ko'ra, asosiy e'tiborini bu davlatlarning milliy iqtisodiyotlari o'sishini ta'minlash muammolariga qaratishi kerak.

Xulosa

Global iqtisodiyotning vujudga kelishini nafaqat tovarlar va xizmatlar eksportining ulkan ko'lamlari, balki kapitalni olib chiqish, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari shaklidagi mulkchilik huquqlari savdosi namoyon etmoqda. Xalqaro fond va valyuta bozorlaridagi aylanmalar savdo aylanmalaridan o'nlab, ba'zan yuzlab marta ortiqdir. 1997 yilda jahon aksiyalar savdosi aylanmasi 40 trln. dollar, mamlakatlar o'rtasida valyutani xarid qilish va sotish hajmi 400 trln. dollar deb baholangan edi.

Bir mamlakatdan boshqa mamlakatlarga kapitallarning katta oqimi ularning iqtisodiy rivojlanishining o'zaro bog'liqligini paydo qiladi. TMKlar o'zlarining tashkiliy, ishlab chiqarish va marketing tizimlarini chet mamlakatlar hududlariga yoyib, shu yo'l bilan tovar, xizmat, kapital va texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etib, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ta'sir etdi. Shuningdek jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuv jarayonlarida xalqaro tashkilotlar rolini alohida e'tirof etish zarur.

Globalashuv jarayonlari o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarda tegishli iqtisodiy siyosatni olib borishini taqozo etadi. Bu vaqtda iqtisodiy siyosatning vazifasi nafaqat jahon ho'jaligi jarayonlarida ishtirok etishdan

olinadigan nafni maksimallashtirish, balki ushbu vaziyatda kelib chiqishi mumkin bo'lgan xavfni ham minimallashtirishdan iborat.

Jahon moliya bozorlarining o'sishi, ular raqobatdoshligining oshishi va faoliyat doiralarining kengayishi daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashishiga imkoniyat yaratadi. Lekin bir qator sabablar tufayli rivojlanayotgan davlatlarning jahon iqtisodiyotida to'laqonli qatnashish imkoniyatlari xali mavjud emas.

XXI asr boshida rivojlanmay qolib ketgan davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini sezilarli darajada yaxshilash uchun samarali xalqaro tizim yaratilishi kerak. Zarur islohotlar sifatida ko'pincha quyidagilar ta'kidlanadi:

- bundan buyog'iga iqtisod qilishning qat'iy dasturlarini amalga oshirolmaydigan rivojlanayotgan davlatlarning qarzga xizmat ko'rsatish bo'yicha og'irlikni kamaytirish;

- BMT tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga yordam berish ko'rsatkichiga – donor-davlatlar YaIMning 0,7foiz iga erishish uchun yordam hajmini ko'paytirish;

- rivojlanayotgan davlatlarga, ayniqsa, hududiy savdo bloklarini shakllantirayotganlarga nisbatan proteksionistik tadbirlarni bekor qilish orqali ularning jahon savdosidagi ulushini ko'paytirish;

- XVF va Jahon bankini isloh qilish.

Tayanch iboralar:

Kapital eksporti, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari, xalqaro fond va valyuta bozorlari, kredit resurslari, xalqaro tashkilotlar, Xalqaro valyuta fondi (XVF), moliyaviy islohot.

Nazorat uchun savollar:

1. Global moliya bozorlarining shakllanish xususiyatlari nimadan iborat?

2. Xalqaro moliya munosabatlarini tartibga solishda xalqaro moliya tashkilotlari qanday o'ringa ega?

3. Globallashuv sharoitida o‘tish iqtisodiyotili mamlakatlarda davlat moliya siyosatini olib borish xususiyatlarini tushuntiring.
4. Xalqaro moliya munosabatlarida rivojlanayotgan mamlakatlarning ishtirok etishi qanday xususiyatlarga ega?
5. Rivojlanayotgan mamlakatlarda nima uchun moliyaviy tizimlar islohotlarini o‘tkazish zarur?
6. O‘zbekiston Respublikasining xalqaro moliya munosabatlarda ishtirok etish tamoyillari nimalardan iborat?

8-MAVZU. GLOBALLASHUV SHAROITIDA ISHCHI KUCHI BOZORI VA MIGRATSIYASI MUAMMOLARI

Reja:

1. Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari;
2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar;
3. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi;
4. Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri;

Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxati:

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
5. Новие podxodi k globalnomu finansovomu regulirovaniyu. Pod. red. L.S.Xudyakovoy. M.: Institut mirovoy ekonomiki i mejdunarodnix otnosheniy imeni E.M.Primakova Rossiyskoy akademii nauk, 2015.
6. The Global Competitiveness Report 2012-2013.
7. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;

1. Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari

Aholining ommaviy migratsiyasi jahon hamjamiyatining XX asr ikkinchi yarmidagi hayotining eng xarakterli xususiyatlaridan biriga aylandi. Aholi migratsiyasi deganda ma'lum hududlarda insonlarning

doimiy yashash joyini almashtirish yoki unga qaytish sharti bilan ko‘chib o‘tishi tushuniladi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro (tashqi) migratsiyaning turli shakllari - mehnat, oilaviy, rekreatsion, turistik va boshqa turdagi shakllari mavjud. Biz xalqaro mehnat migratsiyasi, xalqaro ishchi kuchi bozori muammolarini ko‘rib chiqamiz. Xalqaro ishchi kuchi bozori milliy chegaralarni kesib o‘tuvchi turli-tuman mehnat resurslari oqimini qamrab oladi. Xalqaro mehnat bozori ishchi kuchining milliy va mintaqaviy bozorlarini birlashtiradi. Xalqaro mehnat bozori mehnat migratsiyasi shaklida namoyon bo‘ladi.

Jahon mehnat bozori deganda ishchi kuchini sotish, sotib olish va undan foydalanishi bilan bog‘liq bo‘lgan davlatlararo ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar majmui tushuniladi. Jahon mehnat bozorida ishchi kuchining qiymati baholanishi bilan birga uni yollash, ish haqining miqdori, mehnat sharoitlari, ta‘lim olish va kasb mahoratini o‘stirish imkoniyatlari, ish bilan bandlilik kafolatlari va boshqa bir qator shartlar aniqlanadi. Jahon mehnat bozori jahon aholisining ish bilan bandlik darajasi, uning tarmoqlar, kasb-malaka, demografik, ishsizlikning ko‘larni va o‘zgarishi kabi asosiy jarayonlarni aks ettiradi.

Jahon mehnat bozori ham boshqa xil bozor tizimlaridek makroiqtisodiy usullarni qo‘llash sohasi bo‘lib, u bir-biriga bog‘liq bo‘lgan talab va taklifning ta‘sirida o‘zgaradi.

- Jahon mehnat bozorining iqtisodiy talablariga javob beradigan me‘yorda amal qilishi esa bir qator shartlarning mavjud bo‘lishini taqozo qiladi:

- talab va taklifning erkin amal qilishini kafolatlovchi huquqiy asoslarning mavjudligi;
- bozor sub‘ektlarining erkin harakat qilishi uchun zarur zamin - iqtisodiy makonning mavjudligi;
- jahon mehnat bozori infrastrukturasi mavjudligi;
- ish haqi miqdorining chegaralanmaganligi, uy-joy bozorining mavjudligi va boshqalar.

Jahon mehnat bozorining iqtisodiy talablariga javob beruvchi shartlari¹

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Bozor iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida jahon mehnat bozorining shakllanishi uchun mehnat munosabatlarini huquqiy jihatdan ta'minlash, bozor rag'batlari samarali ta'sir ko'rsatishi uchun shart-sharoit yaratuvchi tashkiliy tadbirlar tizimini vujudga keltirish lozim. Jahon mehnat bozoriga o'tishning eng muhim sharti ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi munosabatlarda tenglik va erkinlik o'rnatishdir.

Jahon mehnat bozorining iqtisodiy talablariga javob beradigan me'yorda amal qilishi esa bir qator shartlarning mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Ularning asosiylari ko'yidagilar:

- talab va taklifning erkin amal qilishini kafolatlovchi huquqiy asoslarning mavjudligi;
- bozor subyektlarining erkin harakat qilishi uchun zarur zamin - iqtisodiy makonning mavjudligi;
- jahon mehnat bozori infrastrukturasi mavjudligi;
- ish haqi miqdorining chegaralanmaganligi, uy-joy bozorining mavjudligi va boshqalar.

Jahon mehnat bozorida amalga oshadigan munosabatlar doirasida asosan mamlakatlarning ishchi kuchini sotuvchi va sotib oluvchilar ishtirok etadi va bu jarayonga bir tomonidan ishlash istagi bor bo'lganlar (bunga ish bilan band bo'lganlar ham, ishsizlar ham kiradi), ikkinchi tomondan - tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish uchun xodimlarni yollovchilar kiradi. Jahon mehnat bozori faqatgina bo'sh ish joylarini yaratishga va ishsizlarga ish topib berishgagina xizmat qilmasdan, balki keng mazmundagi amaliy muammo bo'lgan yollanma mehnat sohasini o'rganishni ham o'z ichiga oladi.

Ana shuning uchun ham jahon mehnat bozori va aholini ish bilan band etish siyosatining obyekt bo'lib mehnat munosabatlari va unda jalb etilgan xodimlar bilan bog'liq keng miqyosli soha xizmat qiladi. Bunga ish haqi muammolari, mehnat sharoitlari, bajarilayotgan ishning hajmi va intensivlik darajasi, korxonalarda ish bilan ta'minlashning barqarorligi, mehnat motivlari, jahon mehnat bozorining egiluvchanligini ta'minlash, ishchi kuchini mehnatga tayyorlash va qayta tayyorlash va boshqalar kiradi.

Ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifga ta'sir qiladigan omil ish haqidir. Ammo ushbu mexanizmdagi har bir o'zgarish uning tarkibiga kiruvchi boshqa unsurlarning ham darhol o'zgarishiga olib keladi.

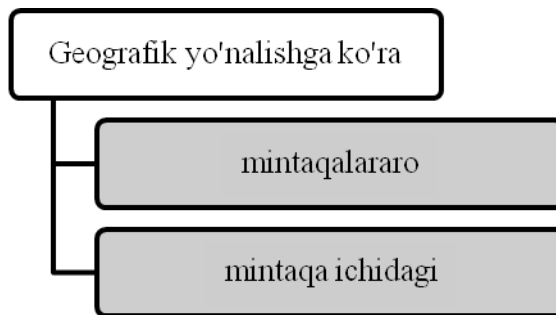
Chunonchi ishchi kuchi miqdorining ortib ketishi ish haqining kamayib ketishiga va o'z navbatida ish joylari miqdorining nisbiy kamayishiga olib keladi va hakozi. Umuman olganda bu to'g'ridagi asosiy ilmiy-uslubiy tasavvurlarni jahon iqtisodiyoti amaliyoti va nazariyasidan bilib olsak bo'ladi. Hozirgi paytda jahon mehnat bozorining amal qilinishi va nazariy tushunchasiga har xil yondoshuvlar mavjud bo'lib, ularni o'rganish mehnat bozori haqidagi dunyoqarashimizni yanada boyitadi.

2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar

Geografik yo'nalishga ko'ra mintaqalararo va mintaqa ichidagi tashqi aholi migratsiyasi farqlanadi. Mehnat migratsiyasining oqimlarining aniq qayerga harakat qilganligini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ishchi kuchining birinchi ommaviy mintaqalararo ko'chishi majburiy tarzda bo'lgan. Bu XVII-XIX asrlardagi qullar savdosining rivojlanishi bilan bog'liq edi. Shunday oqim natijasida Afrika aholisi 1650-1850-yillarda 22 foizga qisqardi.

Ishga yollangan mustaqil shaxslar ko'chishi to'g'risida so'z yuritilganda XIX-XX asrlarda yevropaliklarning okean ortiga chiqib ketishi eng yirik migratsion oqim deb hisoblanadi. XIX asrda qariyb 30 mln. kishi emigratsiya qilgan. XX asr boshidan Birinchi jahon urushigacha Yevropadan 19 mln. ga yaqin kishilar chiqib ketgan, 1914-1918- yillarda migratsiya to'xtalgan, keyinchalik esa qaytadan tiklandi, va 1918-1939-yillarda 9 mln. kishi emigratsiya qildi. Ikkinchi jahon urushi Yevropadan okean ortiga aholi migratsiyasining to'xtalib turishiga sabab bo'ldi, urush tugagandan so'ng u tiklanib, so'ngra susaya boshladi.

Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar¹

Emigrantlar asosan AQSHga yo'l olib, u yerda kapitalizm jadal rivojlanar edi. SHu bilan birga Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Argentina va boshqa davlatlarga ham ko'chish mavjud bo'lgan. Ushbu mamlakatlar aholisini o'sishining asosiy omili immigratsiya bo'ldi. Irlandiya, Angliya, Fransiya, Germaniya kabi Yevropa mamlakatlaridan immigrantlar kirib kelgan.

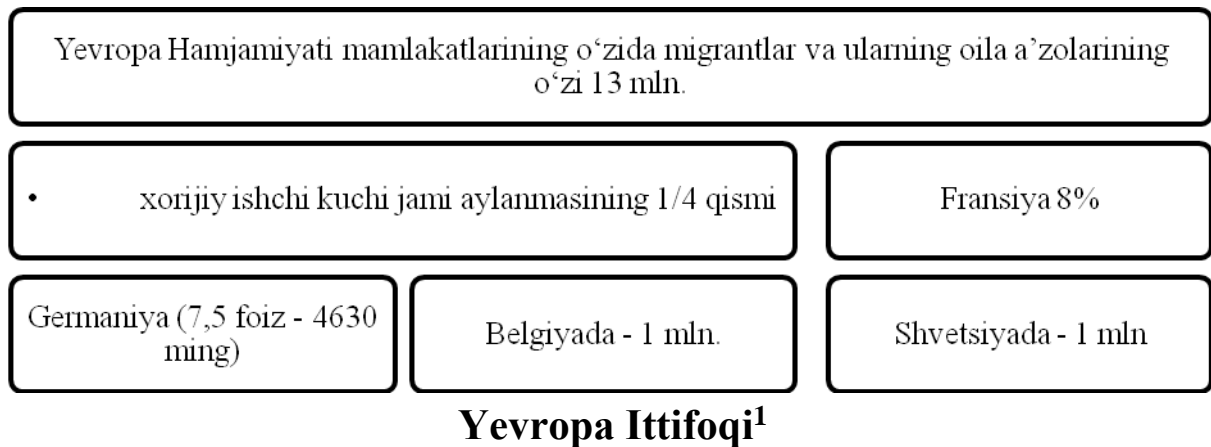
Oxirgi o'n yilliklarda nafaqat mintaqalararo, balki mintqa ichkarisida yangi jahon ishchi kuchi bozorlari paydo bo'ldi.

Mehnat migratsiyasi deyarli barcha milliy iqtisodiyotlarga xos jarayondir. Biroq uning jadallik darajasi jahonning u yoki bu hududlarida sezilarli farq qiladi. Mehnatkash-migrantlarning eng jadal oqimi ishchi kuchini eksport/import qiluvchi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajasida va tabiiy demografik o'sish sur'atida jiddiy farq bo'lganda kuzatiladi. Migratsiyaning asosiy to'rt yo'nalishlari ichida jami migratsiya oqimining hajmi bo'yicha rivojlanayotgan mamlakatlardan rivojlangan mamlakatlar tomon ishchi kuchlarining ko'chishi birinchi o'rinda turadi. Mutaxassislar quyidagi migratsiya oqimlarini alohida ko'rsatib o'tishadi: G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlari o'rtasida, sobiq sotsialistik mamlakatlardan bozor iqtisodiyotili mamlakatlarga, rivojlanayotgan yoki o'tish davri iqtisodiyotili davlatlar o'rtasida (masalan, Janubiy Amerika chegarasida, Ukrainadan Rossiyaga).

Ishchi kuchi migratsiyasining yana bir yo'nalishi, ya'ni rivojlangan mamlakatlardan rivojlanayotgan yoki o'tish davri iqtisodiyotili davlatlarga migratsiya uchrasada, bu yo'nalishni tanlovchi migrantlar soni unchalik

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

ko‘pchilikni tashkil etmaydi va ular TMKlarning shoxobchalari va sho‘ba korxonalarida band bo‘lgan kadrlar, turli xayriya tashkilotlari va fondlarining a‘zolari, shuningdek, sarguzasht izlovchilar hamda tavakkalchilardan iborat.

Migrantlarni o‘ziga tortuvchi boshqa bir «ohangrabo» Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridir. Ularga xorijiy ishchi kuchi jami aylanmasining 1/4 qismidan ko‘prog‘i to‘g‘ri keladi. Yevropa Hamjamiyati mamlakatlarining o‘zida migrantlar va ularning oila a‘zolarining o‘zi 13 mln. kishini tashkil etadi. Bu hududda Fransiya (mamlakat aholisining 8 foizi – 4 mln.ga Yaqin Shimoliy Afrikadan kelgan immigrantlar), Germaniya (7,5 foiz – 4630 ming) etakchilik qilmoqda. Belgiyada - 1 mln.ga yaqin ispaniyaliklar va italiyaliklar, Shvetsiyada – 1 mln. finlar hisobga olingan. Bulardan tashqari Buyuk Britaniya, Belgiya, Niderlandiya, Shvetsiya, Avstriya ham ishchi kuchi qabul qilishda oldingi o‘rinlarda turadi.

Yevropa ekspertlarining bashorati bo‘yicha, umumiy bozor yaratilishidan so‘ng migratsion oqimlarda bir necha o‘zgarishlar ro‘y beradi. Past malakali ishchilarni ommaviy immigratsiyasining yomon tashkil etilishining o‘rniga maqsadga yo‘naltirilgan jamoaviy kelishuvlar paydo bo‘ladi. migratsiyaning ko‘p qismini past va o‘rta malakali ishchilar tashkil etayotganiga qaramay, yuqori malakali ishchilar ustun turuvchi huquqqa ega bo‘ladilar.

Ishlovchi-migrantlarni jalb qiluvchi ikkinchi markaz 70-yillarda Yaqin Sharq mintaqasida paydo bo‘ldi. Neft qazib oluvchi mamlakatlar

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Hindiston, Bangladesh, Pokiston, Iordaniya, Yaman, shunidek, Gretsiya, Turkiya, Italiyadan ishlashga ko‘pchilikni jalb qilgan. 90-yillar boshiga kelib u yerda 4,5 mln. xorijliklar ishlagan. Alohida mamlakatlar ishchi kuchining umumiy miqdorida immigrantlar ulushi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu tarzda, Birlashgan Arab Amirliklarida u 97 foizni, Quvaytda – 86,5 foizni, Saudiya Arabistonida – 40 foizni tashkil etgan, ya’ni butun ishchi kuchining ko‘p qismini tashkil etgan.

3. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda dunyoda migrantlarning ulushi ko‘rsatkichining barqarorligi kuzatiladi.

2005-2015- yillar mobaynida jahonda migrantlar soni 18,7 million kishiga o‘ydi. Joriy o‘n yillikda umuman dunyo bo‘yicha xalqaro migrantlar sonining qo‘shimcha o‘shish sur‘atlari 1990-yillarga nisbatan o‘ydi.

neft qazib oluvchi mamlakatlar

Hindiston,

Bangladesh,

Pokiston,

Iordaniya,

Yaman,

Gretsiya,

Turkiya,

Italiya

Yaqin Sharq mintaqasida paydo bo‘lgan markazlar¹

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

1900-2015- yillarda rivojlangan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo‘shimcha o‘shish sur‘atlari rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan sezilarli yuqori edi, biroq 2005-2010- yillarda o‘zaro nisbat o‘zgardi: rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo‘shimcha o‘shish sur‘atlari (qochoqlarni hisobga olgan holda) rivojlangan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo‘shimcha o‘shish sur‘atlaridan (qochoqlarni hisobga olgan va ayirgan holda) yuqori bo‘ldi va yiliga 2 foiz gacha ko‘tarildi. Agar rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqaro migrantlarning umumiy sonidan qochoqlarni ayirib tashlasa, qo‘shimcha o‘shish sur‘ati birmuncha pasayadi (1,6 foiz), holbuki ilgari aynan shu guruh tezroq o‘sgan edi.

Har bir mamlakatda xalqaro migrantlar soni nafaqat immigratsiya va emigratsiyaning ma‘lum balansi natijasida, balki ularning tabiiy kamayishi (o‘lishi) hisobiga shakllanadi. Mutaxassislar 2005-2015- yillarda xalqaro migrantlar sonining umumiy qo‘shimcha o‘shishi 24,4 mln. kishini, bu davrda o‘lganlar soni 5,7 mln. kishini tashkil qilishini hisoblab, natijada xalqaro migrantlar sonining 18,7 mln. kishiga ko‘payganligini e‘tirof etadilar.

Ko‘rib chiqilayotgan davrda rivojlangan mamlakatlarda sof xalqaro migratsiya 14,7 million kishini, rivojlanayotgan mamlakatlarda – deyarli 9,7 million kishini tashkil qiladi.

Yevropada bu ko‘rsatkich – deyarli 8,1 million kishini, shu jumladan Janubiy Yevropada– 3,8 million kishini, Shimoliy va G‘arbiy Yevropada – 1,5 million kishidan iborat miqdori tashkil qildi. Shimoliy Amerikada – 5,8 million kishiga teng.

Osiyoga sof migratsiya 2005-2010- yillarda deyarli 6,8 million kishini, shu jumladan G‘arbiy Osiyoga – 4,2 million kishi, Janubi-Sharqiy Osiyoga – 1,2 million va Janubiy Osiyoga – 0,8 million kishini tashkil qiladi.

Xalqaro migratsiya hisobiga 2005-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlar aholisi o‘rtacha yiliga 2,2foiz o‘ydi, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi esa 0,5foiz ga pasaydi.

Xalqaro migratsiya ko‘p jihatdan jahon aholisi tizimida davom etayotgan demografik siljishlarga javob tariqasida rivojlanmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar aholining keksayishi natijasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan mehnat qiluvchilarning boqimandalarga nisbatan etishmasligi muammosini hal qilishga majbur, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ularning iqtisodiyoti uchun mehnatga layoqatli aholining ortiqchaligi bosimiga duch kelmoqda.

2005-2015- yillarda rivojlangan mamlakatlarning rivojlanayotgan mamlakatlar bilan migratsion ayirboshlashning o'rtacha yillik saldosi yiliga 2,7 million kishini yoki 2,2 foizni tashkil qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar aholisini migratsion qisqarishining jadalligi birmuncha pastroq – 0,5 foiz, 49 ta eng past rivojlangan mamlakatlar guruhida migratsion qisqarish 315 ming kishini yoki yiliga o'rtacha 0,4 foiz tashkil qilgan.

Migratsion ayirboshlash natijasida absolyut ko'rsatkichlarning eng ko'p kamayishi Osiyoda, o'rtacha 1,1 million kishiga pasayish kuzatiladi. Shuningdek, migratsion ayirboshlash natijasida Lotin Amerikasi aholisi (804 ming kishiga) va Afrika aholisi (1,0 million kishiga) kamaydi. Shimoliy Amerika aholisi, aksincha, 2005-2015- yillarda migratsion qo'shimcha o'sish hisobiga yiliga o'rtacha 1,2 million kishiga, Yevropa – 1,3 million kishiga ko'paydi. Migratsion qo'shimcha o'sishning jadalligi Shimoliy Amerikada, migratsion kamayish esa - Lotin Amerikasida eng yuqori bo'ldi.

Dunyoning yirik mintaqalari orasida aholining jadal migratsion o'sishini Janubiy Yevropada (yiliga o'rtacha 4,9 foiz), undan keyingi o'rinlarda Shimoliy Amerikada (3,6 foiz) va AQSHda (3,3 foiz) mavjudligini ta'kidlash lozim. Umuman Sharqiy Yevropa bo'yicha migratsion qo'shimcha o'sish nolga yaqin bo'ldi.

Ayni vaqtda, Afrika aholisining migratsion kamayishi sharoitida, umuman Shimoliy Afrika aholisining migratsion qo'shimcha o'sishi (yiliga o'rtacha 2,4foiz, ya'ni G'arbiy Yevropa ko'rsatkichidan yuqori va Shimoliy Yevropa ko'rsatkichidan biroz past darajada) kuzatiladi. Avstraliya va Yangi Zelandiya aholisining jadal migratsion qo'shimcha o'sishi (yiliga +4,4 foiz) holatida, Okeaniyaning orol qismida, ayniqsa Polineziyada (yiliga minus 8,5 foiz) aholining migratsion kamayishini ko'rish mumkin.

5. Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri

Ma'lumki, hozirgi vaqtda jahonda ro'y berayotgan moliyaviy inqiroz va uning oqibatlari jahon iqtisodiy tizimining turli sohalariga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Odatda retsessiya uzoq muddatli iqtisodiy tendensiyalarga kuchli ta'sir o'tkazmaydi. Biroq hozirgi inqiroz aholi daromadlari va bandligiga uzoq muddatli, balki hatto doimiy ta'sirga ega bo'ladi va bu ta'sir rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda turlicha namoyon bo'ladi.

Hozirda ko'plab mutaxassis va ekspertlar tomonidan jahon moliyaviy inqirozining global tus olishi va iqtisodiy inqiroz jarayonlarining kuchayishi retsessiya va iqtisodiy pasayishni, investitsion faollik ko'larni cheklanib borishini, talab va xalqaro savdo hajmining kamayishi hamda jahonning ko'plab mamlakatlariga ta'sir ko'rsatadigan jiddiy ijtimoiy talofotlar sodir bo'lishi mumkinligi e'tirof etilmoqda.

Mehnat bozoridagi inqiroz, eng avvalo, migrantlar uchun yomon ta'sir ko'rsatadi, chunki mamlakatlar inqirozli holatlarda birinchi navbatda xorijiy ishchilarni bo'shatadi. O'rtacha olganda migrantlar yoshroq bo'lib, pastroq malakaga va ish stajiga ega, odatda vaqtinchalik lavozimlarda ishlaydi va siklli rivojlanuvchi tarmoqlarga jamlangan. Bu esa pasayish paytida eng zaif hisoblangan guruhga xos tavsiflardir. O'tkazilgan tahlillardan ma'lum bo'ldiki, iqtisodiy pasayish davrida migrantlar nomigrantlarga nisbatan ko'proq ish yo'qotadi. 1998-2008 yillarda 14 ta Yevropa mamlakatining YAIM va ishsizlik bo'yicha choraklik ko'rsatkichlari asosida aniqlanishicha, retsessiyani boshdan kechirgan mamlakatlarda migrantlar orasida ishsizlik darajasi boshqa guruhlarga nisbatan tezroq o'sadi.

Ishchilarning ko'chishiga inqirozning naqadar kuchli ta'sir etishini aniqlashda bir qancha omillarni hisobga olish kerak. Ushbu omillarga vatanida va chet elda bevosita rivojlanish istiqbollari, migratsiya, chet elda yashash va qaytish tavakkalchiligini anglash va kuchayib boruchi to'siqlar kiradi. Ishchilarni jalb qiluvchi ayrim asosiy mamlakatlar qaytish uchun qulay imkoniyatlar (bonuslar, chiptalar, ijtimoiy to'lovlar bo'yicha yirik

mablag‘lar) yaratib berdi va mamlakatga kirish va yashash bo‘yicha to‘siqlarni ko‘paytirdi.

Shu tarzda,

BMT da u 97% ni,

Quvaytda - 86,5% ni

Saudiya Arabistonida - 40% ni tashkil etgan, ya'ni butun ishchi kuchining ko‘p qismini tashkil etgan

Alohida mamlakatlar ishchi kuchining umumiy miqdorida immigrantlar ulushi¹

Hozirgi bosqichda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan tuzilmaviy o‘zgarishlar turi va ko‘larnini aniq aytib berish qiyin. Ayrim olimlarning fikricha, rivojlangan mamlakatlarning muayyan tarmoqlarida inqirozning boshlanishi va faol rivojlanishi rivojlanayotgan mamlakatlar, ayniqsa, Osiyo mamlakatlarining o‘rnini kuchaytirishi va hatto jahon iqtisodiyotining tubdan boshqacha tus olishiga olib kelishi mumkin.

1. Birinchisi kuchli yevropa oqimini tashkil etib, G‘arbiy yevropa mamlakatlaridan AQShga 6,6 mln. kishi kirib kelgan

2. Ikkinchisi 1965 yilda boshlanib, bu paytda Osiyo va Lotin Amerikasidan kelganlarga qulay sharoit yaratuvchi qonun qabul qilingan

3. yildan uchinchi bosqich boshlanib, bu paytda yevropa - Irlandiya, Polsha, shuningdek Argentinadan emigrantlarga talab ko‘p bo‘ldi

Ikkinchi jahon urushidan keyingi immigratsiyaning AQSHdagi bosqichlari²

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

² Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Inqiroz turli mamlakatlar va turli mintaqalarda pul o'tkazmalar hajmiga har xil ta'sir ko'rsatdi. Bashoratlarga ko'ra, Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlariga pul o'tkazmalari nisbiy va miqdoriy jihatdan eng ko'p qisqaradi.

90-yillar davomida belgilangan kvota 675 ming kishi bo'lishiga qaramay yiliga 1 mln.dan ortiq migrantlar AQShga kirib kelgan

Hozirgi paytda mamlakat ishchi kuchining 5% ga yaqinini xorijliklar tashkil etadi

Shimoliy Amerika (AQSH va Kanada)¹

Bu Yevropa Ittifoqiga a'zoliq va Rossiyadagi kuchli iqtisodiy ko'tarilish orqasidan kelgan kuchli teskari oqim bilan tushuntiriladi. Moldova va Tojikistonda YAIMda pul o'tkazmalarning ulushi dunyo bo'yicha eng yuqori (mos ravishda 45 va 38 foiz) bo'lib, ular 2009 yilda 10foiz ga tushadi. Salvadorda YAIMning 18foiz ni tashkil qiluvchi pul o'tkazmalarning jiddiy foizli qisqarishi ro'y beradi.

Sahroi Kabirdan janubdagi Afrikaga pul o'tkazmalarning foiz qismi inqirozdan katta zarar ko'rgan AQSH va Yevropadan kelib tushadi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotiga hanuz ta'sirini ko'rsatmoqda. Buni dunyoning aksariyat mamlakatlarida ishsizlik darajasi ortib borayotganida ko'rish mumkin.

Xulosa

XX asrda aholining ommaviy migratsiyasi jahon hamjamiyatining eng xarakterli tendentsiyalaridan biriga aylandi. Jahon iqtisodiyotida xalqaro (tashqi) migratsiyaning turli shakllari – mehnat, oilaviy, rekreatsion, turistik va boshqa turdagi shakllari mavjud bo'lib, xalqaro mehnat migratsiyasi, xalqaro ishchi kuchi bozori muammolari jahon iqtisodiyoti rivojlanishida muhim o'ringa ega.

Xalqaro ishchi kuchi bozori milliy chegaralarni kesib o'tuvchi turli-tuman mehnat resurslari oqimini qamrab oladi. Jahon mehnat bozori jahon

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

aholisining ish bilan bandlik darajasi, uning tarmoqlar, kasb-malaka, demografik, ishsizlikning ko'lam va o'zgarishi kabi asosiy jarayonlarni aks ettiradi.

Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining vujudga kelishi jahonning iqtisodiy rivojlanishining global xarakteri, jahon xo'jaligi aylanmasiga mamlakatlarni o'zaro bog'liqligi va ularning iqtisodiy rivojlanishidagi notekislik bilan bog'liq.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda dunyoda ishchi kuchi migratsiyasi faol rivojlandi. Bu davrda migrantlarning ulushi ko'rsatkichi barqarorligi kuzatiladi. 2005-2015 yillar mobaynida jahonda migrantlar soni 18,7 million kishiga o'sdi.

Dunyoning yirik mintaqalari orasida aholining jadal migratsion o'sishini Janubiy Yevropada (yiliga o'rtacha 4,9foiz), Shimoliy Amerikada (3,6foiz) va AQShda (3,3foiz) mavjudligini ta'kidlash lozim. Rivojlangan mamlakatlarga ko'chib kelayotgan xalqaro migrantlarning ko'pchilik qismi rivojlanayotgan mamlakatlardan kelib chiquvchilardir.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi kunda jahonda 200 mln.dan ortiq kishi o'z vatanini tark etib, chet elda yashaydi. Ularning pul o'tkazmalari ko'pincha nafaqat ularning oilalari uchun eng muhim qo'shimcha doimiy daromadlarning manbaiga, balki umuman mamlakat uchun ham valyuta tushumlarining muhim manbaiga aylanadi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston ham tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarining faol ishtirokchisi hisoblanadi. Jumladan, O'zbekistondan chet ellarga mehnat qilishga yo'l olayotganlarning 80,0foiz Rossiyada ish topishni afzal ko'radilar. Shu bilan birga, Qozog'istonga MDH mamlakatlaridan kelgan mehnatkash-migrantlarning 57,6foiz ni ham O'zbekiston fuqarolari tashkil etadilar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan respublikamiz fuqarolarining chet ellarda mehnat faoliyatini tashkil etishni tartibga solishga doir bir qator qarorlar qabul qilingan bo'lib, mazkur qarorlarda tashqi mehnat migratsiyasini davlat tomonidan boshqarish, respublikamiz fuqarolarining chet ellarda mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun chiqib ketishini tashkil etish tizimi va uning mexanizmlari belgilab berilgan.

Tayanch iboralar:

Aholi migratsiyasi, xalqaro (tashqi) migratsiya, xalqaro mehnat migratsiyasi, xalqaro ishchi kuchi bozori, bandlik darajasi, kasb-malaka, demografiya, ishsizlik, pul o'tkazmalari, tashqi mehnat migratsiyasini davlat tomonidan boshqarish.

Nazorat uchun savollar:

1. Jahon ishchi kuchi bozori tushunchasining mohiyati va paydo bo'lish sabablarini tushuntiring.
2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining qanday asosiy ko'rinishlari mavjud?
3. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlarni aytib bering.
4. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining riojlanish xususiyatlari nimadan iborat?
5. Jahon moliyaviy inqirozi ishchi kuchi bozoriga qanday ta'sir o'tkazdi?
6. Globallashuv sharoitida O'zbekistonning tashqi migratsiya jarayonlaridagi ishtirok etish xususiyatlarini tushuntiring.

9-MAVZU. GLOBALLASHUV SHAROITIDA TRANSMILLIY KORPORATSIYALAR

Reja:

1. Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati;
2. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli;
3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati;
4. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlarning tutgan o‘rni;

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
5. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.
6. The Global Competitiveness Report 2012-2013.
7. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;
8. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

1. Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati

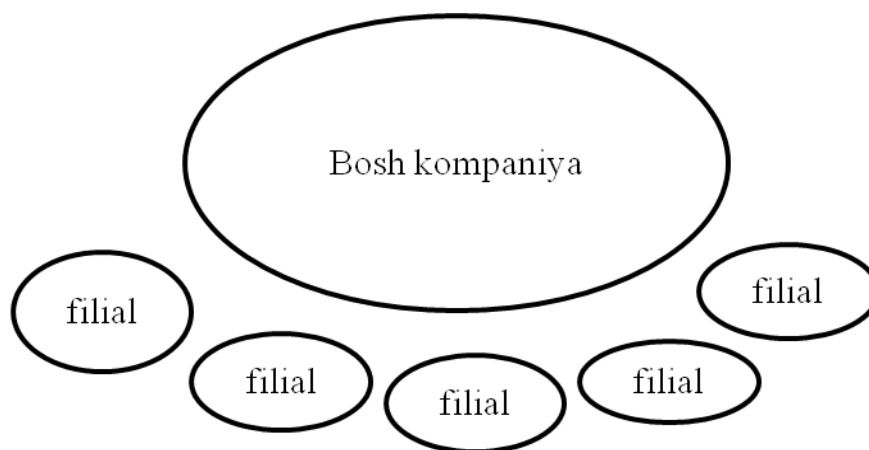
Xalqaro kompaniyalar milliy kapitalni boshqa davlatlarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish maqsadida olib chiquvchi tashkilotlardir.

Zamonaviy xalqaro kompaniyalarning ko'pchilik qismi transmilliy korporatsiyalarni, tashkiliy shakli bo'yicha esa konsernlarni ifoda etadi. Ular ilgari turli davlatlar kapitalining oddiy birlashuvi va ishtirokchilari o'z kapitallarining mulkdori bo'lib qolgan kartellar, sindikatlar, trestlardan ma'lum darajada farqlanadi. Ularga teskari holda XX asrning tipik kontserni odatda turli tarmoqlar va hududlar bo'yicha diversifikatsiyalangan kapitalning yagona mulkdoridir.

BMT metodologiyasi bo'yicha xalqaro korporatsiyalarga an'anaviy ravishda uzoq vaqt mobaynida yillik aylanmasi 100 mln. dollardan ortiq va kamida 6 ta davlatda filiali bo'lgan firmalar kiritilgan. Keyingi yillarda boshqa bir ko'rsatkich, ya'ni rezident-davlatdan tashqarida sotilgan mahsulotlar miqdori ham kiritildi. Bu ko'rsatkich bo'yicha jahonda SHveytsariyaning "Nestle" firmasi (98foiz) ilg'orlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy xalqaro kompaniyalar transmilliy, ya'ni bir millatli yoki ko'p millatli bo'lishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar bosh kompaniya (odatda u kompaniya millatini aniqlaydi) va uning xorijiy filiallarini o'z ichiga oluvchi subyektlar tizimini ifodalaydi. Bosh kompaniya boshqa davlatlardagi xorijiy filiallarining aktivlarini nazorat qiladi va odatda ularning kapitalida o'z ulushiga ega bo'ladi.

Transmilliy korporatsiyalarning huquqiy rejimi tashkil topgan filiallar va sho'ba korxonalari orqali turli davlatlarda faoliyat yuritishni nazarda tutadi. Bu korporatsiyalar nisbatan mustaqil bo'lgan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlarni sotish, ilmiy tadqiqot, iste'molchilarga xizmat ko'rsatish xizmatlariga egadirlar. Umuman ular yagona ishlab chiqarish – sotish majmuini tashkil etib, bu majmuada hissadorlik kapitalga faqat ta'sischi davlat egalik qiladi. Shu bilan birga filial va sho'ba korxonalari aralash korxonalar bo'lishi va ularda milliy kapital ustunlik qilishi ham mumkin. Transmilliy korporatsiyalarning optimal boshqaruvi asosiy korporatsiya tomonidan xorijiy filiallarni uzluksiz boshqarib turish imkoniyatini yaratishi kerak. Lekin ayni paytda bu boshqaruv xorijiy filiallar menejerlariga mahalliy bozor xususiyatlari va mahalliy qonunchilikka mos ravishda iste'molchilar talablarini qondiruvchi qarorlar chiqarish imkoniyatini bermog'i lozim.

Transmilliy korporatsiyalarning tuzilishi¹

Asosiy korporatsiya TMK korxonalari tizimining ma'muriy markazidir. Uning vazifalari qatoriga odatda boshqa korporatsiyalar bilan qo'shilishi, yangi filiallar sotib olish va samarasiz korxonalarni tugatish to'g'risidagi qarorlar qabul qilish; korporatsiya va filiallarning uzoq muddatli ishlab chiqarish, investitsiya va moliya siyosatini shakllantirish; xorijiy filiallarning moliyasi va ITTKI (NIOKR) nazorat qilish kiradi.

Xorijiy filiallarning asosiy tashkiliy shakllari quyidagicha:

-bo'lim (branch) – asosiy korporatsiya bu xorijiy filialga to'liq egalik qiladi yoki bu korxonada TMK qo'shma korxonasining bir qismi hisoblanadi. Bo'limlar bir necha shakllarda bo'lishi mumkin: asosiy korporatsiyaning xorijdagi vakolatxonasi; hamkorlik, shu jumladan xorijiy sheriklar bilan; mulk shaklida (kemalar, samolyotlar, gaz yoki neft qazib oluvchi platformalar);

-sho'ba korxonasi (subsidiary) – xorijda joylashgan bunday korxonada asosiy korporatsiya aksiyalarining yarmidan ko'piga egalik qiladi. Shuning uchun ham asosiy korporatsiya hal qiluvchi ovozga hamda korxonaga rahbar tayinlash huquqiga ega;

-assotsiatsiyalashgan korporatsiya (associate) – bu korxonada aksiyalarining 10 foizdan 50 foizgacha asosiy korporatsiyaga tegishli bo'ladi. Asosiy korporatsiya korxonani to'liq nazorat qilmasada, uni boshqarishda ishtirok etadi.

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

Transmilliy va ko‘pmilliy korporatsiyalar qatoriga xalqaro korporatsiyalar ichida ajralib turuvchi global korporatsiyalarni (GK) ham qo‘shish kerak. Global korporatsiyalar zamonaviy jahon moliya kapitalining butun qudratini namoyon etib, ko‘proq kimyo, elektrotexnika, elektron, neft, avtomobil, axborot, bank va boshqa bir necha sohalar bo‘yicha globallashib bormoqda.

Transmilliy korporatsiyalar paydo bo‘lishining umumiy sabablaridan biri milliy – davlat chegaralaridan chiqib ketgan ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi asosida ishlab chiqarish va kapitalning baynalmilallashuvi – yirik korporatsiyalar tomonidan xorijiy mamlakatlarda o‘z bo‘limlarini tashkil etilishi va milliy korporatsiyalarning transmilliy korporatsiyalarga aylanishi orqali ekspansiya xarakteri bo‘lishligidadir. Kapital olib chiqish xalqaro korporatsiyalarning shakllanishi va rivojlanishining eng muhim omilidir.

2. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli

Transmilliy korporatsiyalar zamonaviy jahon iqtisodiyotining eng dinamik subyektlaridan biri bo‘lib, paydo bo‘lish davridan beri jiddiy taraqqiy etdi. Ular “kolonial-xomashyo” TMKlardan boshlab global kompaniyalargacha rivojlanib bordi. TMKlarning evolyutsiyasi ularning son va sifat jihatidan o‘sishi bilan birga rivojlanib bordi. 30-yillarda ularning soni 300 ta bo‘lgan bo‘lsa, XXI asr boshida 82 mingtaga yetdi.

80-yillarda yetakchi TMKlar global kompaniyalarga (to‘rtinchi avlod TMKlarga) aylandi. Global korporatsiyalar innovatsion dinamizm, ichki korporativ tuzilmaning muntazam takomillashtirib borilishi, yangi faoliyat sohalari va yo‘nalishlarini faol izlash bilan xarakterlanadi. XXI asr boshlarida global korporatsiyalar orasida xalqaro ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va ayrim mutaxassislar juda katta korporatsiyalarni (JK) alohida ajrata boshladilar. Ayrim ma’lumotlarga ko‘ra ularning soni 800 tani tashkil etadi. Ushbu kompaniyalar o‘z qo‘lida zamonaviy moliyaviy-sanoat, texnologik, intellektual kapital qudratini jamlab olgan. JKK “jahon iqtisodiyotining pirovard tuzilmaviy kuchlarini va globallashuvning real omillarini» ifodalaydi.

- ishlab chiqarish va ilmiy tadqiqotchilik asosida bir necha davlat milliy korporatsiyalarini birlashtiruvchi xalqaro korporatsiyadir

Bunga misol:

Angliya-Gollandiya “Royal-Datch Shell” konserni;

Shvetsariya - Shvetsiya ABB (Asean Brovn Boveri) korporatsiyasi

Ko‘pmilliy korporatsiyalar (KMK)¹

Iqtisodiyot globallashuvining muhim tashkiliy elementi bo‘lib TMKlarning turli shakllardagi qo‘shilishlari va qo‘shib olinishlari (M&A), ularning xalqaro kelishuvlari (ya’ni strategik alyanslari) namoyon bo‘lmoqda. Bu jarayon kompaniyalar o‘rtasidagi kuchlarning taqsimlanishini o‘zgartirib yubormoqda. Natijada ta’sir ko‘rsatish hududlarini birgalikda bo‘lib olish boshlanmoqda, birgalikda iqtisodiy nazorat sohasi kengaymoqda, kompaniyalar salohiyati birlashtirilmoqda.

TMKlar ishtirokida qo‘shilishlar va qo‘shib olinishlar shaklida kapitalning xalqaro birlashish (konsolidatsiyasi) jarayoni XX - XXI asrlar bo‘lag‘asida jahon iqtisodiyotining transmilliylashuvi va globallashuviga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omilga aylandi. XX asr boshidan beri ro‘y bergan qo‘shilishlar va qo‘shib olinishlarning besh “to‘lqini”ga globallashib borayotgan iqtisodiyotning mazmun-mohiyatini aks ettiruvchi ularning oltinchi “to‘lqini” qo‘shildi.

Amalda korxonalarini sotish-sotib olishga ixtisoslashgan global bozor shakllandi va faol rivojlanmoqda (bunda korxonalarini sotib olish istagini bildirganlar uni sotuvchilarga qaraganda ko‘proq). Hozirgi faollik asosan global bozor tendensiyalariga, arzon zayom vositalariga, xom ashyo tovarlariga yuqori talabga va BRIK (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy) mamlakatlarida yirik korporatsiyalarning paydo bo‘lishiga asoslanadi. Uning yana bir xususiyati bo‘lib, to‘g‘ri investitsiyalar fondlarining jadal faoliyati hisoblanadi.

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Hozirgi vaqtda TMKlarning jahon iqtisodiyotiga ta'siri juda yuqori. XXI asrning boshiga kelib, 700 mingdan ortiq xorijiy filiallarini boshqarayotgan 80 mingdan ziyod kompaniyalar ro'yxatdan o'tgan. TMKning qo'l ostida xususiy ishlab chiqarish fondlarining taxminan 30foiz, xalqaro savdoning 50foiz mujassamlangan. Transmilliy korporatsiyalar tomonidan jahon bozorlaridagi deyarli butun xom ashyo savdosi, shu jumladan bug'doy, kofe, jo'xori, o'rmon materiallari, tamaki, temir rudasi jahon savdosining 90foiz, mis va boksitning 85foiz i, choy va qalayning 80foiz i, banan, tabiiy kauchuk va xom neftning 75foiz i nazorat qilinadi. Ular hissasi ilm-fan va texnika sohalarida patentlangan va tatbiq etilgan barcha yangiliklarning 80foiz i to'g'ri keladi.

TMKning umumiy valyuta zaxirasi jahonning barcha markaziy banklarining birgalikdagi zaxirasidan bir necha barobar ko'p. Xususiy sektorda bo'lgan pul miqdorining 1-2foiz ga siljishi istalgan ikkita milliy valyutaning o'zaro paritetini o'zgartirishga qodir. Xalqaro kompaniyalar butun dunyoni yagona bozor deb qaraydi, ko'pgina mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiradi, xorijiy sarmoyalar lokomotivi bo'lib qatnashadi va milliy chegaralardan qat'iy nazar strategik qarorlar qabul qiladi.

Yirik TMKlar ko'pincha o'z faoliyatini ilmiy-texnik taraqqiyotini belgilovchi tez rivojlanayotgan sanoat tarmoqlariga qaratadi. Ular 90-yillarning oxirida kompaniyaning 100 ta yirik TMKlar ro'yxatiga kirgan kompaniyalar xorijiy aktivlarining 15 foizdan yuqorirog'i to'g'ri keladigan elektronika sanoatiga juda faol qiziqmoqda. Bu ro'yxatlarda kimyo, qazib olish va avtomobil sanoati korporatsiyalari yuqori o'rinlarni egallaydi. TMKlar katta hajmdagi xalqaro iqtisodiy bitimlarni amalga oshira turib, ularda savdogarlar (tijoratchilar), to'g'ri va portfel sarmoyadorlar, samarali texnologiyalarni tarqatuvchilar, xalqaro mehnat migratsiyasining rag'batlantiruvchi sifatida ishtirok etadi.

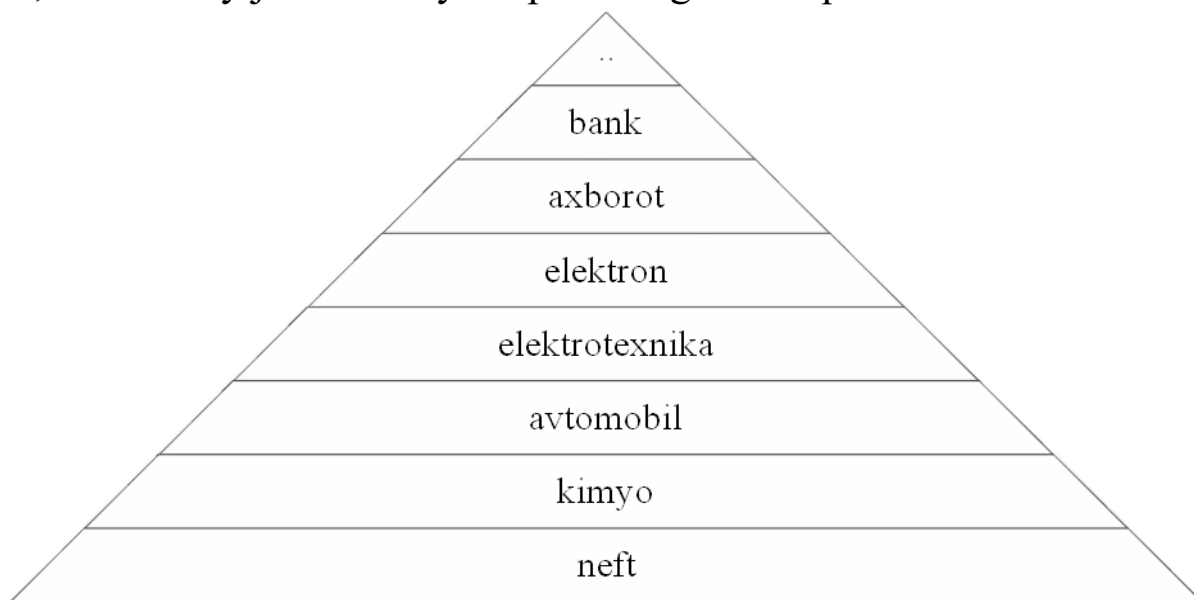
Transmilliy korporatsiyalarning asosiy qismi jahondagi uch iqtisodiy markaz: AQSH, Yevropa Ittifoqi va Yaponiyaga tegishlidir.

3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati

Ma'lumki, TMKlar to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) oqimida muhim rol o'ynaydi. Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz davrida to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) oqimlari sezilarli kamaydi.

Tovar va xizmatlarga talabning pasayishi TMKlarni o'z investitsion dasturlarini qisqartirishga majbur qildi. Dastlab TXI rivojlangan mamlakatlarda 29foiz pasaygan bo'lsa, ayni vaqtda rivojlanayotgan mamlakatlarda va Janubi-Sharqiy Yevropa hamda MDHning o'tish iqtisodiyotli mamlakatlarida mos ravishda 17 foiz va 26 foiz ko'payib bordi.

Global korporatsiyalar – XX asrning 80-yillarida vujudga kelgan bo'lib, zamonaviy jahon moliya kapitalining butun qudratini ko'rsatdi.

Global korporatsiyalar vujudga kelishi¹

Korporatsiyalar foydasining kamayishi va aksiyalar narxlarining keskin pasayish holati xalqaro qo'shilish va qo'shib olishlar jarayoniga (inglizcha mergers and acquisitions – M&As) ham ta'sir ko'rsatdi, bu esa TXIning rivojlangan, shuningdek tobora ko'proq rivojlanayotgan mamlakatlarga kirib borishining asosiy usullaridan biridir.

To'g'ridan-to'g'ri sarmoyalar nisbatan uzoq muddatli va ularning asosiy maqsadi – ishlab chiqarish xizmatlarini moliyalashtirish va kengaytirish hisoblanadi, shu sababli ular bosh kompaniya tomonidan

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

sinchiklab o'rganiladi. Boshqa tomondan, kompaniya ichida qayta sarmoyalangan daromad va kreditlar oqimlari TMKning qisqa muddatli likvidlik yoki qulay soliqqa tortishga asoslangan qiziqishi bilan aniqlanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarga TXI kirib kelishi rivojlangan mamlakatlarga qaraganda kamroq kamaydi, chunki ularning moliyaviy tizimlari AQSH va Yevropaning bank tizimlari bilan unchalik kuchli bog'lanmagan edi. Bundan tashqari TXI oqimlari, kapitalning portfel sarmoyalar va bank ssudasi singari boshqa harakatlanish shakllariga nisbatan egiluvchanroq bo'ldi, chunki TXI uzoq muddatli tavsifga ega. XVF mutaxassislarining fikricha, rivojlanayotgan mamlakatlarga TXI oqimlari qisqaradi, lekin umuman olganda yuqoriligicha qolishi va taxminan 400 mlrd. AQSH dollariga teng sof kirib kelish hajmlariga ega bo'lishi kutiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarga portfel kapital va kreditlashning sof oqimlari aksincha, salbiy ko'rsatkichni namoyon qiladi.

YUNKTAD tomonidan o'tkazilgan Jahon Investitsion istiqbollar sharhi (JIISH) ko'rsatishicha, eng katta hajmdagi jahon TXI va aksiyalar jamlangan Shimoliy Amerika va EIning rivojlangan mamlakatlarida TMKlarning investitsion rejalarining qisqarishi kuzatiladi. Rivojlangan mamlakatlarga TXI oqimi 29 foizga, ya'ni 962 mlrd. AQSH dollariga qisqardi. Bu asosan M&Aning xalqaro sotuvlar narxining besh yillik o'sishdan so'ng 39 foizga tushishi hisobiga ro'y berdi. Yevropada M&A bo'yicha xalqaro bitimlar 56 foiz, Yaponiyada – 43 foiz qisqardi.

AQSHdan, Yevropa mamlakatlaridan TXIning chiqib ketishi kamaygan bo'lsa, faqatgina yapon TMKlari o'zlarining TXI chiqib ketishini ko'paytirishga erishdi. Ular global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz natijasida firmalar narxining pasayishidan o'z manfaatlari yo'lida foydalanib, xorijiy xaridlari hajmini ko'paytirdi. Yaponiya kompaniyalarining xalqaro M&As qiymati rekord darajaga, ya'ni 54 milliard AQSH dollariga yetdi va Yaponiyani eng ko'p TXI chiqib ketgan mamlakatlar guruhiga qaytardi.

4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida

TMKlarning tutgan o'rni

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, transmilliy korporatsiyalar mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishda yuksak ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun TMKlarning, shuningdek, chet el investorlarining rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga kirib kelishi obyektiv zarurat bo‘lib hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda TMKlar investorlarini jalb qilish iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishda muhim omildir.

Transmilliy korporatsiyalarning huquqiy rejimi tashkil topgan filiallar va sho‘ba korxonalari orqali turli davlatlarda faoliyat yuritishni nazarda tutadi

Bu korporatsiyalar nisbatan mustaqil bo‘lgan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlarni sotish, ilmiy tadqiqot, iste‘molchilarga xizmat ko‘rsatish xizmatlariga egadirlar

Asosiy korporatsiya TMK korxonalari tizimining ma‘muriy markazidir

TMKlarning huquqiy rejimi¹

Xorijiy investitsiyalarni jalb etmay, ayniqsa, yetakchi tarmoqlarda chet el investitsiyalari ishtirokini kengaytirmay turib, iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish mumkin emas. Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi uning iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishini tezlashtirib, barcha sohalarda ichki imkoniyat va rezervlarni ishga solish, yangi texnika va texnologiyani, eksportbop tovarlarni o‘zlashtirish, ularni ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish orqali davlatimiz iqtisodiy qudratini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati nihoyatda katta bo‘lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

- birinchidan, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo‘ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

- ikkinchidan, import o‘rmini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo‘naltirish va pirovardida aholining me‘yordagi turmush darajasini ta‘minlash imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini kengaytirish orqali o‘sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta‘minlaydi;

- to‘rtinchidan, korxonalarining eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi.

Mamlakatimizda xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar tufayli iqtisodiyotimizga chet el investitsiyalarini jalb qilish hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Mamlakatimizga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar, shuningdek, to‘g‘ridan-to‘g‘ri kiritilgan investitsiyalarning yillar bo‘yicha o‘zgarish sur‘ati keltirilgan.

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirish uchun o‘z kapitalini qo‘shishga tayyor bo‘lgan TMKlar investorlarini kirib kelishi shu davlatlarning investitsion muhitiga bog‘liqdir. Investitsion muhit deb kapital qo‘yilmani va uni samarali foydalanish imkoniyatini vujudga keltiruvchi umumiy siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va boshqa omillarni ta‘minlab berilishiga aytiladi.

Hozirgi kunda O‘zbekiston hududiga TMK investorlarini kirib kelishi uchun qulay investitsion muhit yaratilgan. Buni biz respublikani siyosiy tinchligida, barqaror iqtisodiy rivojlanishida, xorijiy investorlar uchun yaratilgan qator imtiyozlarda va boshqa holatlarida ko‘rishimiz mumkin.

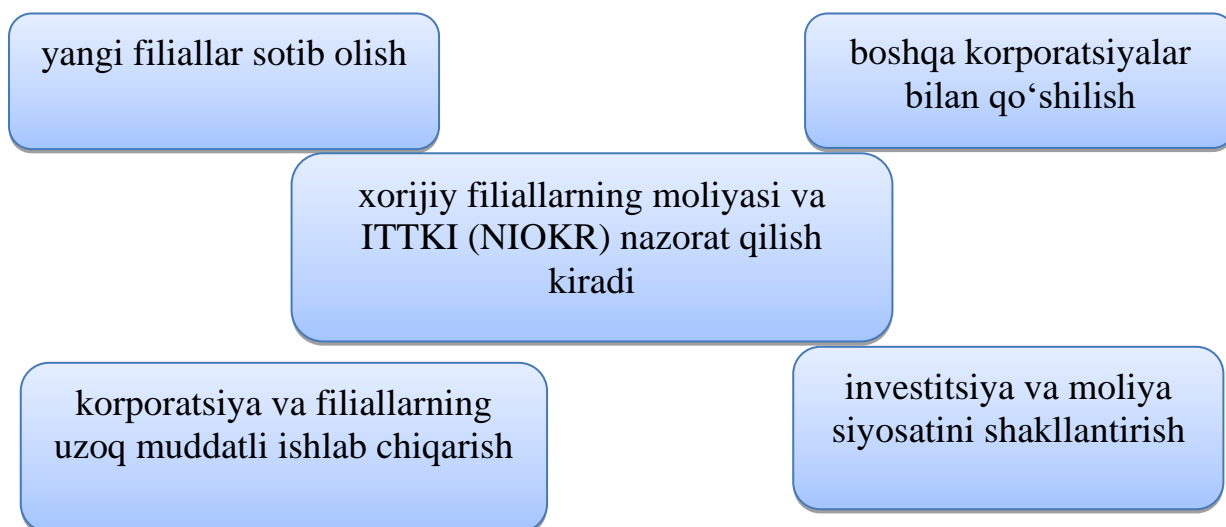
Xorijiy investitsiyalar ishtirokida tashkil etilgan korxonalar ro‘yxatdan o‘tgan kundan boshlab:

- daromad (foyda) solig‘idan birinchi yilning 25 foizlik qismidan, ikkinchi yil 50 foizlik qismidan, uchinchi yil 100 foizlik ozod qilinadi, qishloq hududida esa birinchi yildan boshlab bunday soliqdan 100 foiz ozod qilinadi;

- mulk solig‘idan 2 yilga ozod qilinadi;

- ishlab chiqargan mahsulotining 30 foizdan ortig‘i eksportga chiqarilsa, 50 foiz daromad solig‘idan (foyda solig‘i), 15-30 foizi eksportga chiqarilsa, 30 foiz daromad (foyda) solig‘idan ozod qilinadi;

- ishlab chiqarish bilan band bo'lsa, yer solig'idan 2 yilga ozod qilinadi.

Asosiy korporatsiya vazifalari¹

O'zbekiston Respublikasida alohida sohalarga imtiyozlar berish ko'zda tutilgan. Unga ko'ra, neft va gaz konlarini ochish va qidirish ishlariga xorijiy kompaniyalarni jalb qilgan korxonalar ushbu ishlarni amalga oshirish davrida barcha soliqlardan, shuningdek, zarur uskunalarni import qilishda bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

Mazkur sohadagi korxonalar chet ellik hamkorlar bilan birgalikda ochilsa:

-neft va gaz qazib chiqarilgan kundan boshlab 7 yilga daromad (foyda) solig'idan;

-xorijiy hamkorlar ulushiga mansub kapitaldan olinadigan daromad va mulk solig'idan ozod qilinadi.

Yengil sanoat sohasida:

-tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar qo'shimcha qiymat solig'idan tashqari barcha soliqlardan ozod qilinadi;

-o'z ehtiyoji uchun ishlab chiqarish uskunalari, ehtiyot qismlarni import qilishda korxonalar bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005- yil 11- apreldagi "To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

rag‘batlantirish borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, xususiylashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik jihatdan qayta jihozlash va rekonstruktsiya qilish, ortiqcha ishchi kuchi mavjud bo‘lgan mintaqalarda yangi ish joylarini yaratish dasturlarini amalga oshirishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xususiy xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, shuningdek, xorijiy investorlar uchun ishonchli huquqiy himoya va kafolatlarni ta’minlashga qaratilgan.

Xulosa

Globalashuv jarayonlarining rivojlanishida TMKlarning ahamiyati juda katta. Xalqaro kompaniyalar – bu milliy kapitalni boshqa davlatlarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish maqsadida olib chiquvchi tashkilotlar. Zamonaviy xalqaro kompaniyalarning ko‘pchilik qismi transmilliy korporatsiyalarni, tashkiliy shakli bo‘yicha esa konsernlarni ifoda etadi. BMT metodologiyasi bo‘yicha xalqaro korporatsiyalarga an’anaviy ravishda yillik aylanmasi 100 mln. dollardan ortiq va kamida 6 ta davlatda filiali bo‘lgan firmalar kiritilgan. Keyingi yillarda rezident-davlatdan tashqarida sotilgan mahsulotlar miqdori ko‘rsatkichi ham kiritildi.

Zamonaviy xalqaro kompaniyalar transmilliy, ya’ni bir millatli yoki ko‘pmillatli bo‘lishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar bosh kompaniya (odatda u kompaniya millatini aniqlaydi) va uning xorijiy filiallarini o‘z ichiga oluvchi subyektlar tizimini ifodalaydi. Bosh kompaniya boshqa davlatlardagi xorijiy filiallarining aktivlarini nazorat qiladi va odatda ularning kapitalida o‘z ulushiga ega bo‘ladi.

Respublikamiz dunyoning yetakchi TMKlari xorijiy investitsiyalarini jalb qilish yo‘li bilan avtomobilsozlik, samolyotsozlik, elektronika va radioelektronika, shuningdek, yyengil va oziq-ovqat sanoati uchun asbob-uskunalar, qishloq xo‘jaligi uchun kichik mexanizatsiya vositalari ishlab chiqarishni ta’minlovchi boshqa istiqbolli tarmoqlar, xalq iste’moli mollari ishlab chiqarish sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Tayanch iboralar:

Globallashuv, xalqaro kompaniya, transmilliy korporatsiya, ko'pmilliy korporatsiya (KMK), tadbirkorlik faoliyati, xorijiy filial, bosh kompaniya, bo'lim (branch), sho'ba korxonasi (subsidiary), assotsiatsiyalashgan korporatsiya (associate), litsenzion kelishuvlar, franchayzing, xorijiy investitsiyalar, global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz, investitsion muhit.

Nazorat uchun savollar:

1. Transmilliy korporatsiyalar deganda nimani tushunasiz?
2. Ko'pmilliy korporatsiyalarga ta'rif bering.
3. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalar qanday rol o'ynaydi?
4. Transmilliy korporatsiyalarning faoliyat sohalarini tushuntiring.
5. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi TMKlar faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
6. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlar qanday ahamiyatga ega?
7. O'zbekiston iqtisodiyotiga TMKlarni jalb qilish uchun qanday imkoniyatlar mavjud?

10-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUVI SHAROITIDA IQTISODIY XAVFSIZLIK VA MILLIY IQTISODIYOT RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI

Reja:

- 1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati;**
- 2. Iqtisodiy xavfsizlikning turlari;**
- 3. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli;**
- 4. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar;**

Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxati:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7- fevraldagi PF-4947-son Farmoni;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2018- yil 28- dekabr);
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017- yil 12- oktyabr);
4. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017- yil 20- sentyabr);
5. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.
6. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.
7. The Global Competitiveness Report 2012-2013.
8. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;
9. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati

Jahon rivojlanishi zamonaviy jarayonlarining muhim yoʻnalishi bu jahon iqtisodiyoti globallashtirishidir. Iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantirish bilan birga, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, fan, texnika va texnologiya harakatining tezlashishi asosida iqtisodiy globallashtiruv xavf va tahdidlarning oʻsishiga ham olib kelmoqda.

XX asr 90-yillarining boshidan iqtisodiy xavfsizlik muammosi alohida keskinlik va dolzarblikka ega boʻldi. Bu zamonaviy globallashtiruv sharoitida «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasining nihoyatda murakkabligi va kengqirraliligi bilan bogʻliqdir. Anʻanaviy yondoshuvlar va usullar bu hodisani toʻliq tavsiflab bermaydi, demak barqaror iqtisodiy munosabatlarni saqlashning amaliy usullarini va avvaldan aytib berish mumkin boʻlgan yoʻllarini ham koʻrsatmaydi.

Globalishtiruv jarayoni jahon xoʻjaligining barcha jabhalarini qamrab olayotgan bir sharoitda rivojlangan mamlakatlar va oʻtish iqtisodiyotli koʻpgina mamlakatlarda demografik holat yomonlashmoqda, yaʼni nafaqa oluvchilar soni ishchilar soniga nisbatan koʻproq surʼatlar bilan oshmoqda, boshqa tarafdin malakali ishchilarning, ayniqsa yuqori texnologik sohalarda, etishmasligi sezilmoqda. Jahon bozorlaridagi narxlarning, yetakchi mamlakatlarning jahon bozoridagi valyuta kurslarining tebranishlari bilan bogʻliq xavflar iqtisodiyoti xom ashyoga yoʻnaltirilgan rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy oʻsishiga salbiy taʼsir etadi yoki inqirozga uchrashiga sabab boʻlishi mumkin. Dollar kursining pasayish tarafga tebranishi rivojlanuvchi mamlakatlar tovarlarining raqobatbardoshligini pasaytiradi, agar dollar kursi keskin oshsa koʻp mamlakatlar aholisi uchun import tovarlarini xarid qilish qiyinlashadi, ularning ichki ishlab chiqarishi raqobat yoʻqligi tufayli susayadi. Koʻrinib turibdiki, iqtisodiy xavfsizlik koʻlarni ham, darajasi ham xilma-xil. SHuning uchun ham koʻp mamlakatlarning oliy organlari darajasida iqtisodiy xavfsizlikni bir xil tushunchasi yoʻq. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikning ustuvorlik va unga erishishni taʼminlash masalalari boʻyicha aniq konsepsiya va strategiya ham mavjud emas.

1. Rivojlanish yoʻlini erkin tanlashi;

2. Tabiiy resurslardan va iqtisodiy salohiyatdan foydalanishda davlat suverenitetini tan olish va iqtisodiy bahslarni kuch ishlatmasdan hal etish;

3. Har bir davlatning, uning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidan qati nazar tenglik tamoyilining tan olinishi.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari¹

Iqtisodiy xavfsizlik gʻoyalari va u bilan bogʻliq boʻlgan «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasi mamlakatimizga respublikamiz mustaqilligi eʼlon qilinganidan soʻng kirib kela boshladi.

Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligini taʼminlovchi asosiy boʻgʻinlardan biri, mamlakat iqtisodiy ehtiyojlarini kafolatli taʼminlash yoʻllari, vositalari va usullariga asoslanuvchi qarashlarning yigʻindisidir. Konseptual koʻrinishda u davlat iqtisodiy potensialining holatidan kelib chiqadigan iqtisodiy xavfning asosiy omillari tahliliga asoslanadi. Davlatning xavfsizligi kuchsiz va samarasiz iqtisodiyotda, ayniqsa ijtimoiy nizolarga toʻla jamiyatda taʼminlanishi mumkin emas, chunki “iqtisodiy xavfsizlik” va “ijtimoiy xavfsizlik” oʻzaro bogʻliq tushunchalar boʻlib, bir-birini toʻldiradi.

Iqtisodiy xavfsizlik asosida rivojlanish va rivojlanish barqarorligini taʼminlovchi muhitga oʻxshash muhitni tashkil etuvchilar yotadi. Rivojlanishsiz iqtisodiy taraqqiyot boʻlishi mumkin emas. Barqarorlik – jamiyatning favqulodda holatlarda hamda oʻz manfaatlarini qondirish qobiliyati, vaziyatni tiklash imkoniyatidir.

“Iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasi ilk bor resurslarni chegaralanganligi toʻgʻrisidagi masalaning keskinlashishi bilan bogʻliq holda paydo boʻldi.

“Iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasiga koʻplab taʼriflar berilgan. Ularni umumlashtirgan holda, iqtisodiy xavfsizlik - bu davlat iqtisodiy tizimiga taʼsir qiluvchi va uning eng kam chiqim bilan, bosqichma-bosqich barqaror rivojlanishi, shu asosida jamiyatning potensial imkoniyatlarini har tomonlama amalga oshirish uchun, milliy manfaatlar eng koʻp ifodalanishiga imkon beruvchi (ichki va tashqi) shart va omillar yigʻindisi,

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

shuningdek, davlatning turli xil xavflar va yo'qotishlarga qarshi turish qobiliyati, deb ta'riflash mumkin.

O'zbekiston uchun tashqi xavflarga quyidagilar kiradi:

-O'zbekiston Respublikasini xomashyo bazasi va past sifatli, raqobatbardosh bo'lmagan mahsulotlarni o'tkazish bozori sifatida saqlab qolish;

-mamlakatni xorijiy bozorlarga chiqishiga, uni xalqaro moliya-iqtisodiy va savdo tartiblash mexanizmlarida ishtirokiga, yangi texnologiyalarga erishishiga to'sqinlik qilish;

-O'zbekistonni global jahon savdo tizimiga va Markaziy Osiyo mintaqasi doirasidagi iqtisodiy integratsiyasiga to'sqinlik qilish;

-tashqi transport, axborot va ilmiy-texnika kommunikatsiyalar tizimining rivojlanmaganligi va boshqalar.

2. Iqtisodiy xavfsizlik turlari

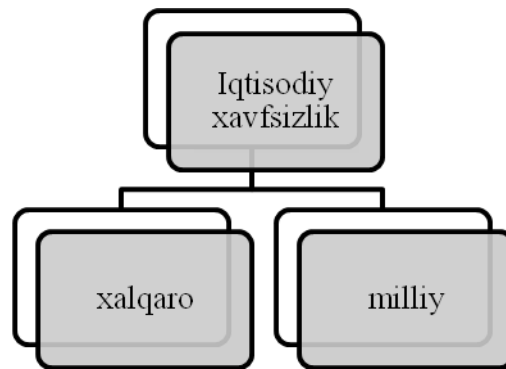
Iqtisodiy xavfsizlikni ikki turga ajratish mumkin: xalqaro va milliy. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik bu jahon hamjamiyatining har bir a'zo mamlakati o'z ijtimoiy va iqtisodiy strategiyasini mustaqil tanlash va amalga oshirishni ta'minlaydigan, tashqi va siyosiy bosim bermaydigan va o'zaro manfaatli hamkorlikka tayaniladigan xalqaro kelishuvlar yordamida amalga oshiriladigan tushunchadir.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- har bir davlatning, uning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidan qati nazar tenglik tamoyilining tan olinishi;

- rivojlanish yo'lini erkin tanlashi;

- tabiiy resurslardan va iqtisodiy salohiyatdan foydalanishda davlat suverenitetini tan olish va iqtisodiy bahslarni kuch ishlatmasdan hal etish.

Iqtisodiy xavfsizlik turlari¹

Milliy iqtisodiy xavfsizlik – milliy manfaatlarni ichki va tashqi tahdidlardan, hamda mamlakat iqtisodiy salohiyatini yetarlicha himoyalashni ta’minlab bera oladigan iqtisodiy holatga aytiladi.

1. Rivojlanish yo‘lini erkin tanlashi;

2. Tabiiy resurslardan va iqtisodiy salohiyatdan foydalanishda davlat suverenitetini tan olish va iqtisodiy bahslarni kuch ishlatmasdan hal etish;

3. Har bir davlatning, uning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidan qati nazar tenglik tamoyilining tan olinishi.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari²

Ko‘pgina mamlakatlar o‘z iqtisodiyotlarini erkinlashtirish orqali izchillik va asta-sekinlik bilan jahon bozoriga chiqish maqsadida olib borayotgan siyosatlarida iqtisodiy xavfsizlikning yangidan-yangi tahdidlari bilan to‘qnash kelmoqdalar.

Mustaqil O‘zbekiston yigirma yil mobaynida juda katta, asrlarga teng yo‘lni bosib o‘tdi va bugun yurtimizda olib borilayotgan islohotlar hech qachon ortga qaytmaydigan jarayonga aylandi. Bu, avvalo, istiqloqlning, uni mustahkamlash, shuningdek xavfsizlik va tinchlik uchun olib borilayotgan tinimsiz kurashning natijasidir.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizlik borasidagi milliy ustuvorliklariga to‘xtalishni lozim topdik. Iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashning asosiy ustuvor yo‘nalishlari milliy manfaatlar,

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

² Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

real va potensial xavflarga bog‘liq ravishda aniqlanadi va o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

1) Bozor iqtisodiyotini shakllantirishga, real mulkdorlar sinfini shakllantirishga yo‘naltirilgan iqtisodiy islohotlarni ketma-ket o‘tkazish.

2) Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes rivojlanishini rag‘batlantirish.

3) Mulkdorlarning huquqlari va xususiy mulkni himoyalash, iqtisodiy faoliyat erkinligini ta‘minlashni amaliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirish.

4) Barqaror va dinamik iqtisodiy o‘shish asosida insonlarni munosib hayot sharoitlarini tashkil etish.

5) Investitsion faoliyatini faollashtirish, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarning zamonaviy ishlab chiqarishini tashkil etish hisobiga mamlakatning iqtisodiy mustaqilligiga erishish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o‘zgartirishlarini amalga oshirish.

6) Makroiqtisodiy barqarorlik, moliya pul-kredit tizimlari barqarorligini ta‘minlash, milliy valyutani kuchaytirish.

7) Agrar sektorda tub islohotlarni amalga oshirish, qishloqda bozor mexanizmini rivojlantirish, dexqonlarda xo‘jayinlik xissini uyg‘otish.

8) Tabiiy, mineral xomashyo, iqtisodiy va ilmiy-texnika salohiyati oqilona ishlatish, mamlakat hududlarini majmuiy rivojlantirish.

9) Iqtisodiyotni favqulodda holatlarda barqaror ishlashini ta‘minlash.

10) Tashqi iqtisodiy integratsiyani faollashtirish, xorijiy karitalni keng kiritish, eksport salohiyatini rivojlantirish, eksport va import tarkibini takomillashtirish va boshqalar.

Iqtisodiy xavfsizlikning tekshirish predmeti davlatning tashkil etilgan va muvofiqlashgan iqtisodiy munosabatlar yig‘indisi sifatidagi iqtisodiy tizimdir. Iqtisodiy xavfsizlik sohasida davlat faoliyatining vazifalari quyidagilardan iborat:

-kelgusida ijtimoiy-iqtisodiy tizim va davlatni beqarorlashtiruvchi qisqa va uzoq muddatli omillar monitoringi va tavsifi;

-bu omillarning zararli ta‘sirini yuqotadigan yoki yumshatadigan iqtisodiy siyosat va institutsional o‘zgarishlarni iqtisodiy islohotlarning yagona dasturi chegarasida shakllantirish.

Iqtisodiy xavfsizlik inshootlari – bu xavfsizlik siyosatining asosiy mazmuni va strategik maqsadini tashkil etuvchi, real mavjud bo‘lgan hodisa, jarayon va munosabatlardir. Iqtisodiy xavfsizlik inshootlariga shaxs, jamiyat, davlat ham kiradi.

3. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda tashqi omillarning roli

Davlatlar tomonidan iqtisodiyotning ochiqligini ta’minlashga bo‘lgan harakat ko‘plab murakkab muammolarning paydo bo‘lishiga olib kelmoqda, ularning biri iqtisodiy xavfsizlik muammosi bo‘lib, ya’ni jahon xo‘jaligi bilan o‘zaro hamkorlik qilishning muqobil shart-sharoitlarini aniqlab olish muammosidir. Asosan, o‘zining yetarli energiya va xomashyo zaxiralari ega bo‘lmagan sanoati rivojlangan mamlakatlar uchun iqtisodiyotning ochiqligi, ularning yanada taraqqiy etishida bevosita ta’sir ko‘rsatadigan muhim omil bo‘lib hisoblanadi.

Dunyodagi qolgan mamlakatlarning barchasi ham o‘zaro savdo munosabatlarini o‘rnatish va rivojlantirish maqsadida xalqaro mehnat taqsimotida faol ishtirok etmoqdalar, bu esa xalqaro mehnat taqsimoti subyektlarining o‘zaro aloqadorligi va o‘zaro bog‘liqligining kuchayishiga va tashqi salbiy ta’sirlardan himoyalaniish maqsadida ixtisoslashuv va kooperatsiyadan olinadigan foydalarni hisob-kitob qilish zaruratining paydo bo‘lishiga olib kelmoqda.

1. Savdo munosabatlarining diversifikatsiyasi;

2. Ko‘p tomonlama hamkorlik aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashtirilishi;

3. Tejash va zaruriy zahiralarning yaratilishi;

4. Eksportga mo‘ljallangan ishlab chiqarishning shakllanishi.

Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda tashqi omillarning roli¹

Buning natijasida milliy iqtisodiyotning beqaror tavakkalchiligi paydo bo‘ladiki, bunda dunyodagi barcha mamlakatlar o‘zining “ochiqlik”

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

darajasidan kelib chiqib, absolyut xavfsiz bo'lgan savdo (tijorat) munosabatlariga kirisha olmaydilar. Shuning uchun ham tashqi savdo rivojlanayotgan bir paytda, dunyoning qaysidir mamlakatlaridagina, o'zaro aloqadorlikdan kelib chiqib, nisbiy iqtisodiy xavfsizlik xukm surishi mumkin bo'ladi.

Jahon xo'jaligining globallasuvi sharoitida o'zaro aloqadorlik mohiyatan o'zida ma'lum bir aloqalarni namoyish etadigan iqtisodiy bog'liqliklarga olib kelishi mumkin, bunday sharoitda tashqi omillar u yoki bu holatlarning rivojlanishida salmoqli ta'sir ko'rsatadi.

Moslashuvchanlik deyilganda, davlatlarning tashqi omillar keltirib chiqaradigan zararli holatlarga nisbatan ta'sir qila olish qobiliyati tushuniladi, shu orqaligina, tashqi sabablarga yoki umuman barham berish, yoki uning oqibatlarini umuman tugatish, yoki mavjud imkoniyatlarning ortiqcha qismini boshqa bir mamlakatlarga qaratish lozim bo'ladi.

Moslashuvchanlikning mavjud bo'lishi, ma'lum bir chegaraviy cheklanishlarga ega bo'ladi. Moslashuvchanlik bilan bog'liq bo'lgan chora-tadbirlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- savdo munosabatlarining diversifikatsiyasi;
- ko'p tomonlama hamkorlik aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashtirilishi;
- tejash va zaruriy zaxiralarning yaratilishi;
- eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishning shakllanishi.

Aloqadorlik eng avvalo iqtisodiy moslashuvchanlikda o'z aksini topadi. Iqtisodiy moslashuvchanlik deyilganda, milliy iqtisodiyotning tashqi omillar salbiy ta'siriga, ya'ni ushbu holatlarning yomon oqibatlarini bartaraf etish maqsadida, ularga nisbatan ma'lum bir imkoniyatlar qo'llanilgunga qadar bo'lgan ta'sirchanligi tushuniladi. Iqtisodiy zaiflik aloqadorlikning ancha yuqori darajasi bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy zaiflik deyilganda, xattoki ichki holatlar to'g'rilanib yoki yoppasiga o'zgartirilgandan keyin, moslashuvchanlik haddan tashqari ortiqcha bo'lgan sharoitda ham tashqi omillar ta'sirining muqarrarligi tushuniladi. Iqtisodiy zaiflik Shunday vaziyatda yuzaga keladiki, bunda moslashuvchanlik ortiqchaligining bir qator tanqidiy nuqsonlariga yo'l qo'yilgan bo'ladi. Aynan iqtisodiy zaiflik to'liq bo'lmasada, iqtisodiy

xavfsizlik muammosini vujudga keltiradi. Tahdid iqtisodiy xavfsizlikni izdan chiqarishning muhim sharti bo‘lib hisoblanadi.

Tahdid – bu moddiy, mehnat, ilmiy-texnikaviy zaxiralarga va marketing tizimiga bo‘lgan imkoniyatlarning cheklanishidir. Tahdid ikki turga bo‘linadi: 1. Maqsadli tahdid; 2. Iqtisodiy turmush sharoitiga bo‘lgan tahdid.

Tahdidning ikkala turi ham davlatning oldindan mo‘ljallangan faoliyatlaridan yoki jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalaridan kelib chiqqan holda yuzaga keladi. Tahdidning zaruriy vositalari bo‘lib quyidagilar hisoblanadi:

- iqtisodiy blokada qilish;
- to‘siqlar o‘rnatish;
- zaifliklar tizimini yaratish;
- diskriminatsiya qilishning har xil usullarini qo‘llash.

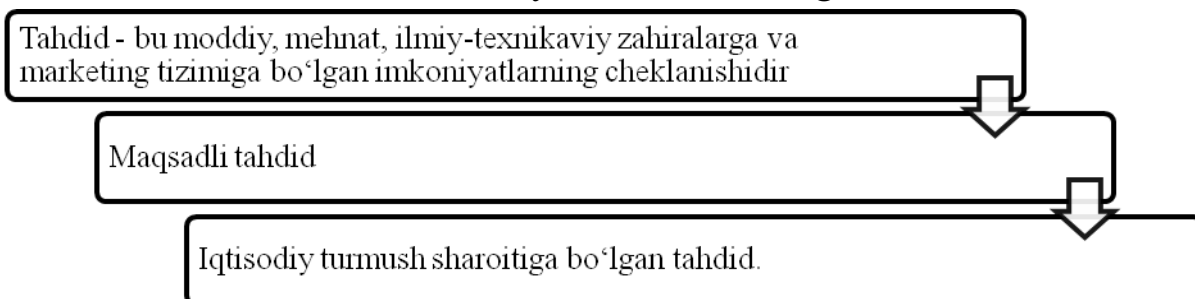
Ana shu tartibda, milliy iqtisodiyot xavfsizligini qandaydir holat sifatida baholash mumkin bo‘ladi, bunda tovarlar va xizmatlar bilan ta‘minlanganlik darajasi, milliy iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishiga tahdid soladigan tashqi omillarning ta‘siridan himoyalangan bo‘ladi. Agar YAIM darajasi oldindan ko‘zda tutilgan yoki to‘satdan sodir bo‘lgan tashqi yangiliklarga bevosita bog‘liq bo‘lmasa, u holda milliy iqtisodiyot barqaror bo‘ladi. Agar YAIM darajasi tashqi omillarga ta‘sirchan bo‘lsa va mazkur tashqi omillar oqibatlarini zararsizlantirish mumkin bo‘lmasa, u holda iqtisodiy xavfsizlik darajasi beqaror bo‘ladi.

4. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida xalqaro mehnat taqsimotida faol qatnashish, fan-texnika sohasida o‘zaro manfaatli hamkorlik qilish yo‘li bilangina ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish mumkin. Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda jahon iqtisodiy tizimidagi raqobatning kuchayishi, o‘zaro hisob-kitob va transport aloqalarining murakkablashuvi, kerakli tajribaning kamligi, yuqori malakali mutaxassis kadrlarning etishmasligiga alohida e‘tibor qaratish lozim. Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi asosiy vazifa xorijiy davlatlar bilan savdo, ilm-fan, texnika, ta‘lim, investitsiya va shu singari sohalarda o‘zaro manfaatli iqtisodiy

munosabatlarni ta'minlash orqali mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdan iboratdir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning muhim yo'nalishi xalqaro savdo bo'lib, bunda mamlakat chegarasidan tashqarida amalga oshiriladigan tovar va xizmatlar almashuvi tushuniladi. Xalqaro savdoning vujudga kelishi mutlaq xarajatlardagi tafovutlar va qiyosiy xarajatlardagi tavofutlar bilan tavsiflanadi. Shunga ko'ra korxonalar (yoki mamlakatlar) tashqi savdoni amalga oshirayotganida, o'zlari ishlab chiqarmagan (yoki bu ular uchun chetdan sotib olish arzonga tushadigan) mahsulotlarni sotib oladilar hamda o'zlari foydalanmaydigan (yoki foydalanishdan ortib qoladigan) mahsulotlarni chet el mamlakatlari yoki korxonalariga sotadilar.

Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar¹

Bu hol ularning ma'lum tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashishini bildiradi. Oqibatda ular boshqalar ishlab chiqarmaydigan yoki ishlab chiqarish ular uchun qimmatga tushadigan tovarlarni tayyorlab, sotadilar. Bunday ixtisoslashuv savdoda ustunlikni vujudga keltirib, ularga foyda keltiradi.

Mamlakat va xorijiy davlat o'rtasida ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshirilgan transoperatsiyalar statistikada to'lov balansida aks ettiriladi. To'lov balansi joriy moddalar, ya'ni savdo balansi, xizmatlar va o'tkaziladigan balanslar, shuningdek, kapital harakati balansini o'z ichiga oladi. Ayrim mamlakatlarning to'lov balanslari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatilgan.

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

1. Iqtisodiy blokada qilish;

2. To‘siqlar o‘rnatish;

3. Zaifliklar tizimini yaratish;

4. Diskriminatsiya qilishning har xil usullarini qo‘llash.

Tahdidning zaruriy vositalari¹

Hozirgi jahon xo‘jaligi globallashtiruvining muhim xususiyatlaridan biri mamlakatlarning ochiq iqtisodiyot tamoyillari bo‘yicha rivojlanishidir. Umuman olganda, globallashtiruvning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib turli mamlakatlarning tadbirkorlarini daromadlarini oshirish, iqtisodiy o‘rinishini tezlashtirish va aholi farovonligini oshirish uchun xalqaro savdodan, investitsiyalar ayirboshlashdan, ishlab chiqarish kooperatsiyasidan, ilmiy-texnik hamkorlikdan foydalanishga intilish hisoblanadi.

Ochiq iqtisodiyotga ega mamlakatlarda tashqi savdo faoliyati ancha erkinlashtirilgan. Ammo barcha mamlakatlarda ham hukumatlar ta‘sirida cheklangan, tartibga solinadigan tashqi savdo amalga oshiriladi. Uning asosiy vositasi tarif to‘sig‘i deb ataladigan bojxona boji hisoblanadi. Shuningdek, notarif cheklashlar ham mavjud bo‘lib, u import va eksport kvotalarini belgilashni hamda o‘zini-o‘zi cheklash usulini o‘z ichiga oladi. O‘zini-o‘zi cheklash usuli eksport qiluvchi mamlakat hukumati o‘zining eksportni amalga oshiruvchi korxonalaridan savdo bozoriga chiqariladigan tovarlarining ma‘lum yillik hajmidan (qiymatidan) oshib ketmaslikni talab qilgan holda namoyon bo‘ladi. Mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotdan foydalanish limitini belgilash ham tashqi savdoni cheklashning o‘ziga xos turi hisoblanadi.

---

¹ Xajiyev B, Mamaraximov B. Iqtisodiyot nazariyasi fanidan o‘quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2017.

1. Savdo munosabatlarining diversifikatsiyasi;

2. Ko'p tomonlama hamkorlik aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashtirilishi;

3. Tejash va zaruriy zahiralarning yaratilishi;

4. Eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishning shakllanishi.

Globalashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash tashqi omillar¹

Jahon xo'jalik tizimiga integratsiyalashuv sharoitida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim: -eksportning optimal tarkibini shakllantirish. Uning tarkibida tayyor yuqori texnologik, ilmtalab mahsulotlar va yuqori sifatli xizmatlarning ulushini keskin oshirish chora-tadbirlarini ko'rish lozim; - mamlakatning mavjud raqobat ustunligi imkoniyatlaridan foydalanib, milliy tovar ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlarini eksport qilishning yangi, istiqbolli bozorlarini o'zlashtirish; ularda muvaffaqiyat qozonish uchun xalqaro marketing strategiyalarini amalga oshirish; ishlab chiqarish kooperatsiyasini, injiniring, lizingni rivojlantirish; - xorijiy davlatlar ularning savdo-iqtisodiy tashkilotlari, uyushma va ittifoqlari bilan o'zaro munosabatlarda qulay imtiyozli savdo rejimlariga erishish; -mamlakat korxonalariga eksport va import qiluvchi sifatida xalqaro zamonaviy mashina, texnika va texnologiyalar, asbob-uskunalar, axborot va kapital bozorlariga chiqishlari, transport kommunakatsiyalaridan foydalanishlari uchun sharoitlar yaratishga ko'maklashish; - kreditor mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar hamda qarzdor davlatlar bilan bo'ladigan o'zaro valyuta, moliyaviy muammolarni tartibga solish.

---

¹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Xulosa

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, fan-texnika va texnologiya harakatining tezlashishi bilan birga xavf va tahdidlarning o'sishiga ham olib kelmoqda. Bu iqtisodiy xavfsizlik muammolarining dolzarbligini ko'rsatmoqda.

Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligini ta'minlovchi asosiy bo'g'inlardan biri, mamlakat iqtisodiy ehtiyojlarini kafolatli ta'minlash yo'llari, vositalari va usullariga asoslanuvchi qarashlarning yig'indisidir. Iqtisodiy xavfsizlik – bu davlat iqtisodiy tizimiga ta'sir qiluvchi va uning eng kam chiqim bilan, bosqichma-bosqich barqaror rivojlanishi, shu asosida jamiyatning potensial imkoniyatlarini har tomonlama amalga oshirish uchun, milliy manfaatlar eng ko'p ifodalanishiga imkon beruvchi (ichki va tashqi) shart va omillar yig'indisi, shuningdek, davlatning turli xil xavflar va yo'qotishlarga qarshi turish qobiliyatidir. Demak, tashqi iqtisodiy aloqalar kengayib borayotgan sharoitda, iqtisodiy xavfsizlikka dahl qiluvchi, mamlakatning milliy manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan omillar va sharoitlar kiradi. Ular ikkiga – tashqi va ichki xavflarga bo'linadi.

Jahon xo'jalik tizimiga integratsiyalashuv sharoitida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur:

- eksportning optimal tarkibini shakllantirish. Uning tarkibida tayyor yuqori texnologik, ilmtalab mahsulotlar va yuqori sifatli xizmatlarning ulushini keskin oshirish;

- mamlakatning mavjud raqobat ustunligi imkoniyatlaridan foydalanib, milliy tovar ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlarini eksport qilishning yangi, istiqbolli bozorlarini o'zlashtirish;

- jahon bozorida muvaffaqiyat qozonish uchun xalqaro marketing strategiyalarini amalga oshirish, ishlab chiqarish kooperatsiyasini, injiniring, lizingni rivojlantirish;

- xorijiy davlatlar, ularning savdo-iqtisodiy tashkilotlari, uyushma va ittifoqlari bilan o'zaro munosabatlarda qulay imtiyozli savdo rejimlariga erishish;

- mamlakat korxonalariga eksport va import qiluvchi sifatida xalqaro zamonaviy mashina, texnika va texnologiyalar, asbob-uskunalar, axborot va kapital bozorlariga chiqishlari, transport kommunikatsiyalaridan foydalanishlari uchun sharoitlar yaratish;

- kreditor mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar hamda qarzdor davlatlar bilan bo'ladigan o'zaro valyuta, moliyaviy muammolarni tartibga solish.

Tayanch iboralar:

Milliy manfaatlar, xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy tahdidlar va ziddiyatlar, tashqi va ichki xavflar, xalqaro iqtisodiy xavfsizlik, milliy iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari, energetik xavfsizlik.

Nazorat uchun savollar:

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasini yoritib bering.
2. Milliy iqtisodiy xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
3. Iqtisodiy xavfsizlikning qanday ko'rinishlarini bilasiz?
4. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillar qanday rol o'ynaydi?
5. Milliy iqtisodiy xavfsizlik tahdidlari nimadan iborat?
6. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish bilan bog'liq xavfsizlikni ta'minlashda nimalarga e'tibor berish zarur?
7. O'zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishida milliy xavfsizlikni ta'minlash qanday ahamiyatga ega?

ORALIQ NAZORATGA OID O‘QUV LOYIHALARINING NAMUNAVIY MAVZULARI

1. *“Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va vazifalari*
2. *Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta’minlashda jahon tajribasiga suyanish;*
3. *Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati;*
4. *O‘tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar;*
5. *Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o‘zgarishlar.*
6. *Jahon iqtisodiyotni globallasuvi konsepsiyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo‘nalishlari*
7. *Jahon iqtisodiyotini globallasuv tushunchasi va tamoyillari.*
8. *Jahon iqtisodiyoti globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari va omillari.*
9. *Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlarining natijalari.*
10. *Jahon iqtisodiyotni globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari, belgilari va shakllari.*
11. *Jahon iqtisodiyotini globallasuv omillari va rivojlanish bosqichlari*
12. *Globallashuv jahon iqtisodiyoti baynalminalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida;*
13. *Global jarayonlarning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta’siri;*
14. *Globallashuv jarayonini harakatlantiruvchi omillar;*
15. *Jahon iqtisodiyotni globallasuv muammolari va ularning guruhlanishi*
16. *Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo‘lishi;*
17. *Global o‘zaro bog‘liqlik jarayonining ziddiyatlari;*
18. *Global energetik muammo va uni hal etish yo‘llari;*
19. *Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar;*
20. *Antiglobalizm fenomeni;*

21. *Jahon iqtisodiyotini globallasuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo'llari*
22. *Tashqi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi;*
23. *Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar;*
24. *Milliy xo'jaliklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish;*
25. *Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi;*
26. *Globallashtirishdagi nuqsonlar;*
27. *Jahon moliya tizimi globallasuvining mohiyati va uning oqibatlari;*
28. *Globallasuv va xalqaro savdoning rivojlanish tendensiyalari*
29. *Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'rni;*
30. *Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari;*

YAKUNIY NAZORATGA OID NAMUNAVIY SAVOLLAR VA TOPSHIRIQLAR

1. *Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari;*
2. *Xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining xususiyatlari;*
3. *Xalqaro savdoda rivojlangan mamlakatlarning tutgan o'rni;*
4. *Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida tashqi savdoning o'rni;*
5. *Mintaqaviy savdo bloklari doirasida xalqaro savdoni erkinlashtirish jarayonlari;*
6. *Globallashuv sharoitida xalqaro iqtisodiy munosabatlar xususiyatlari;*
7. *Globallashuv va liberallashuv - xalqaro savdoning zamonaviy rivojlanish tendensiyasi sifatida.*
8. *Global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlari*
9. *Global moliya bozorlarining shakllanishi;*
10. *Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o'rni;*
11. *Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarda davlat moliya siyosati;*
12. *Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o'rni;*
13. *Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy tizimlar islohotlari;*
14. *O'zbekiston Respublikasining xalqaro moliya munosabatlardagi ishtiroki;*
15. *Jahon moliya tizimi globallashuvining mohiyati va uning oqibatlari;*
16. *Zamonaviy jahon xo'jaligida moliya tizimining vazifalari va uni tartibga solish zarurati;*
17. *Jahon moliya bozorining tasnifi;*
18. *Globallashuv sharoitida xalqaro moliyaviy bozorlar rivojlanishining asosiy xususiyatlari va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar;*

19. *Globallashuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari*
20. *Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari;*
21. *Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar;*
22. *Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi;*
23. *Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri;*
24. *Globallashuv sharoitida O'zbekistonning tashqi migratsiya jarayonlaridagi ishtiroki;*
25. *Globallashuv sharoitida trans milliy korporatsiyalar*
26. *Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati;*
27. *Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli;*
28. *Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati;*
29. *O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlarning tutgan o'rni;*
30. *Hududiy integratsiyalashgan muammolar;*
31. *Shimoliy Amerika integratsiyasining shart-sharoitlari va o'ziga xos xususiyatlari;*
32. *Uch tomonlama bitimning (NAFTA) asosiy shartlari*
33. *Jahon iqtisodiyotini globallashuvi sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari*
34. *Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati;*
35. *Iqtisodiy xavfsizlikning turlari;*
36. *Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli;*
37. *Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlariga tahdidlar;*
38. *Xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonida iqtisodiy xavfsizlik;*
39. *O'zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishida milliy xavfsizlikni ta'minlash;*
40. *Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlik*

GLOSSARIY

ATAMANING O‘ZBEK TILIDA NOMLANISHI	ATAMANING INGLIZ TILIDA NOMLANISHI	ATAMANING RUS TILIDA NOMLANISHI	ATAMANING MA’NOSI
Antiglobalizm	Anti globalization	Анти-глобализация	globallasuv jarayonlarning hozirgi kunda namoyon bo‘layotgan ba’zi jihatlariga qarshi yo‘naltirilgan siyosiy harakat
“ATTAC” (Assosiation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)	ATTAC” (Assosiation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)	АНОПГ (Ассоциация для Налогообложения Финансовых Операций для Помощи Гражданам)	antiglobalistlar tashkiloti
Bojxona ittifoqi	Customs union	Таможенный союз	ikki va undan ortiq davlatlarning bir-biriga va uchinchi mamlakatlarga nisbatan soddalashtirilgan tarif siyosatini o‘tkazishidir
Bojxona tarifi	Customs tariff	Таможенный тариф	tovar oqimlarining chegarani kesib o‘tishida davlat tomonidan olinadigan soliq miqdori ko‘rsatilgan tartiblangan tovarlar ro‘yxati
Valyuta	Currency	Валюта	ma’lum bir davlatning qonun bilan o‘matilgan pul vositasi (milliy valyuta), bir yoki bir necha yetakchi mamlakatlarning valyutasi ko‘rinishidagi jahon rezerv pullari, XVF va Yevropa valyuta tizimi a’zolari tomonidan ko‘p tomonlama hisob-kitoblarda foydalaniladigan xalqaro valyuta birliklari

Global muammolar	Global problems	Глобальные проблемы	olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan va o'z echimini topishida jahondagi barcha mamlakatlarning birgalikdagi harakatlarini talab etuvchi sivilizatsiyamizning eng dolzarb masalalari
Global moliyaviy-iqtisodiy bozor	Global financial and economic market	Глобальный финансово-экономический рынок	jahon mamlakatlari o'rtasidagi moliyaviy-iqtisodiy aloqalarni yagona xo'jalik tarzida amal qilishga asoslangan munosabatlar
Davlat byudjeti	State budget	Государственный бюджет	davlat daromadlari va sarflarining moliyaviy rejasi
Deflyatsiya	Deflation	Дефляция	inflyatsiya davrida muomaladagi qog'oz pulni kamaytirish. Davlat tomonidan muomaladagi pul miqdorini kamaytirishga qaratilgan moliya va pul-kredit tadbirlarini qo'llash orqali amalga oshiriladi
Diversifikatsiya	Diversification	Диверсификация	(lotincha diversus-har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) - ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohasini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko'paytirish
Diversifikatsiya strategiyasi	Diversification strategy	Стратегия диверсификации	korxonalar faoliyatini mavjud mahsulotlar va bozorlar turini kengaytirish orqali rivojlanish strategiyasidir

Dividend	Dividend	Дивиденд	aksionerlik jamiyati sof foydasidan aksiya egalariga to'lanadigan qismi bo'lib, u aksionerlarga naqd pul yoki aksiyalar bilan to'lanadi
Jahon banki	World bank	Всемирный банк	1944 yilda Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan bir vaqtda tuzilgan birinchi davlatlararo investitsiya institutidir, o'z faoliyatini 1946 yil 25 iyundan boshlagan
Jahon bozori	World Market	Мировой рынок	moddiylashtirilgan va moddiylashtirilmagan ko'rinishidagi ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol bosqichlarni o'z ichiga oluvchi xalqaro iqtisodiy munosabatlar subyektlarining (milliy va hududiy iqtisodiyotlar, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalarning) o'zaro iqtisodiy ta'sirlashish global muhitidir
Jahon bozori kon'yunkturasi	World market conjuncture	Конъюнктура мирового рынка	jahon tovar bozorlaridagi sotish sharti, ushbu bozorlardagi talab, taklif, narxlar darajasi, ularning o'zgarish tendensiyalari
Joriy kon'yunktura	Current conjuncture	Текущая конъюнктура	muayyan davrda tovarlarga bo'lgan talab va taklifning tarkibi, dinamikasini shakllantiruvchi iqtisodiy sharoit va omillar majmui
Jahon narxi	World Price	Мировая цена	talab va taklif egri chiziqlari ta'sirini hisobga olgan holda milliy narx ko'rsatkichlari ta'sirida xalkaro savdo markazlarida hosil bo'ladi

Jahon savdo tashkiloti (JST)	World Trade Organization(WTO)	Всемирная торговая организация (ВТО)	xalqaro savdoni institutsional va huquqiy asosini tashkil etuvchi mustaqil davlatlararo tashkilot
Iqtisodiyot raqobatbardoshligi	Economy competitiveness	Экономическая конкурентоспособность	mamlakat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozoridagi o'z o'rni va mavqeini saqlab qolish va kengaytira olish, jahon talablariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqara olish layoqati
Iqtisodiyotning real sektori	Real sector of economy	Реальный сектор экономики	iqtisodiyotning bevosita moddiy ne'matlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq sohasi bo'lib, u o'z ichiga sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa tarmoqlarini oladi
Iqtisodiy o'sish	Economic growth	Экономический рост	real yalpi ichki mahsulot umumiy hajmining yoki aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real yalpi ichki mahsulotning oldingi yilga nisbatan o'sishi
Import	Import	Импорт	mamlakat ichki bozorlarida sotish uchun chet el mollarini, kapitalini, texnologiyasini va xizmatlarni olib kelish

Investitsion hamkorlik	Investitsion hamkorlik	Инвестиционное сотрудничество	xalqaro iqtisodiy munosabatlarning bir ko‘rinishi bo‘lib, resurslarni ratsional taqsimlash, xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish natijasidagi ustunliklaridan foydalanish orqali davlat tomonidan iqtisodiyotda nisbatan yuqori natijalarga erishish, texnologik ishlab chiqarish tuzilmasini yangilash kabilarni maqsad qilgan
Investitsiya	Investment	Инвестиция	iqtisodiy samara (foyda, daromad) olish yoki ijobiy ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablag‘lari, banklarga qo‘yilgan omonatlar, paylar, qimmatli qog‘ozlar (aksiya, obligatsiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, litsenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boyliklardir
Investitsiya dasturi	Investment program	Инвестиционная программа	ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish uchun ishlab chiqilgan dastur
Investitsiya muhiti	Investment climate	Инвестиционный климат	investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui
Inqirozga qarshi mo‘ljallangan choralar dasturi	Anti-crisis program	Антикризисная программа	O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan 2009-2012 yillarga mo‘ljallanib inqirozga qarshi ishlab chiqilgan choralar dasturi bo‘lib, mazkur dasturda talabni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan bir qator moliyaviy imtiyozlar va barqaror iqtisodiy o‘sinh sur‘atlarini ta‘minlovchi chora-tadbirlar majmui o‘z aksini topgan

Innovatsion texnologiyalar	Innovative technologies	Инновационные технологии	iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turlarini oladi
Innovatsiya jarayoni	Innovation process	Инновационный процесс	yangilik g'oyasini rivojlantirishdan uning pirovard iste'molchi tomonidan iste'mol qilinishigacha bo'lgan mantiqiy izchillikda harakatlanuvchi jarayon
Inflyatsiya	Inflation	Инфляция	pul muomalasi qonunlarining buzilishi natijasida milliy valyutaning qadrsizlanishi, narxlarning o'sishi
Inflyatsiya darajasi	Inflation rate	Уровень инфляции	ma'lum vaqt ichida (oy, yil) narxlar darajasining foizdagi o'zgarishi
Infratuzilma	Infrastructure	инфраструктура	tovar ishlab chiqarish shartlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari kompleksi: yo'llar, aloqa, transport, maorif, sog'liqni saqlash
Ipoteka	Mortgage	Ипотека	bankning garov xat, ko'chmas mulk garovi asosida muayyan muddatga ssuda berishi
Ishlab chiqarish infratuzilmasi	Manufacturing Infrastructure	Производственная инфраструктура	ishlab chiqarishning rivojlanishi uchun tashqi shart-sharoitlarni ta'minlovchi tarmoqlar majmui bo'lib, o'z ichiga temir va avtomobil yo'llari, elektr, gaz va suv ta'minoti, aloqa kommunakatsiyalari, ombor xo'jaligi va boshqalarni oladi

Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash	Modernization of production	Модернизация производства	ishlab chiqarishni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, uni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora- tadbirlarni o'z ichiga oluvchi jarayon
Ishsizlik	Unemployment	Безработица	iqtisodiy jihatdan aktiv (faol) aholining bir qismi o'z kuchini qo'llay olmay «ortiqcha» bo'lib, mehnat zaxirasi armiyasi bo'lib qolish hodisasi
Iqtisodiy va ijtimoiy kengash (EKOSOS)	Economic and Social Council (ESC)	Экономический и Социальный Совет(ЭСС)	BMTning asosiy boshqaruv organlaridan biri bo'lib, uning xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi
Iqtisodiy integratsiya	Economic integration	Экономическая интеграция	hududiy miqyosda sifat jihatdan yangi iqtisodiy muhitni yaratish yo'li orqali milliy xo'jalik komplekslarini o'zaro yaqinlashish va bir-biriga kirib borishi jarayoni
«Katta yigirmalik»	Big Twenty	Большая Двадцать	20 ta yirik mamlakatlar guruhi bo'lib, unga jahondagi eng boy mamlakatlar va yirik rivojlanayotgan davlatlar kiradi va ular xissasiga jahon yalpi ichki mahsulotining 90 foiz ulushi to'g'ri keladi
Kon'yunktura	Conjuncture	конъюнктура	bozorda ma'lum bir vaqtda yuzaga kelgan iqtisodiy holatdir (asosan talab hamda taklif nisbati va u bilan bog'liq bo'lgan narxlar darajasi orqali yuzaga keladi)
Kooperatsiya aloqalari	Cooperative relations	Кооперативные отношения	turli soha ishlab chiqarish tarmoqlarida ma'lum mahsulotni tayyorlash bo'yicha uzoq muddatli aloqalarni o'rnatish

Korxonalariga preferentsiya berish	Preference for enterprises	Предпочтение для предприятий	milliy iqtisodiyotda faoliyat ko'rsatuvchi korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida ular tomonidan ishlab chiqarishga chet eldan olib kiriladigan xom ashyo va materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, shuningdek asbob-uskunalarni olib kirishda boj to'lovlari va boshqa jarayonlar bo'yicha yengilliklar (imtiyozlar) berilishi
Korxonaning innovatsion salohiyati	Innovative potential of the company	Инновационный потенциал компании	korxonaning yangiliklarni joriy qilish yordamida bozor sharoitlarida faoliyatning samaradorligini oshirish maqsadida korxonaning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan rivojlanish qobiliyati
Kredit	Credit	Кредит	jismoniy va yuridik shaxslarning vaqtinchalik bo'sh mablag'larini muayyan tamoyillar asosida qaytarish sharti bilan foydalanishga berish jarayonida vujudga kelgan iqtisodiy munosabatlar majmui
Modernizatsiya	Modernization	Модернизация	obyektni takomillashtirish, yaxshilash, yangilash, uni yangi talab va me'yorlarga, texnik shart-sharoitlarga, sifat ko'rsatkichlariga moslashtirish
Moliya tizimi	Financial system	Финансовая система	moliyaviy munosabatlar va turli darajada ularga xizmat qiluvchi moliyaviy muassasalar majmuasi
Moliya-bank tizimi	Financial and banking system	Финансово-банковская система	tarixan shakllangan va belgilangan qonun qoidalar asosida faoliyati yurituvchi mamlakatdagi moliya-kredit muassasalari majmuidir

Moliyaviy «ko‘piklar»	Financial "bubble"	Финансовые "пени"	real qiymatga ega bo‘lmagan pul va obligatsiyalar hajmining ko‘payishi
Moliyaviy institutlar	Financial Institutions	Финансовые институты	belgilangan qonun-qoidalar doirasida faoliyat yurituvchi mamlakatdagi moliya-kredit tashkilotlari
Moliyaviy manbalar	Financial Resources	Финансовые ресурсы	iqtisodiyotning turli darajasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun taqozo etiluvchi moliyaviy mablag‘larning kelib chiqish manbalari. Masalan, moliyaviy manbalar aholi va korxonalarining manbalari, davlat byudjeti mablag‘lari, qarzga olingan mablag‘lar, xorijiy investorlarning mablag‘lari va boshqa ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin
Narx	Price	Цена	tovar qiymatining puldagi ifodasi
Nou-xau	Know-how	Ноу-хау	mualliflik guvohnomasi (patent) bilan himoyalangan ishlab chiqarish tajribasi va maxorat sirlari
Portfel investitsiyalar	Portfolio Investments	Портфельные инвестиции	xo‘jalik obyektini ekspluatatsiya qilish tufayli daromad olish xuquqini kafolatlovchi kapital qo‘yilmalari
Preferentsiya	Preference	предпочтения	iqtisodiyotni maqsadga muvofiq rivojlantirish va tartibga solishda ayrim soha va tarmoqlar, korxonalar va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklar

Proteksionizm	Protecionism	Протекционизм	davlatning xorij raqobatidan ichki bozorni himoya qilish siyosati, mamalakatga olib kelinayotgan tovarlarga yuqori bojlar belgilaydi, ayrim tovarlarni olib kelish cheklanadi yoki umuman taqiqlanadi
Pul-kredit siyosati	Monetary Policy	Денежная политика	davlat tomonidan iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida pul muomalasini tashkil etish va barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan barcha chora-tadbirlar majmui
Pul	Money	Денги	hamma tovar va xizmatlar ayirboshlanadigan, umumiy ekvivalent sifatida foydalaniladigan, boshqa barcha tovarlar qiymatini ifodalaydigan maxsus tovar
Saldo	Saldo	Сальдо	muayyan vaqt davomida moliyaviy tushumlar va sarflar, eksport va import qiymati (savdo balansi saldosi), xorijiy to'lovlar va tushumlar (to'lov balansi saldosi) o'rtasidagi farq
Samarali iqtisodiy siyosat	Effective economic policy	Эффективная экономическая политика	davlatning iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga qaratilgan, har tomonlama asoslangan, izchil va o'zaro uyg'unlashtirilgan chora-tadbirlari majmui
Soliqlar	Taxes	Налоги	belgilangan va muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, byudjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi
Soliqlarni unifikatsiya qilish	Taxes unification	Унификация налогов	soliq mexanizmini soddalashtirish maqsadida iqtisodiy mohiyati, soliqqa tortish obyekti o'xshash bo'lgan soliq turlarini bir xillashtirish

Savdo va taraqqiyot bo'yicha BMT Anjumani (YUNKTAD)	United Nations Conference on Trade and Development (UNCTD)	Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию (ЮНКТАД)	BMT tizimi doirasidagi maxsus muassasa
Savdoda eng qulay sharoit yaratish rejimi	Favorable conditions for trading	Благоприятные условия для торговли	mamlakatlar o'rtasida kelishilgan holda o'rnatilgan savdo operatsiyalarining imtiyozli tartibi
Sanoat taraqqiyoti bo'yicha BMT Anjumani (YUNIDO)	UN Industrial Development Conference (UNIDO)	Конференция ООН по промышленному развитию (ЮНИДО)	BMT tizimi doirasidagi maxsus muassasa
Tarkibiy o'zgarishlar	Структурные изменения	Structural Developments	milliy iqtisodiyotning samarali va barqaror tarkibiy tuzilishini ta'minlash maqsadida uning tarmoq va sohalarini izchil ravishda o'zgartirib borish
Tashqi qarz	External debt	Внешний долг	mamlakat hukumati, moliya-kredit tashkilotlari, yirik korxonalarining boshqa mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi
Tashqi nodavlat qarzlari	Foreign non-government debt	Иностранный негосударственный долг	mamlakatdagi xususiy shaxslar (moliya muassasalari, korxonalar va aholi) tomonidan boshqa mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi

Tashqi savdo	Foreign Trade	Внешняя торговля	bir mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi
Tashqi savdo siyosati	Politika vneshney torgovli	Foreign Trade Policy	bir mamlakatni boshqa mamlakatlar bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi) borasidagi siyosati
Telekommunikatsiya	Telecommunication	Телекоммуникация	simli, radio, optik yoki boshqa elektromagnit tizimlardan foydalanib signal, belgi, matn, tasvir va tovushlarni yoki boshqa ko'rinishdagi axborotni uzatish, qabul qilish va unga ishlov berish jarayoni
Tobin solig'i	Tobin tax	Тобинский налог	1972 yilda Djeyms Tobin tomonidan kiritilgan bo'lib, barcha moliyaviy operatsiyalardan 0,1 foizini qashshoqlikni yo'qotish va uchinchi dunyo mamlakatlari iqtisodiyotini rivojlantirishga yo'naltirishni ko'zda tutadi
Transmilliy korporatsiyalar (TMK)	Transnational corporations (TNC)	Транснациональные корпорации (ТНК)	chet el aktivlariga ega bo'lgan yirik kompaniyani iqtisodiy tashkillashtirish ko'rinishi
Turmush darajasi	Living standard	Уровень жизни	aholining zaruriy, moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda xizmatlar bilan ta'minlanganlik hamda ularni iste'mol qilish darajasi
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	Direct Investment	Прямые инвестиции	bevosita mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil etish yoki yanada kengaytirish maqsadida xorijiy sheriklar tomonidan uzoq muddatli kapital qo'yilmalar kiritish

To'lov balansi	Balance of Payments	Платежный баланс	muayyan muddat davomida mamlakatning chet ellarga to'lagan va xuddi shu davr mobaynida mamlakatga chet eldan tushgan to'lovlar summolari nisbatini tavsiflaydi
Uzoq muddatli depozitlar	Long-term deposits	Долгосрочные депозиты	jismoniy va yuridik shaxslarning tijorat banklariga bir yildan ortiq muddatga qo'yilgan pul ko'rinishidagi jamg'arma va omonatlar
Unifikatsiya	Unification	Объединение	turli xildagi mahsulotlar, detallar, uzellar va boshqa qo'llaniladigan materiallar va texnologik jarayonlarni ratsional jihatdan bir xilligini ta'minlash
Uyali aloqa	Cellular communication	Сотовая связь	uyali tarmoqqa asoslangan mobil radioaloqaning bir turi
Umumiy bozor	Common market	Общий рынок	ishlab chiqarish omillarini milliy chegaralar orqali erkin ko'chib o'tishi ta'minlanadigan iqtisodiy integratsiya ko'rinishi
Franchayzing	Franchise	Франчайзинг	bir kompaniyaning boshqa yirikroq yoki bosh kompaniyaning savdo markasi, tovar belgisi va boshqa atributlaridan foydalanish
Fond bozori	Stock market	Фондовый рынок	qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy vositalarning oldi-sotdi jarayonlari amalga oshiriluvchi maxsus tashkillashtirilgan bozor

Xalqaro tashkilotlar	International organizations	Международные организации	ularning har biri xalqaro siyosatda o'zlarining faoliyat maqsadlari yo'nalishlariga qarab, yer yuzi taraqqiyotida egallab turgan mavqelariga qarab, umuman xalqaro siyosiy- amaliy munosabatlar jarayonida harakatlarga kirishadigan boshqa xalqaro tashkilotlar tizimidagi maqomlariga qarab ahamiyat kasb etadilar
Xalqaro tranzit	International transit	Международный транзит	xorijiy yuklarni jo'natish va qabul qilib olish punktlari berilgan mamlakat hududidan tashqarida bo'lishi shartida tashilishidir
Xizmat ko'rsatish sohasi	Service sector	Сфера услуг	ijtimoiy ishlab chiqarishning moddiy-buyumlashgan ko'rinishga ega bo'lmagan iste'mol qiymatlarini yaratishga yo'naltirilgan sohalari
Xususiy tashkilotlar	Private Organizations	Частные организации	demokratik davlatlarda, individuallar va xususiy tashkilotlar mustaqil ish yuritishga harakat qiladi. Masalan, ro'znoma va oynomalar xususiy tarzda boshqariladi. Davlat maktablari bilan xususiy maktablar ham faoliyat ko'rsatadi. Ko'plab korxonalar xususiy tarzda boshqariladi. Britaniya, Shvetsiya va ko'plab davlatlarda (ya'ni demokratik davlatlarda) sanoat va xizmat ko'rsatishning ayrim tarmoqlariga davlatning o'zi egalik qiladi. Totalitar davlatlarda esa hukumatning o'zi aksariyat uyushmalar va tashkilotlarni shakllantiradi va nazorat qiladi. Bu davlatlarda odamlar davlatning ruxsatisiz biror-bir guruhga birlasha ham olmaydilar

Xalqaro valyuta fondi (XVF)	International Monetary Fund (IMF)	Международный валютный фонд (МВФ)	xalqaro savdo va valyuta hamkorligini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatish maqsadida 1944 yilda tashkil etilgan xalqaro valyuta-moliya tashkiloti
Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	Международные экономические отнosheniya	International economic relations	mamlakatlar va xududlar o'rtasidagi, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar ishtirokidagi xo'jalik aloqalari tizimi
Xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi	International Manufacturing Cooperative	Международный производственный кооператив	ishlab chiqarish bosqichlarining o'zaro bir-birini to'ldirishi va ularni muvofiqlashtirish maqsadida milliy iqtisodiy komplekslarning xamkorlik qilishi
Xalqaro ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi	Specialization of International production	Специализация по интернационализации	mamlakatlar o'rtasidagi mexnat taqsimoti ko'rinishi bo'lib, unda o'zlarining ichki ehtiyojlaridan ortiqcha bir turdagi maxsulotlar tayyorlash bilan shug'ullanuvchi milliy ishlab chiqarishlarning tabaqalanishi yuz beradi
Eksport	Export	Экспорт	tovarlar, xizmatlar, investitsiya, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar va boshqalarni tashqi bozorga chiqarish
Eksport kvotasi	Export quota	Экспортная квота	mamlakat eksporti qiymatining unig yalpi ichki mahsulotiga nisbati (foizlarda)
Emissiya	Emission	Эмиссия	qog'oz pullarning g'aznaxonaga yoki boshqa davlat moliya organlari tomonidan muomalaga chiqarilishi; barcha shakldagi pul belgilarini muomalaga chiqarish
Embargo	Embargo	Эмбарго	alohida mamlakat yoki davlatlar guruhi bilan savdoni butunlay taqiqlash

Erkin iqtisodiy hududlar	Free economic zones	Свободные экономические зоны	mamlakatning Shunday hududiki, bu yerga olib kirilgan tovarlar milliy bojxona yurisdiksiyasidan tashqarida hisoblanadi, binobarin bojxona nazorati va solikka tortishdan ozod etiladi, ya'ni - bu milliy iqtisodiyotning bir kismini tashkil etib, bu yerda mamlakatning boshka xududlarida qo'llanilmaydigan o'ziga xos imtiyozlar va rag'batlantirishlar tizimidan foydalaniladi
Erkin savdo hududlari (ESH)	Free trade zones (FTZ)	Зоны свободной торговли (ЗСТ)	preferensial hudud hisoblanib, uning doirasida bojxona va miqdoriy cheklashlardan xoli savdo tartibiga rioya qilinadi
YAlpi ichki mahsulot	Gross Domestic Product	Валовой внутренний продукт	mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati
YAngi industrial davlatlar (YAID)	New Industrial Zones (NIZ)	Новые промышленные зоны (НИЗ)	iqtisodiy jihatdan eng tez rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlar guruhi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I.O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2019 y.

II.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Qarorlari

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 fevraldagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2752-sonli qarori.

III.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

4. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 56 b.

5. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b.

6. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: “O‘zbekiston”. – 2017.– 102b.

7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

8. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 56 b.

9. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b.

10. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

11. Mirziyoyev Sh.M. Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi (2017 yil 12 oktyabr);

12. Mirziyoyev Sh.M. BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutq so‘zladi (2017 yil 20 sentyabr);

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy majlisga Murojatnomasi. 2018 yil 28 dekabr.

IV.Darsliklar

14. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: Краткое введение/пер. с англ. Ю.Каптуревского – М.: Издательство Института Гайдара, 2013.

15. Новые подходы к глобальному финансовому регулированию. Под. ред. Л.С.Худяковой. М.: Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова Российской академии наук, 2015.

16. The Global Competitiveness Report 2012-2013/

17. The world in 2050. The accelerating shift of global economic power: challenges and opportunities;

18. Development – led Globalisation: Towards Sustainable and Inclusive Development Paths, Report of the Secretary – General of UNCTAD UNCTAD XIII, Geneva, 2011.

V.O‘vuv qo‘llanmalar

19. Ikramov M.A., Yodgorov M.X. «Global marketing». O‘quv qo‘llanma. T.: 2013;

20. Otamurodov S. “Globalashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”. Toshkent. O‘zbekiston, 2013.

21. Ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyot: global, mintaqaviy va milliy iqtisodiy tendensiyalar. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2015.

VI. Internet saytlari

28. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat hokimiyati portali.

29. www.edu.uz.-O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi:

30. www.press-service.uz – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati rasmiy sayti.

31. www.mfer.uz – O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiya va savdo Vazirligining rasmiy sayti.

32. www.uza.uz – O‘zbekiston milliy axborot agentligi rasmiy sayti.

33. www.cer.uz – Iqtisodiy tadqiqotlar Markazining rasmiy sayti.

34. www.uzreport.com – biznes axborotlari portali.

35. www.InternetNews.com – yangiliklar serveri.

MUNDARIJA:

Kirish.....	3
1-mavzu. “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va vazifalari.....	6
2-mavzu. Jahon iqtisodiyotni globallasuvi konsepsiyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo‘nalishlari.....	15
3-mavzu. Jahon iqtisodiyotni globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari, belgilari va shakllari. Jahon iqtisodiyotini globallasuv omillari va rivojlanish bosqichlari.....	25
4-mavzu. Jahon iqtisodiyotni globallasuv muammolari va ularning guruhlanishi.....	37
5-mavzu. Jahon iqtisodiyotini globallasuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo‘llari.....	51
6-mavzu. Globallasuv va xalqaro savdoning rivojlanish tendensiyalari.....	67
7-mavzu. Global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlari.....	79
8-mavzu. Globallasuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari.....	94
9-mavzu. Globallasuv sharoitida trans milliy korporatsiyalar.....	108
10-mavzu. Jahon iqtisodiyotini globallasuvi sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta’minlash muammolari.....	121
Oraliq nazoratga oid o‘quv loyihalarining namunaviy mavzulari.....	135
Yakuniy nazoratga oid namunaviy savollar va topshiriqlar.....	137
Glossariy.....	139
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	155

GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH
fanidan

O‘quv qo‘llanma

Toshkent: Iqtisodiyot, 2019 yil.